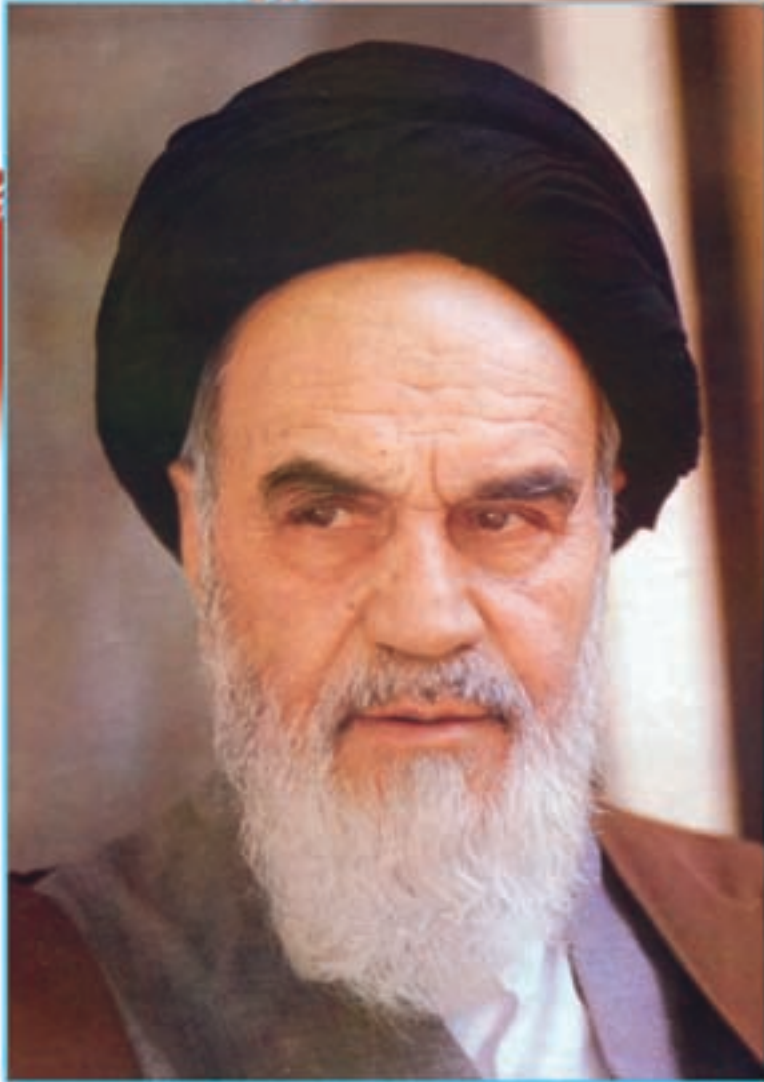

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

استان شناسی آذربایجان غربی

(اجرای آزمایشی)

نهضت برای اسلام نمی تواند محصور باشد در یک کشور و نمی تواند محصور باشد در حتی کشورهای اسلامی. نهضت برای اسلام همان دنباله نهضت انبیاست. نهضت انبیا برای یک محل نبوده است، پیغمبر اکرم اهل عربستان است لکن دعوتش مال عربستان نبوده، محصور نبوده به عربستان، دعوتش مال همه عالم است.

امام خمینی (ره)

دریای خزر

سرزدازاق، مرخاوران
فروغ دیده حق باوران
بهمن، فسر ایمان ماست

پیامت ای امام

استقلال، آزادی نقش جان ماست

شهیدان، پچپیده در کوش زمان
فسر یادمان
پائنده مانی و جاودان

جمهوری اسلامی ایران

خلیج فارس

دریای عمان

فهرست

- ۱ فصل یکم : جغرافیای طبیعی استان آذربایجان غربی
- ۲ درس اول : موقعیت جغرافیایی و وسعت استان
- ۴ درس دوم : ناهمواری‌های استان و چگونگی شکل‌گیری آن‌ها
- ۸ درس سوم : آب و هوای استان
- ۱۱ درس چهارم : منابع طبیعی استان
- ۲۱ درس پنجم : مسائل و مشکلات محیطی استان
- ۲۶ فصل دوم : جغرافیای انسانی استان آذربایجان غربی
- ۲۷ درس ششم : تقسیمات سیاسی استان
- ۳۴ درس هفتم : شیوه‌های زندگی در استان
- ۴۹ درس هشتم : جمعیت استان
- ۵۵ فصل سوم : ویژگی‌های فرهنگی استان آذربایجان غربی
- ۵۶ درس نهم : آداب و رسوم مردم استان
- ۶۴ فصل چهارم : پیشینه و مفاخر استان آذربایجان غربی
- ۶۵ درس دهم : پیشینه تاریخی استان
- ۷۷ درس یازدهم : نقش مردم استان در دفاع از کیان و مرزهای ایران اسلامی
- ۸۴ فصل پنجم : توانمندی‌های استان آذربایجان غربی
- ۸۵ درس دوازدهم : گردشگری در استان آذربایجان غربی «سرزمین زیبایی‌ها»
- ۱۰۱ درس سیزدهم : توانمندی‌های اقتصادی استان
- ۱۱۴ فصل ششم : شکوفایی استان آذربایجان غربی پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی
- ۱۱۵ درس چهاردهم : دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان
- ۱۲۶ درس پانزدهم : چشم‌انداز آینده استان

سخنی با دانش‌آموزان عزیز

شاید از خود سؤال کنید که برنامه‌آستان‌شناسی چه نوع برنامه‌ای است؟ هدف برنامه‌ریزان درسی از تألیف کتاب آستان‌شناسی چیست و مطالعه این کتاب چه اهمیتی دارد؟ پاسخ ما به شما دانش‌آموز عزیز این است که کتاب آستان‌شناسی شما را با آستان محل زندگی، مسائل جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، مردم‌شناسی، اقتصادی و فرهنگی آن آشنا می‌کند. از طرف دیگر یکی از انتظارات تربیتی دنیای امروز، تربیت شهروندانی آگاه است. یک شهروند مطلوب، نیازمند پیدا کردن درکی همه‌جانبه از واحدهای سیاسی کشور خود و سرزمین ملی در زمینه‌های مختلف است. این برنامه به شما کمک می‌کند تا از آستان محل زندگی خود نگاهی جامع و همه‌جانبه پیدا کنید. کسب بصیرت نسبت به محیط زندگی و آگاهی از خصوصیات آنچه در گذشته و حال و مسائل محیطی، اجتماعی و اقتصادی، فرهنگی و پیشینه تاریخی آستان به شما کمک خواهد کرد تا با بحث و گفت‌وگو بینشی عمیق از این مسائل پیدا کرده و راه‌حل‌های این مشکلات را پیدا کنید.

بدون شک شما مدیران آینده جامعه خواهید بود. زندگی مدرسه‌ای باید شما را به دانش لازم برای حل مسائل جامعه مجهز کند. مکانی که شما در آن زندگی می‌کنید توانمندی‌های مختلفی دارد؛ برای مثال، می‌توان به توانمندی‌های جغرافیایی، فرهنگی، اقتصادی و انسانی اشاره کرد. خود شما بخشی از این سرمایه و توانمندی‌ها هستید. بهره‌برداری از توانمندی‌های بالقوه یک کشور در گرو شناخت همه‌جانبه محل زندگی شما و نیز کشور است. برنامه آستان‌شناسی به شما می‌آموزد که فرصت‌های موجود در آستان شما کدام است و یا این که تهدیدها و ناتوانی‌ها را چگونه می‌توانید به فرصت تبدیل کنید؟

فراموش نکنید که همه امکانات موجود در محیط فرصت است، آب و هوا، بیابان، کوه، رودخانه، جنگل، نیروی انسانی، میراث فرهنگی، صنایع دستی و خیلی چیزهای دیگر، مهم این است که بیاموزید چگونه از این فرصت‌ها در جهت سعادت خود و جامعه استفاده کنید.

آگاهی از مسائل آستان موجب خواهد شد تا از علل پیشرفت و یا عقب‌ماندگی آستان خود آگاه شوید و برای حل آن، راه‌حل‌های خلاق پیدا کنید.

ممکن است این سؤال در ذهن شما مطرح شود که آیا بهتر نیست آموزش درباره محیط زندگی یا موضوعات اجتماعی از محیط نزدیک آغاز شود و سپس به محیط دورتر مانند آستان و یا کشور بینجامد. ما در این برنامه از طریق طرح پرسش‌ها و فعالیت‌های مختلف این فرصت را برایتان فراهم کرده‌ایم.

بدون شک مطالعه شهر و آستان در زمینه‌های جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، آداب و رسوم محلی نه تنها می‌تواند موجب دل‌بستگی به زادگاه و سرزمین ملی شود، بلکه این فرصت را فراهم می‌کند تا با گنجینه‌های مختلف طبیعی، انسانی، فرهنگی و فناوری کشور خود آشنا شوید. در این برنامه درمی‌یابید که افراد زیادی چه در گذشته یا حال در آستان شما برای اعتلای کشور تلاش کرده‌اند.

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ شرایطی را فراهم کرد که دولت و مردم با احساس مسئولیت بیشتری برای پیشرفت همه‌جانبه ایران عزیز تلاش کنند. در ادامه این تلاش‌ها جهت رسیدن به قله رفیع سربلندی و شکوفایی ایران اسلامی که به همت و کوشش شما دانش‌آموزان عزیز بستگی دارد امید است با عنایت حق تعالی و اعتماد به نفس از هیچ کوشش و خدمتی دریغ نکنید. در این راه قطعاً راهنمایی‌های مفید دبیران محترم جغرافیا بسیار سودمند خواهد بود.

به امید موفقیت شما

گروه جغرافیای دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی

استان آذربایجان غربی از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

مردم استان آذربایجان غربی یعنی این بخشی که در تقسیمات کشوری ما، امروز به نام آذربایجان غربی شناخته می‌شود در گذشته تاریخ - یعنی در همین دوران نزدیک به زمان ما - بعد از مشروطه تا امروز، در فضایی مختلفی، امتحان‌های بسیار خوبی داده‌اند. آخرین امتحان، در جنگ تحمیلی بود که این استان، با شهدای بزرگش، با رزمندگان و سردارانش، با شهید باکری پرافتخار و سربلندش و مرد و زن پشیمان و شجاعش، بهترین امتحان‌ها را داد. قبل از دوران جنگ تحمیلی هم که هنوز در اغلب استان‌های کشور، هیچ خبری از جنگ و درگیری و زد و خورد نبود، این استان درگیر مبارزه با ضد انقلاب و فتنه‌جویان و تحریک‌شدگان بود. آن‌جا هم مردم این استان امتحان خوبی دادند. هم مردم ترک، هم مردم کُرد توانستند بهترین موضع را در مقابل فتنه‌جویان و فتنه‌گران و ضد انقلاب اتخاذ کنند. اگر کسی قبل از این دوران؛ یعنی تاریخ نزدیک به زمان ما را هم خوانده باشد و مطالعه کند، خواهد دید که باز هم مردم این استان پرافتخار،

در دوران تهاجم قدرت‌های بیگانه به این کشور، یعنی در دوران جنگ بین الملل اول - که از جلسه نکات بسیار مهم همین نقطه است؛ آن هم به خصوص در این استان - بهترین امتحان‌ها را دادند. یعنی تجربه‌ای که این استان، در فضایی اواسط جنگ بین الملل اول دید و از سرگذراند، یکی از فضایی است که در سایر نقاط ایران، اصلاً سابقه ندارد. مردم این استان سال‌های متمادی، در کنار جمعی از هم‌میهنان مسیحی ما زندگی می‌کردند؛ امروز هم زندگی می‌کنند؛ در آینده هم زندگی خواهند کرد - مثل برادر و خویشاوند - با هم هیچ مشکلی هم، نه آن روز داشتند، نه امروز دارند و نه در آینده خواهند داشت. یعنی در این استان، تعدادی از هم‌میهنان ایرانی ما، از آشوری و ارمنی و مسیحیان کاتولیک و پروتستان، حضور دارند؛ آن روز هم بودند. مسلمانان هم با آن‌ها دوستانه، آن‌ها هم با مسلمانان برادرانه و دوستانه رفتار می‌کردند. بین آن‌ها هیچ مشکلی وجود نداشت. اما نکته عبرت‌آموز این است که نمایندگان کشورهای خارجی و استعمارگر، چون دیدند تعدادی مسیحی در این استان وجود دارد، به طمع افتادند که شاید بتوانند با تحریکات مذهبی و فرقه‌ای و دینی، پایگاهی از مسیحیت در این بخش از ایران به وجود آورند و این بخش را از ایران جدا کنند.

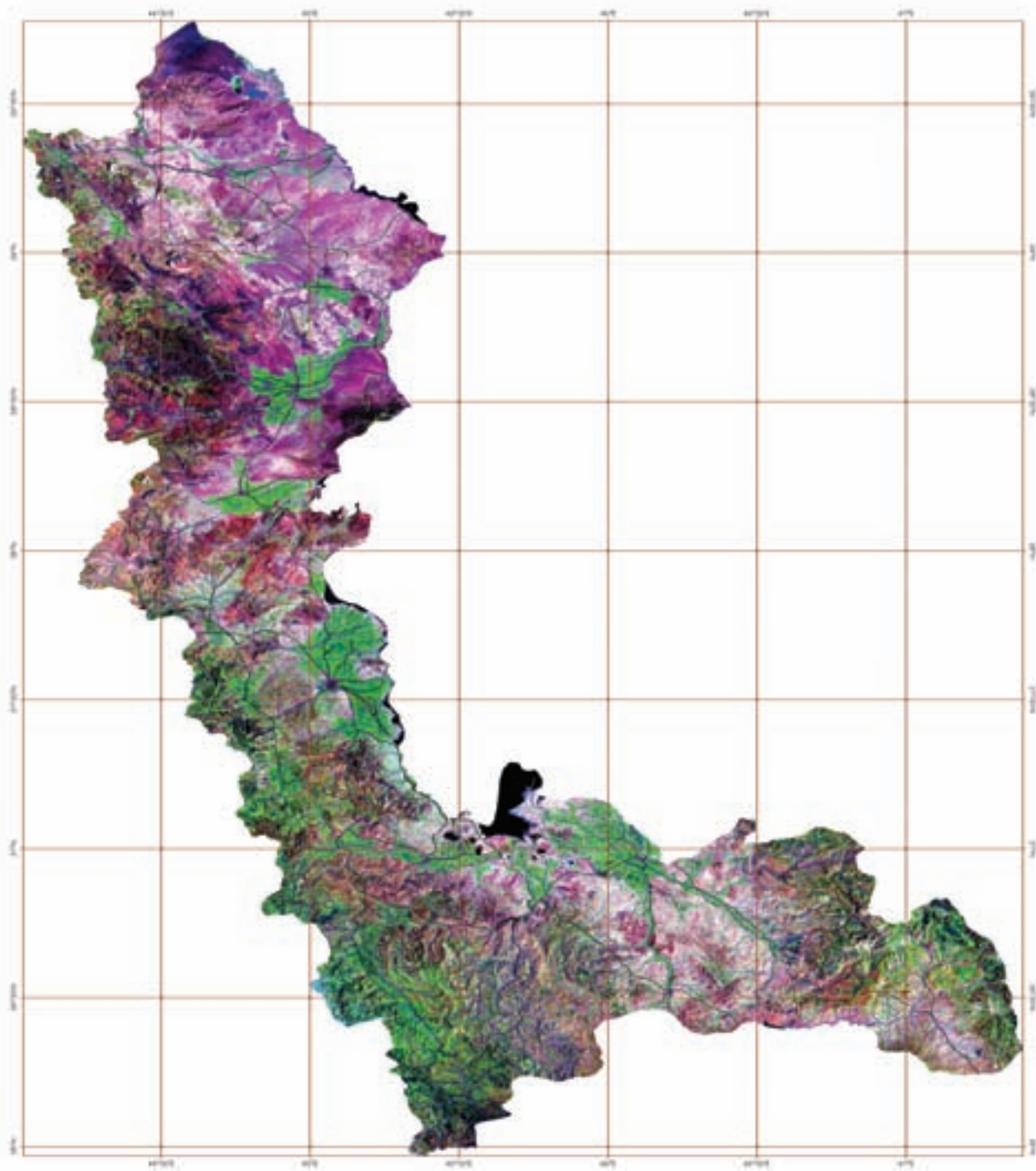
یکی از امتحان‌های سخت برای این استان - یعنی برای ارومیه، سلماس، خوی، ماکو و شهرهای دیگر این منطقه - پیش آمد. در همان برهه از زمان و تاریخ بود که نمایندگان دولت آمریکا، دولت روسیه تزاری و دولت انگلیس، در این نقطه، توطئه مشترکی را طراحی کردند و فتنه عجیبی به راه انداختند. هزاران نفر از مسلمانان و مسیحیان، در این فتنه، در همین ارومیه و سلماس و بقیه نقاط کشته شدند.

اما مردم این منطقه، با این که خیلی سختی‌ها دیدند و با وجود تحریکات دشمنان، توانستند اولاً با شجاعت و با مقاومت و ایستادگی، دشمنان را بیرون کنند، ثانیاً - و از این بالاتر - همان برادری گذشته را، باز هم در بین خودشان برقرار کردند. گروه‌های مسلمانان با یکدیگر متحد شدند و تحت تأثیر تحریک دشمن قرار نگرفتند و جنگ شیعه و سنی، جنگ ترک و کرد، جنگ مسلمان و مسیحی به راه نینداختند. این رشد مردم این استان را نشان می‌دهد. من همیشه در دلم، این رشد مردم استان را تحسین کرده‌ام. این یکی از سوابق مردم این استان است.

بعد از انقلاب هم شما شاهد بودید و دیدید کسی که در مقابل توطئه دشمن، ایستادگی و مقاومت کرد، خود مردم بودند، بسیج مردم، جوانان مؤمن مردم، در مقابل فتنه‌گری و اختلاف‌افکنی و تحریکات و تجزیه‌طلبی و خبانت‌های گوناگون بیگانگان، که با تحریک یک عده آدم‌های غافل انجام می‌گرفت. ایستادند و مبارزه کردند. این عظمت و رشد روحی مردم است و این خیلی با قیمت و ارزشمند است. از لحاظ طبیعی هم این استان، یکی از استان‌های با برکت کشور پهناور و عزیز ماست.

خدای متعال در این استان، امکانات بسیاری را برای استفاده مردم و احیای نیروی خلاقه مردم قرار داده است. خاک حاصلخیز، آب فراوان، بارندگی به اندازه و مناسب، جنگل، این دریاچه بسیار پربرکت و با ارزش، معادن زیرزمینی مس، طلا و دیگر معادنی که در این استان وجود دارد. مردمی دارای رشد و با فرهنگ و زمینی آماده، باید در این استان، فقر و بی‌کاری وجود نداشته باشد.

یک جمله هم در این استان، درباره این همزیستی‌ای که میان برادران و خواهران اقوام مختلف هست، بگویم که برای من بسیار اعجاب‌انگیز و تحسین‌برانگیز است. در این استان، ترک و کرد و شیعه و سنی، در کنار هم با مهربانی زندگی می‌کنند. این چیز بسیار با ارزشی است. یکی از چیزهایی که هنگام پیروزی انقلاب، دشمنان خارجی را نسبت به شکست انقلاب امیدوار می‌کرد، مسأله تعدد اقوام، در سرزمین پهناور ما بود. ترک، عرب، فارس، کرد، لر، بلوچ و ترکمن؛ اقوام مختلف. دشمن امیدوار بود که بتواند از این اختلاف، بهره‌برداری کند؛ اینها را به جان هم بیندازد. شما هرچا نگاه می‌کنید، تبلیغات قوم‌گرایی و مبالغه در این مسأله را مشاهده می‌کنید. اگر کاوش کنید، دست دشمن را در آن‌جا خواهید دید، دشمن این را می‌خواست؛ اما غافل بود که ملت ایران بیش از همه چیز، ایرانی است. ترک و فارس و کرد و عرب و بقیه اقوام ایرانی، افتخار می‌کنند که فرزند «ایران اسلامی» هستند که پرچم اسلام را در دنیا برافراشته است.

تصویر ماهواره‌ای استان آذربایجان غربی

تصویر فوق یک تصویر ماهواره‌ای Landsat-7 است که از کل استان در سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۲ هجری شمسی گرفته شده است. در این تصویر که تحت عنوان تصویر گویا شده، شناخته می‌شود، خطوط آبی رنگ رودخانه‌ها، خطوط سیاه رنگ جاده‌ها و خطوط قهوه‌ای رنگ شبکه مختصات جغرافیایی را نشان می‌دهد. همچنین زمین‌های زراعی دارای محصول، به رنگ سبز روشن، باغات و اراضی جنگلی به رنگ سبز تیره و اراضی بایر و لم‌بزرع به رنگ سفید دیده می‌شوند.

(عکس از سازمان فضایی ایران)

فصل اول

جغرافیای طبیعی استان آذربایجان غربی

درس اول: موقعیت جغرافیایی و وسعت استان

به نقشه ۱-۱ نگاه کنید. آیا می‌دانید استان آذربایجان غربی در کدام قسمت از ایران واقع شده است^۱ و با کدام کشورهای خارجی و کدام استان‌ها در داخل کشور همسایه است؟ استان آذربایجان غربی بدون احتساب دریاچه ارومیه، ۳۷۴۱۲ کیلومتر مربع

شکل ۱-۱- نقشه تقسیمات کشوری جمهوری اسلامی ایران به تفکیک استان

۱- آذربایجان غربی بین ۳۵ درجه و ۵۸ دقیقه تا ۳۹ درجه و ۴۷ دقیقه عرض شمالی (از خط استوا) و ۴۴ درجه و ۳ دقیقه تا ۴۷ درجه و ۲۳ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار گرفته است. شمالی‌ترین و غربی‌ترین نقطه جغرافیایی ایران شهرستان ماکو است که در آذربایجان غربی قرار دارد.

جغرافیای طبیعی استان

وسعت دارد^۱. موقعیت جغرافیایی آن با ویژگی‌های طبیعی، فرهنگی چهره‌ای خاص به استان بخشیده است.

مزایای چنین موقعیت جغرافیایی عبارت است از:

۱- برخورداری از موقعیت ارتباطی ممتاز با کشورهای همسایه و استان‌های همجوار.

۲- داشتن آب و هوای مناسب جهت کشاورزی و دامداری.

۳- آیا می‌توانید موارد دیگری به آن اضافه کنید؟

فعالیت

۱- استان آذربایجان غربی با کدام کشورها همسایه است؟

۲- آذربایجان غربی چند درصد از خاک ایران را به خود اختصاص داده است؟

۳- شهرستان محل زندگی شما با کدام کشور در خارج و کدام استان در داخل کشور همسایه است؟

۱- وسعت استان با احتساب دریاچه ارومیه ۴۳۰۰۰ کیلومتر مربع است.

درس دوم: ناهمواری‌های استان و چگونگی شکل‌گیری آن‌ها

وَأَلْقَى رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَانْحَاراً وَ سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

و نیز در زمین کوه‌های ثابت و محکم بنهاد تا از حیرانی و اضطراب برهید؛ و نهرها جاری ساخت و راه‌ها پدیدار کرد، تا مگر هدایت شوید.

(سوره نحل، آیه ۱۵)

سیمای ظاهری ناهمواری‌های استان

استان آذربایجان غربی از نظر ناهمواری‌ها، چهره‌ای متنوع دارد؛ به طوری که از کل وسعت استان ۲۱ درصد را سرزمین‌های پست و جلگه‌ها، ۶۳ درصد را ارتفاعات و ۱۶ درصد را دریاچه‌ارومیه به خود اختصاص داده است. از نظر شکل ظاهری می‌توان ناهمواری‌های استان را به دو ناحیه تقسیم کرد.

۱- سرزمین‌های مرتفع و کوه‌ها

۲- سرزمین‌های هموار دشت‌ها و جلگه‌ها

۱- سرزمین‌های مرتفع و کوه‌ها: کوه‌های استان از آغری داغ (آرارات خط رأس مرز ایران و عراق) آغاز می‌شوند و در امتداد خود مرز ایران و ترکیه و ایران و عراق را در غرب تشکیل می‌دهند و به ارتفاعات زاگرس در شمال غرب می‌پیوندند. ارتفاعات عمده این استان را کوه‌های مرزی ماکو، قطور و خوی در شمال و کوه‌های غرب ارومیه شهیدان، دالامیر در مرکز، پیرانشهر و سردشت در جنوب تشکیل می‌دهند. مرتفع‌ترین آن‌ها آورین به ارتفاع ۳۶۲۲ متر در شهرستان خوی و کم ارتفاع‌ترین منطقه در محل خروج رود زاب از ایران به عراق به ارتفاع ۶۲۰ متر واقع شده است. کوه‌های استان در سه منطقه به شرح جدول ۱-۱ واقع شده‌اند.

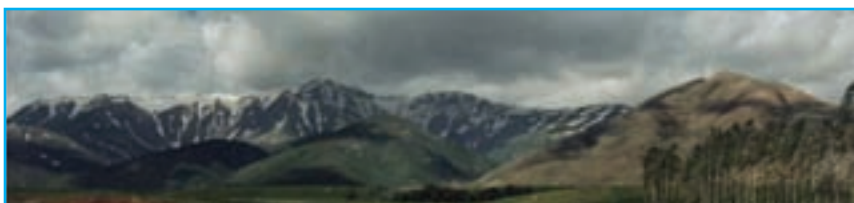
جغرافیای طبیعی استان

شکل ۱-۲- آغری داغ (آزارات)

شکل ۱-۳- کوه‌های شهیدان (مرز ایران و ترکیه)

شکل ۱-۴- کوه‌های دالامپر (مرز ایران، عراق و ترکیه)

شکل ۱-۵- کوه‌های دالامپر (مرز ایران، عراق و ترکیه)

شکل ۱-۶- نقشه ناهمواری های استان

جدول ۱-۱- کوه‌های استان

کوه‌های شمالی	کوه آورین (خوی) مخروط آتشفشانی در شمال دره قطور با ۳۶۲۲ متر ارتفاع بلندترین کوه شمال استان است و محور ارتفاعات که در شمال دره قطور از ماکو تا خوی در امتداد شمال غرب - جنوب شرق کشیده شده است.
کوه‌های مرکزی	کوه شهیدان با ۳۶۰۰ متر ارتفاع در جنوب شرق و غرب ارومیه مرتفع‌ترین این قله‌هاست. کوه دالامیر با ۳۲۰۰ متر ارتفاع به سبب قرار گرفتن در مرز ایران - ترکیه و عراق مشهور است. ارتفاعات برده رش ۳۶۰۸ ارومیه و ساری داش با ۳۰۹۷ متر ارتفاع در اشنویه
کوه‌های جنوبی	رشته ارتفاعاتی که از شمال دشت نقده و غرب مهاباد شروع شده و با جهت کلی شمال غرب به جنوب شرق به کوه‌های چهل چشمه در کردستان می‌پیوندند. این رشته در شمال، خط تقسیم آب بین ارومیه و زاب کوچک تا کوه‌های چهل چشمه است.

فعالیت

– محل زندگی شما در کدام یک از این مناطق کوهستانی استان قرار گرفته است؟

۲- نواحی هموار دشت و جلگه‌ها: سرزمین‌های پست استان در بین رشته کوه‌های استان و گاه بین چاله دریاچه ارومیه و کوه‌های جنوبی و غربی قرار گرفته‌اند و رودهای استان مواد آبرفتی خود را بر آن‌ها به جای گذاشته‌اند.
به‌طور کلی سرزمین‌های پست استان به سه دسته تقسیم می‌شوند.

- ۱- دشت‌های شمالی چون زنگنه، پلدشت، ماکو
- ۲- دشت‌های مرکزی چون خوی، ارومیه
- ۳- دشت‌های جنوبی چون سردشت، بیرانشهر

فعالیت

– درباره نقش دشت‌ها و جلگه‌ها در نوع فعالیت اقتصادی مردم ساکن آن تحقیق کنید.

درس سوم: آب و هوای استان

شکل ۱-۷ چشم اندازی از فصل بهار

شکل ۱-۹ چشم اندازی از فصل پاییز

شکل ۱-۸ چشم اندازی از فصل تابستان

شکل ۱-۱۰ چشم اندازی از فصل زمستان

عوامل مؤثر در آب و هوای استان

آیا می‌دانید

استان آذربایجان غربی چه نوع آب و هوایی دارد و چه عواملی بر آن اثر می‌گذارد؟

عوامل مؤثر در آب و هوای استان را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد :

۱- عوامل درون استانی : عرض جغرافیایی، ارتفاع مکان، جهت قرار گیری کوه‌ها، فاصله از دریا

۲- عوامل برون استانی : ورود توده‌های هوایی در فصول مختلف

کوه‌ها : در میان عوامل فوق ارتفاعات و کوه‌ها نقش مهم‌تری در چگونگی آب و هوای استان دارند. سلسله جبال استان به صورت طویل و مرتفع در جهت شمالی جنوبی و جنوب شرقی امتداد یافته‌اند. این ارتفاعات مانند دیواری در برابر هجوم توده‌های هوای غرب قرار گرفته‌اند و باعث صعود و تراکم هوای مرطوب و ایجاد بارش می‌شوند. این بارندگی‌ها سر منشأ رودهای پر آب استان‌اند. در استان یا ارتفاعات بالای ۲۰۰۰ متر به زیر قشر ضخیمی از برف فرو می‌روند و این برف‌ها در قله کوه‌ها برای سالیان متمادی باقی می‌مانند. ارتفاعات بین ۱۰۰۰ تا ۲۰۰۰ متر به مقدار کافی باران دریافت می‌کنند؛ بنابراین ارتفاعات استان در الگوی پراکندگی دما و بارش مؤثرند.

توده‌های هوایی : توده‌های هوایی متفاوتی در فصول مختلف وارد استان آذربایجان غربی می‌شوند که از آن میان، آب و هوای آذربایجان غربی بیشتر تحت تأثیر توده‌های هوای غربی است. این توده‌ها از اقیانوس‌های اطلس و مدیترانه وارد استان می‌شوند و منشأ رطوبت و بارش در فصول پاییز، زمستان و بهار می‌شوند. البته توده‌های هوای سرد قاره‌ای سیبری و قطب و توده هوای سرد مرطوب شمال اروپا نیز با ورود به آذربایجان باعث کاهش دما و بارش می‌شوند.

درجه حرارت سالانه استان به طور میانگین بین ۹/۵ تا ۱۳/۴ درجه سانتی‌گراد متغیر است و میانگین دمای استان ۱۱/۸ درجه

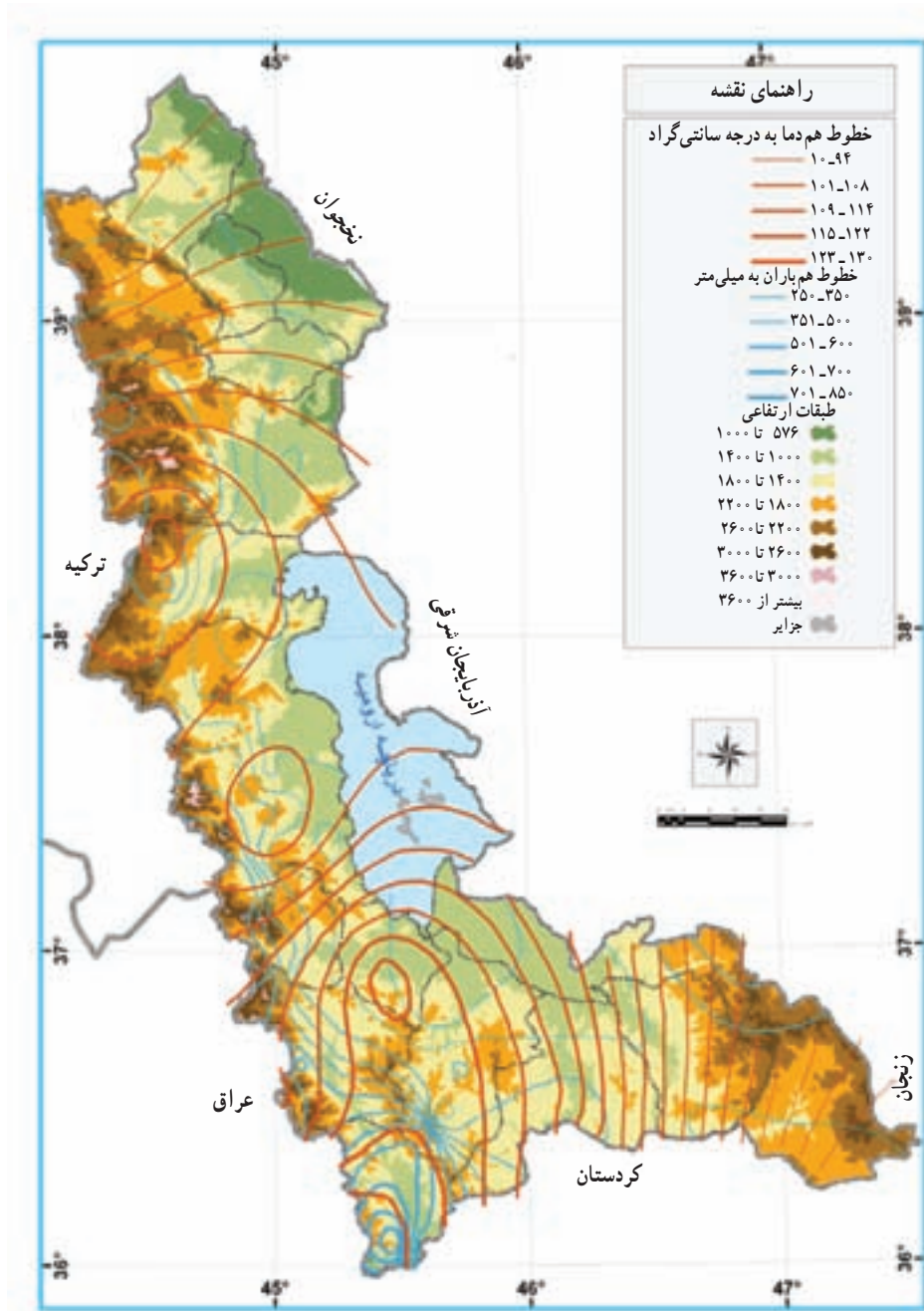
است. میزان بارندگی سالانه استان در نواحی مختلف از ۲۵۰ تا ۸۶۸/۲ میلی‌متر در نوسان است. میانگین بارش استان ۳۸۸/۲ میلی‌متر در سال است. میانگین رطوبت نسبی استان ۵۶٪، طول روزهای یخبندان ۹۶/۸ روز و طول ساعات آفتابی ۲۸۰۷/۶ ساعت است. جهت وزش بادهای غالب استان نیز غربی می‌باشد که در نقاط مختلف استان تفاوت‌هایی به چشم می‌خورد.

شکل ۱۱-۱- پدیده تشکیل ژاله در روزهای یخبندان

با توجه به مطالب ذکر شده در صفحه قبل می توان نتیجه گرفت که استان آذربایجان غربی آب و هوای معتدل کوهستانی تا نیمه خشک دارد.

شکل ۱۲-۱ نقشه رابطه بین پراکنندگی بارش و دما با ناهمواری ها

درس چهارم: منابع طبیعی استان

جنگل‌های استان

شکل ۱۳-۱ چشم اندازی از جنگل‌های انبوه

شکل ۱۴-۱ جنگل‌های انبوه

پوشش جنگلی در استان به دو صورت طبیعی و مصنوعی است. جنگل‌های طبیعی و انبوه استان اغلب در حاشیه جنوب غربی استان در حومه شهرستان‌های سردشت، پیرانشهر تا منتهی‌الیه شمال آن و حومه شهرستان ماکو و حاشیه رود ارس پراکنده‌اند. وسعت کل مناطق جنگلی استان به حدود ۱۷۴۰۰۰ هکتار می‌رسد که ۳/۹۸ درصد از مساحت استان و ۱/۴ درصد از کل جنگل‌های کشور را شامل می‌شود.

این جنگل‌ها به صورت خوب، متوسط و فقیر طبقه‌بندی می‌شوند. از کل مساحت نواحی جنگلی استان ۲۰ درصد جنگل‌های خوب و انبوه ۲۶/۵ درصد جنگل نیمه انبوه ۵۳/۵ درصد را جنگل‌های فقیر و تخریب شده تشکیل می‌دهد. از گونه‌های مهم درختان جنگلی استان می‌توان به انواع بلوط، صنوبر، بنه، ارس، گردو، گلابی وحشی، زالزالک، بادام کوهی و ... اشاره کرد.

جنگل‌های مصنوعی و دست کاشت در سطح استان وسعت زیادی ندارند (حدود ۱۵۰ تا ۲۰۰ هکتار) و در قطعات متفاوت و کوچک در شهرستان‌های ارومیه، مهاباد و ماکو کاشته شده‌اند و اکثر گونه‌های غالب آن سرو کوهی است.

۱- از نظر داشتن درخت صنوبر مقام دوم کشوری را دارد.

با توجه به تغییرات اقلیمی اخیر استان و شرایط طبیعی حاکم بر مناطق، از جمله کمبود بارش، کوتاه بودن دوره رشد گیاهان، یخبندان، کم بودن عمق خاک، رشد و رویش سالیانه جنگل‌های استان کم است. به همین دلیل چوب جنگل‌های این منطقه مصرف صنعتی ندارد ولی به اشکال مختلف که در ذیل به آن اشاره می‌شود، از آن‌ها استفاده می‌شود.

۱- تهیه هیزم و زغال برای سوخت

۲- استفاده از محصولات فرعی جنگل (مانند تهیه سقز که صمغ درخت بنه است).

۳- استفاده از میوه‌های درختان جنگلی مانند گردو، بادام وحشی، زالزالک، گلایی وحشی و ...

اهمیت جنگل‌های استان: با توجه به آموخته‌های خود در جغرافیای عمومی، جنگل‌های استان نیز چون پوشش جنگلی سایر نقاط دنیا یکی از عوامل ثبات و پایداری اکوسیستم‌ها و حفظ تعادل محیط زیست‌اند و در بهبود سلامت محیط زیست نقش مهمی ایفا می‌کنند. در زیر به پاره‌ای از آن‌ها اشاره شده است؛ آیا می‌توانید موارد دیگری به آن اضافه کنید.

۱- حفاظت از خاک و جلوگیری از فرسایش آن

۲- جذب گرد و غبار و مواد مضر، تلطیف هوا و تولید اکسیژن

فعالیت

جملات زیر را با کلمه درست یا غلط مشخص کنید.

۱- بیشترین تراکم جنگلی استان در شهرستان سردشت است.

۲- درختان جنگل‌های استان از نوع صنعتی‌اند.

۳- با توجه به آموخته‌های خود در جغرافیای عمومی آیا می‌توانید نوع جنگل‌های استان را مشخص کنید؟

شکل ۱۷-۱- مراتع فقیر - شمال استان

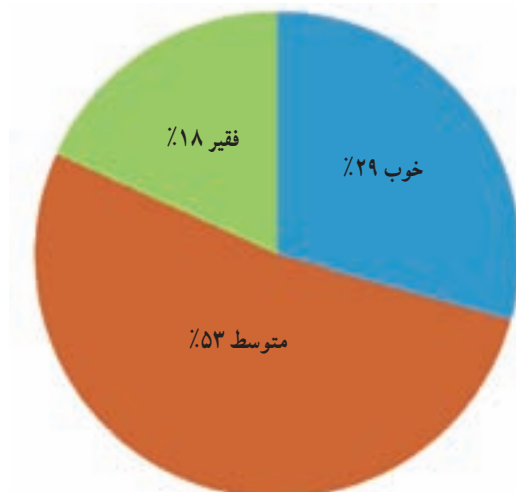

شکل ۱۶-۱- مراتع متوسط - شمال استان

مراتع استان

طبق آخرین آمار ارائه شده توسط اداره کل منابع طبیعی در سطح استان، ۲۵۱۶۵۰۰ هکتار مرتع وجود دارد. تنوع آب و هوایی استان (میزان بارش) و ناهمواری‌های متفاوت باعث به وجود آمدن سه شکل مرتع بیلاقی، قشلاقی و میان بند (آران) شده است. دامپروران از مراتع بیلاقی در فصل تابستان، از مراتع قشلاقی در فصل زمستان و از مراتع میان بند (آران) در فصول پاییز و بهار برای چرای دام استفاده می‌کنند.

از مهم‌ترین مناطق استان که ظرفیت مرتعی بالایی دارند. می‌توان به مراتع ارتفاعات شمالی و جنوب استان چون ماکو، چالدران، خوی، سلماس، اشنویه، پیرانشهر، میاندواب و مهاباد اشاره کرد. از گونه‌های علفی و بوته‌ای استان می‌توان گل گندم، بومادران، انواع شقایق، آلاله، گل میخک، گیاهان پیازدار، زنبق و گون را نام برد.

شکل ۱۸-۱- نمودار درصد توزیع وضعیت مراتع استان

فعالیت

- ۱- مراتع چه نقشی در توسعه اجتماعی و اقتصادی استان دارند؟
- ۲- برای حفظ و احیای مراتع چه راهکارهایی پیشنهاد می‌کنید؟
- ۳- اگر در شهرستان یا روستای محل زندگی شما جنگل وجود دارد، آثار مثبت آن را بررسی کنید و بنویسید چه عواملی حیات این جنگل‌ها را تهدید می‌کند؟ از پیامدهای تخریب جنگل گزارش تهیه کنید و آن را در کلاس ارائه دهید.
- ۴- مراتع با بیش از 45° میلی متر جزء مراتع..... می‌باشند.
- ۵- دامپروران در فصل زمستان در مراتع..... و در فصل تابستان در مراتع..... به سر می‌برند.

مناطق حفاظت شده استان

محدوده‌های حفاظت شده به محدوده‌ای از اراضی مستعد اعم از جنگل، مرتع و کوهستان و آب‌های واقع در آن‌ها گفته می‌شود که به منظور حفظ همیشگی زندگی گیاهان و جانوران آن محدوده، بریدن درختان، تولید زغال چوب و بوته‌کشی در آن منطقه ممنوع بوده و مقررات شکار در آن هر سال بررسی و اعلام می‌شود. از جمله محدوده‌های محافظت شده استان می‌توان به پارک ملی دریاچه ارومیه، مراکان، جنگل‌های میرآباد سردشت و غار سهولان مهاباد اشاره کرد.

مناطق شکار ممنوع

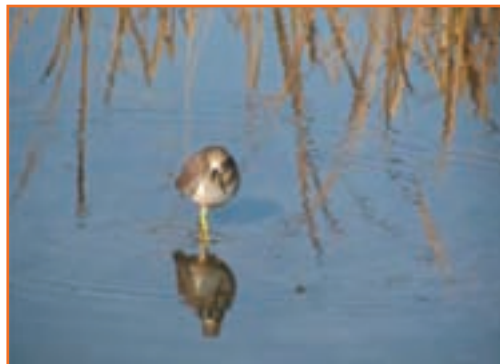
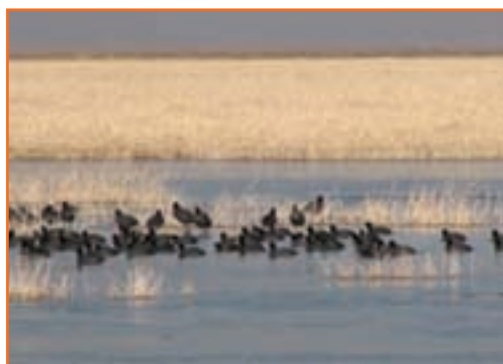
این محدوده‌ها شامل سرزمین‌هایی است که از نظر حفظ و تکثیر جانوران، شکار برای چند سال در آنجا ممنوع اعلام می‌شود و پس از گذشتن این مدت، شکار آزاد یا برای مدتی دیگر ممنوعیت آن تمدید می‌شود. از مناطق شکار ممنوع استان می‌توان به نزارهای گرده قیط و مَمیند، منطقه آق‌گل، منطقه شکار ممنوع دره شهیدان، منطقه شکار ممنوع زرآباد خوی و منطقه شکار ممنوع بیان در محور جاده شاهین دژ - تکاب اشاره کرد.

شکل ۱۹-۱- گوزن زرد ایرانی

تالاب‌های استان

در استان آذربایجان غربی بیش از ۳۰ تالاب وجود دارد که از این تعداد دریاچه ارومیه با عنوان جهانی پارک ملی و ذخیره گاه زیست کره انتخاب شده است.

شکل ۲۰-۱. تالاب‌های اطراف دریاچه ارومیه

فعالیت

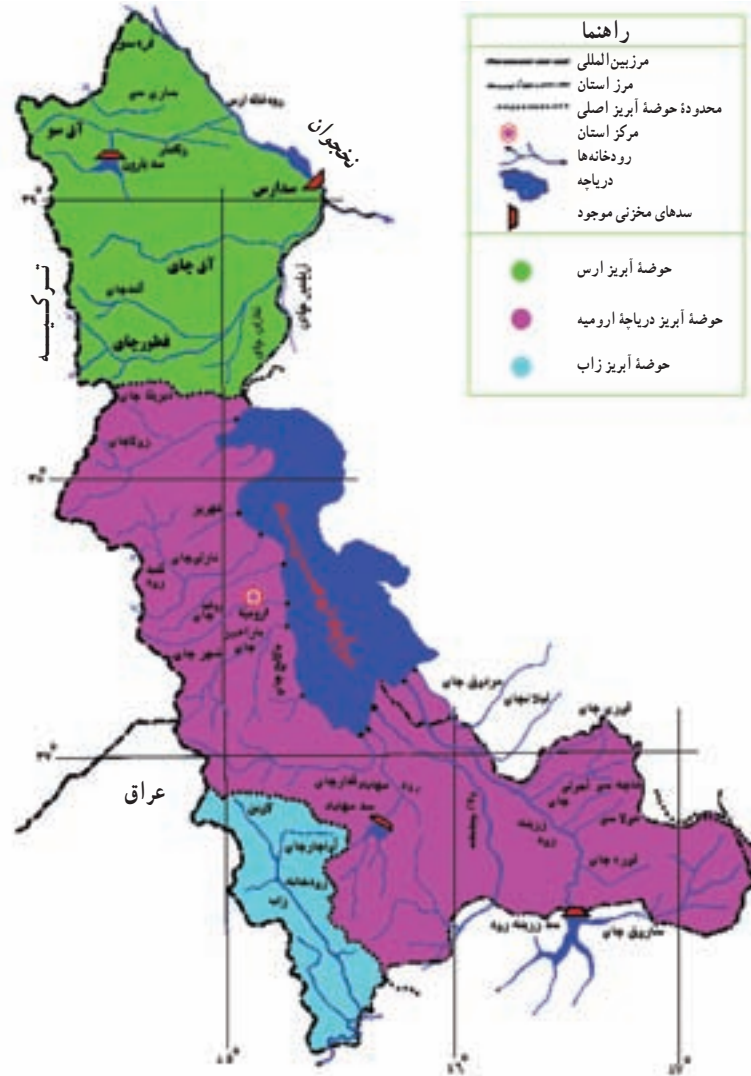
— از پرندگان مهاجر در استان چند نمونه را نام ببرید و با همکاری دبیر خود تصاویری از آن‌ها تهیه کنید.

منابع آب

آب یکی از مقدس‌ترین و برترین نشانه‌ها در آفرینش است. باید رفتارمان را در خصوص مصرف آب تغییر دهیم و قداست اولیه آن را پاس بداریم.

استان آذربایجان غربی به علت موقعیت خاص جغرافیایی و وضعیت آب و هوایی مناسب از توان آبی خوبی برخوردار است. میانگین حجم آب از نزولات جوی ۱۶/۸ میلیارد متر مکعب است که پس از کسر مقادیر تبخیر، تعرق، نفوذ و اضافه شدن جریان‌های سطحی ورودی از کشورهای همسایه و استان‌های مجاور، حجم آب جریان‌های سطحی استان معادل ۷/۲ میلیارد متر مکعب می‌شود.^۱

۱- شرکت آب منطقه‌ای استان آذربایجان غربی سال ۱۳۸۹

شکل ۲۱-۱ نقشه حوضه آبریز استان

سالیانه $3/6$ میلیارد متر مکعب از منابع سطحی و زیر زمینی برداشت می‌شود که به ترتیب در بخش‌های کشاورزی، شرب، صنعت، بهداشت جوامع شهری و روستایی و پرورش آبزیان مورد استفاده قرار می‌گیرد.

آب‌های سطحی: در استان آذربایجان غربی ۱۴ رود اصلی و چند رود فصلی جریان دارد. منابع تأمین آب بیشتر این رودها ذخایر برف و باران و چشمه‌های دائمی است. به نقشه ۲۱-۱ حوضه آبریز استان دقت کنید.

به طور کلی رودخانه‌های استان در سه حوضه آبریز جداگانه قرار دارند که عبارت‌اند از:

۱- **حوضه آبریز رود ارس:** شامل رودهای قطور چای، آق چای، زنگمار و... می‌شود.

۲- حوضه آبریز دریاچه ارومیه :

الف) غرب دریاچه ارومیه که شامل رودهای مهمی مانند باراندوز چای، نازلو چای، شهر چای و... می شود.
ب) جنوب دریاچه ارومیه که شامل رودهای مهمی چون زرینه رود، سیمینه رود، مهاباد و... می شود.

۳- حوضه آبریز رود زاب (کلوی) : این حوضه مناطق پیرانشهر و سردشت را شامل می شود و مهم ترین رود آن زاب است

که به طرف کشور عراق جریان می یابد.

شکل ۲۲-۱- نمایی از حیات زیست رودخانه های استان

فعالیت

۱- پرآب ترین رود استان رودخانه..... در شهرستان..... و کم آب ترین رود استان..... در شهرستان..... است.

۲- رودخانه های محل زندگی خود را نام ببرید.

مصارف آب استان : حجم آب برداشتی از منابع سطحی و زیر زمینی سالیانه $\frac{3}{6}$ میلیارد متر مکعب است که ۴۷ درصد آن از منابع سطحی و بقیه از منابع آب زیر زمینی تأمین می شود. بیشترین مصرف آب در بخش کشاورزی با ۹۲ درصد و کمترین در بخش صنعت با ۱ درصد است.

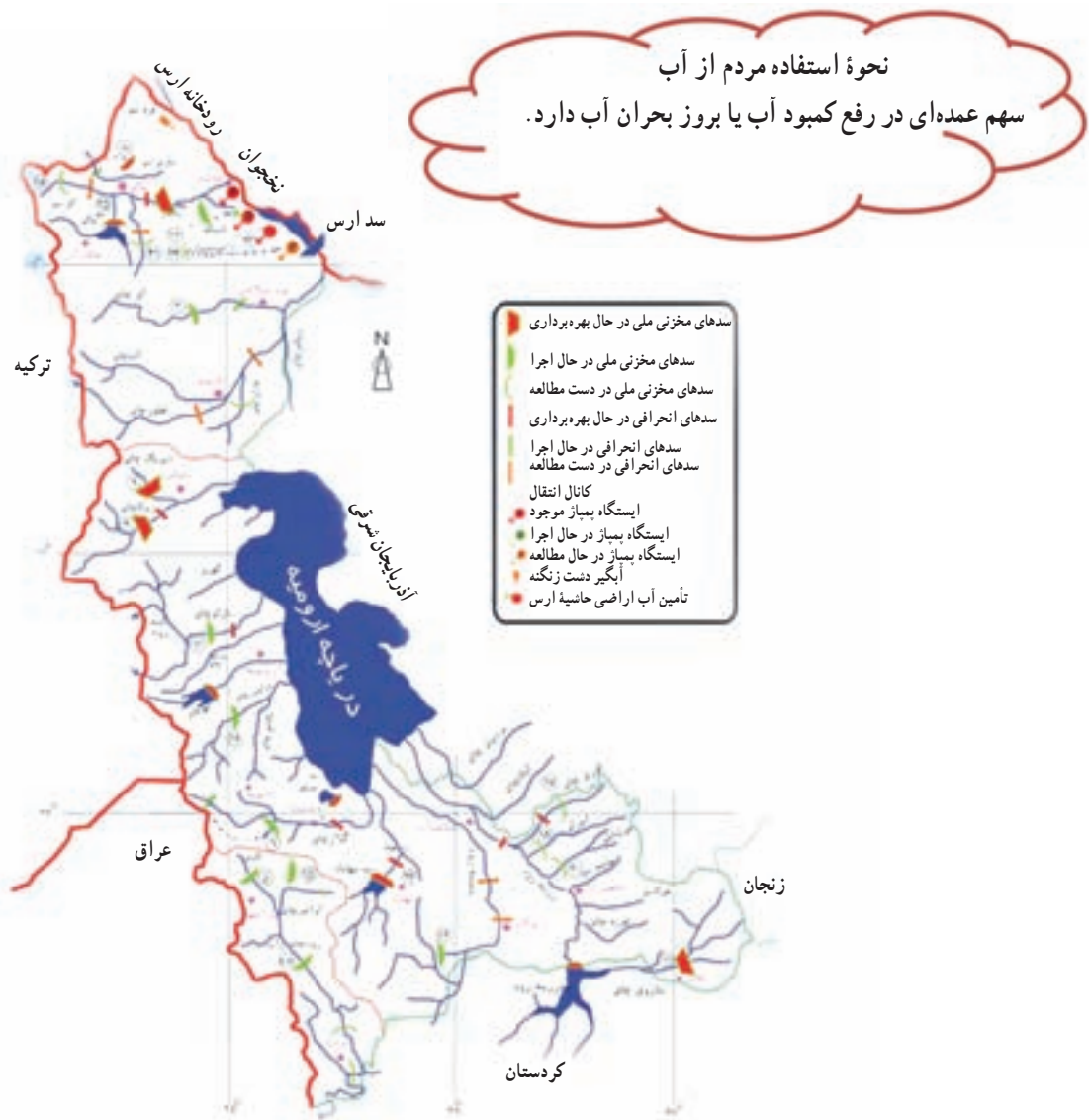
تغییرات آب های سطحی : متوسط حجم آب های سطحی استان $\frac{7}{2}$ میلیارد متر مکعب بوده است. بر اساس آخرین آمار

موجود مقدار آب مصرفی استان از منابع آب سطحی ۱/۷ میلیارد متر مکعب است. ۱۰ سد مخزنی بارون ماکو، شهید کاظمی بوکان و... آب مورد نیاز ۱۶۰۹۰۰ هکتار از زمین های استان را تأمین می کنند.

آب های زیرزمینی

تغییرات سطح آب های زیرزمینی: استان آذربایجان غربی بیش از ۲۰ دشت بزرگ و کوچک دارد که وسعت آن ها مجموعاً به ۸۱۲۳ کیلومتر مربع می رسد. کاهش نزولات جوی در سال های اخیر و بهره برداری بیش از حد و بی رویه از منابع آب زیر زمینی سبب کاهش شدید آب سفره های زیر زمینی در این دشت ها شده است. تداوم این وضعیت عواقب ناگواری به دنبال خواهد داشت.

شکل ۲۳-۱- نقشه پراکنندگی سدهای استان

برای مطالعه

دریاچه ارومیه

دریاچه ارومیه که بزرگ‌ترین دریاچه داخلی کشور است، مساحتی حدود ۵۱۸۷۶ کیلومتر مربع دارد که ۳۸ درصد آن از نواحی کوهستانی ۲۱ درصد را تپه‌ها و ۲/۱۱ درصد را فلات‌ها و تراس‌های مرتفع و حدود ۹ درصد آن را دریاچه و مابقی شامل دشت‌ها و اراضی مخلوط و گوناگون را شامل می‌شوند. ارتفاع آن از سطح دریاهای آزاد ۱۲۷۵ متر و عمق متوسط آن ۵-۶ متر و حداکثر عمق آن ۱۶-۱۴ متر می‌باشد^۱.

شکل ۲۴-۱- دریاچه ارومیه

طول دریاچه ارومیه ۱۴۰-۱۳۰ کیلومتر و عرض آن در پهن‌ترین قسمت ۵۸ کیلومتر و در کم عرض‌ترین نقطه مقابل شبه جزیره اسلامی ۱۵ کیلومتر است. این دریاچه در گذشته به نام‌های چی چست، کبودان نام داشته و بزرگ‌ترین و شورترین دریاچه دائمی ایران و یکی از دریاچه‌های فوق اشباع از نمک دنیا چون بحر المیت و Salt lake در آمریکا می‌باشد.

۱- این اعداد مربوط به زمان برآبی دریاچه می‌باشد.

۱۹ رودخانه چون زرینه رود، سیمینه رود، زولا چای، شهر چای، باراندوز و... به دریاچه ارومیه وارد می شوند.
از نظر ترکیبات شیمیایی حالت زیر قلیایی داشته و pH آن ۷/۷ - ۶/۲ و نمک های آن ۲۵ K و سولفات سدیم، منیزیم، برمیداز آن بر آورده می شود.

۱۳۸۹

۱۳۸۱

۱۳۷۴

شکل ۲۵-۱- نوسان سطح آب دریاچه ارومیه از سال ۱۳۷۴ تا ۱۳۸۹

فعالیت

- ۱- آیا می دانید دریاچه ارومیه در صورت خشک شدن چه تأثیراتی بر اقلیم و محیط زیست اطراف خود خواهد گذاشت. در این باره گزارشی تهیه کنید و در کلاس ارائه دهید.
- ۲- چه راهکارهایی برای جلوگیری از کاهش آب دریاچه ارومیه با توجه به علل اشاره شده در بالا پیشنهاد می کنید؟

درس پنجم: مسائل و مشکلات محیطی استان

با مراجعه به تقویم بگوئید ۲۶ مهر ماه چه مناسبتی دارد؟

الف) مخاطرات طبیعی

جهت انجام اقدامات صحیح و سریع و معقولانه در برابر بلایا و مخاطرات طبیعی و مهار کردن آنها و همچنین شناسایی محیط، با توجه به پیشرفت علم و فناوری از ضروریات زندگی بشر امروز به شمار می‌آید.

برای جلوگیری از خسارت‌های اقتصادی و اجتماعی و ارائه راهکارهای مناسب جهت مهار و کنترل این بلایا مطالعه و شناسایی آنها لازم به نظر می‌رسد. موقعیت جغرافیایی استان، کوهستانی بودن، داشتن گسل‌های فعال قدیمی، قرار گرفتن در مسیر کمربند زلزله آلپ - هیمالیا، ساختار زمین شناسی، جنس زمین، ویژگی‌های خاص اقلیمی و استقرار بسیاری از مناطق مسکونی و روستایی استان در امتداد این مناطق به خصوص پایکوه‌ها، دشت‌ها و جلگه‌ها بستر مناسبی را برای (مخاطرات طبیعی چون سیل، زلزله، حرکت دامنه‌ای، خشکسالی، بهمن و...) در استان فراهم ساخته است^۱.

۱- زمین لرزه (زلزله): زلزله یکی از مهم‌ترین مخاطرات طبیعی است که خسارت جانی و مالی زیادی به همراه دارد. استان آذربایجان غربی به واسطه شرایط خاص زمین ساختی و تکتونیکی مانند اکثر نقاط کشورمان از نواحی لرزه خیز ایران به‌شمار می‌آید. وجود گسل‌های متعدد چون گسل شمال تبریز، پیرانشهر - سلماس و فشار صفحه عربستان به ایران که آثار آن در پهنه غربی و جنوب غربی ایران نمود بیشتری دارد، می‌تواند دلیل زلزله در اعصار مختلف در آذربایجان غربی باشد؛ بنابراین برای جلوگیری از خسارت‌های جانی و مالی که در اثر لرزه‌های شدید اتفاق می‌افتد، در ساختن و احداث شهرها، شهرک‌ها، پل‌ها و سدها موقعیت گسل‌ها و درزها در استان بررسی و مطالعه شود و برنامه‌ریزی‌های اساسی و زیربنایی در مقاوم سازی ساختمان‌ها اعم از اداری، مسکونی انجام پذیرد و آموزش‌های همگانی برای جلوگیری از خسارت جانی و مالی قبل از وقوع زلزله، هنگام وقوع و بعد از وقوع زلزله صورت پذیرد.

فعالیت

- همان‌طور که می‌دانید مانور زلزله در هشتم آذر هر سال در مدارس اجرا می‌شود و هدف آن:
الف) آموزش دانش آموزان با واکنش سریع و صحیح
ب) شناسایی مناطق امن مدرسه و کلاس
آیا می‌توانید موارد دیگری به آن اضافه کنید؟

۱- از نظر درصد فراوانی وقوع زلزله ۲/۳ درصد از مخاطرات طبیعی را شامل می‌شود.

۲- خشکسالی: کاهش بارندگی و افزایش دما، کاهش میزان رطوبت نسبی و طول زیاد ساعات آفتابی در اثر تغییرات اقلیمی که باعث افزایش تبخیر و تعرق و کاهش میزان نفوذ آب، روانابها و عدم تغذیه آب‌های زیرزمینی می‌شود، علت اصلی خشکسالی در استان ماست. خسارات زیست محیطی چون کاهش آب دریاچه ارومیه و خطر نابودی حیات جانوری و گیاهی در پارک ملی دریاچه ارومیه، از بین رفتن محصولات کشت دیم در مناطق مختلف، کاهش آب رودخانه‌ها از آثار خشکسالی است. از پیامدهای خشکسالی کاهش درآمد روستاییان کشاورز و دامپرور است که در نهایت به مهاجرت آنها به شهر منجر می‌شود. از آثار دیگر خشکسالی می‌توان به توسعه بیابان و بیابان‌زایی در شمال استان و طوفان شن در بورالان ماکو اشاره کرد. بنا به گزارش سازمان‌های ذیربط ۲۳/۴ درصد از مخاطرات طبیعی استان مربوط به خشکسالی است که در سال ۷۶-۷۵ بیش از ۶۰ درصد و در سال ۷۷-۷۶ و ۷۸-۷۷ نیز خساراتی به مزارع دیم - مراتع ... زده است. همچنین میزان بارندگی در سال آبی ۸۷-۸۶ نسبت به سال ۸۵-۸۴، ۴۸ درصد و دوره مشابه در درازمدت ۳۵ درصد کاهش بارندگی موردی داشته است. در سال ۸۹-۸۸ که ترسالی حاکم بوده است میزان بارندگی تقریباً کفایت می‌کرد. اما در سه ماهه اول و دوم و سوم سال ۹۰-۸۹ نیز میزان بارش بسیار کم بود، به طوری که در طول پاییز به مقدار بسیار ناچیزی بارندگی در استان اتفاق افتاده است.

از نظر شاخص‌های خشکسالی کل استان در وضعیت خشکسالی، متوسط تا شدید قرار دارد و راهکارهای درازمدت و کوتاه مدت جهت کاهش این بحران در استان لازم است. در زیر به موردی از آنها اشاره شده است.

۱- جیره‌بندی آب مخازن سدها

۲- تغییر کشت و شیوه آبیاری در استان

۳- انتخاب الگوهای کشت مقاوم به خشکی

۴- مطالعه و اجرای طرح‌های بخش سیلاب و تغذیه مصنوعی

۳- سیل: در استان آذربایجان غربی با توجه به ویژگی‌های آب و هوایی و توپوگرافی آن و با توجه به این که اکثر شهرها و روستاهای آن در پایکوه‌ها و دره رودخانه‌ها واقع شده‌اند، همواره همراه با بارش‌های ناگهانی و ذوب شدن برف در اوایل بهار، سیل

شکل ۲۷-۱- گسترش بیابان شمال استان

شکل ۲۶-۱- چشم اندازی از زمین‌های در معرض خشکسالی شمال استان

خسارات جبران ناپذیری را به مزارع و مساکن وارد آورده است که در سال‌های اخیر با زدن سد و بند روی اکثر رودخانه‌ها تا حدودی از خطرات آن کاسته شده اما شهرهایی که بدون توجه به شیب مکان و در مسیر آبراهه ساخته شده‌اند و در آن‌ها کانال‌های فاضلاب و دفع سیلاب به طور اصولی ساخته نشده‌اند و معمولاً هنگام بارندگی با خطر سیلاب روبه‌رو می‌شوند و حتی بسیاری از معابر و راه‌های عبور نیز مسدود می‌شوند و علاوه بر خسارت بر ساختمان‌ها تردد و عبور و مرور نیز با سختی و مشکلات زیادی صورت می‌گیرد. شهرستان‌هایی که در کنار رودخانه‌اند، مانند پلدشت، میان‌دواب یا شهر ارومیه به علت گسترش به سمت دامنه کوه‌های اطراف شهر و نبودن کانال‌های اصولی به مقدار کافی با چنین مشکلاتی روبه‌رو می‌شوند.

۴- **سرمازدگی و برف**: سرمازدگی در استان آذربایجان غربی نیز یکی از بلاهای طبیعی است که در دو فصل به طور واضح به محصولات زراعی استان آسیب می‌رساند و آثار نامطلوبی بر جا می‌گذارد. بروز سرمای زودرس در اواخر شهریور و اوایل مهر بسیاری از محصولات استان را از بین می‌برد و خسارات مالی زیادی را به باغداران وارد می‌کند. از طرف دیگر سرمای دیررس در اواخر زمستان و اوایل بهار نیز باعث سرمازدگی شکوفه‌های درختان میوه و از بین رفتن محصولات در این استان می‌شود که با خسارات مالی زیادی برای کشاورزان استان همراه است.

علاوه بر سرمازدگی، برف سنگینی که در دامنه‌های پرشیب مناطق کوهستانی (چون سردشت و پیرانشهر) می‌بارد، گاهی با سنگ‌ریزه‌ها، توده‌های عظیم بهمن را تشکیل می‌دهد و به طرف پایین دامنه و جاده‌ها سقوط می‌کند که خطراتی جدی برای روستاها و اتومبیل‌هایی که در جاده حرکت می‌کنند، به وجود می‌آورد؛ لذا در این مناطق در درجه اول کاشتن درختان در مسیر ریزش بهمن یا نصب بانکت‌های فلزی و در درجه دوم جلوگیری از قطع درختان، بوته‌کشی و انتقال مناطق مسکونی به مناطق بی‌خطر ضروری به نظر می‌رسد.

ب) مسائل زیست محیطی

آیا می‌توانید با مراجعه به تقویم بگویید روز هوای پاک کدام روز از سال است؟

۱- **آلودگی هوا**: استان آذربایجان غربی در مقایسه با استان‌های بزرگ صنعتی کشور، تقریباً استان پاک‌تری از نظر هوا محسوب می‌شود. اگر نفوذ بعضی از عوامل برون‌استانی چون ورود ریزگرد و غبار از بیابان‌های عراق و سوریه و توده هوای غرب که مواد آلوده‌کننده کشورهای صنعتی و غرب با خود به همراه می‌آورد، استثناء کنیم، آلودگی هوا فقط در شهر ارومیه به علت وجود صنایع تبدیلی و واحدهای صنعتی که از سوخت‌های فسیلی استفاده می‌کنند، مصرف سوخت وسایل نقلیه و مصارف خانگی نمود پیدا کرده است.

شکل ۲۹-۱- آلودگی هوا از طریق دفع غیر اصولی زباله‌ها

شکل ۲۸-۱- آلودگی هوا از طریق دود حاصل از کارخانه‌ها

شکل ۳۰-۱- وقوع توفان‌های همراه با ماسه در منطقه بورالان ماکو

فعالیت

- ۱- می‌دانیم اسید نیتریک از سوخت‌های فسیلی خودروها تولید می‌شود، به نظر شما چه راه‌هایی برای کاهش آلودگی وجود دارد؟
- ۲- آثار منفی آلودگی هوا را در روستا و شهرستان محل زندگی خود بنویسید.

جغرافیای طبیعی استان

۲- آلودگی آب‌ها: در حال حاضر چهار رودخانه مهم استان (مهاباد، شهرچای، زرینه رود و ارس) در دست پالایش اداره کل حفاظت محیط زیست استان قرار دارند و پساب شهرهای ارومیه، بوکان، مهاباد، میاندواب، سلماس و خوی به داخل تصفیه‌خانه شهری هدایت می‌گردند و در سایر شهرها سیستم تصفیه فاضلاب شهر در دست مطالعه است.

مواد آلوده‌کننده آب‌ها عبارت‌اند از:

۱- فاضلاب‌های صنعتی (وجود کارخانجاتی مانند شیر پاستوریزه، کنسانتره تولید آب میوه و...) در حاشیه رودخانه‌ها و تخلیه فاضلاب‌ها داخل آن‌ها

۲- فاضلاب‌های خانگی: شامل اماکن عمومی و ادارات

۳- فاضلاب‌های کشاورزی: انواع سموم و کودهای شیمیایی

۴- فاضلاب‌های بهداشتی: دفع پساب بهداشتی مراکز درمانی

۵- زباله‌ها: شامل زباله‌های خانگی، زباله‌های بهداشتی و...

۶- فاضلاب‌های مکان‌های تفریحی: فاضلاب رستوران‌هایی که در مسیر رودخانه‌ها ساخته شده‌اند.

البته مقداری از مواد آلوده از طریق پساب‌ها و هرز آب‌هایی است که در مواقع بارندگی باعث انتقال مواد معدنی، گل رودخانه، پسماند ذرات گیاهی و حیوانی و رسوب حاصل از شست و شوی خیابان‌ها می‌شود.

شکل ۳۱-۱- تخلیه فاضلاب در مسیر رودخانه شهرچای

شکل ۳۲-۱- تخلیه فاضلاب‌های شهری و خانگی

فصل دوم

جغرافیای انسانی استان آذربایجان غربی

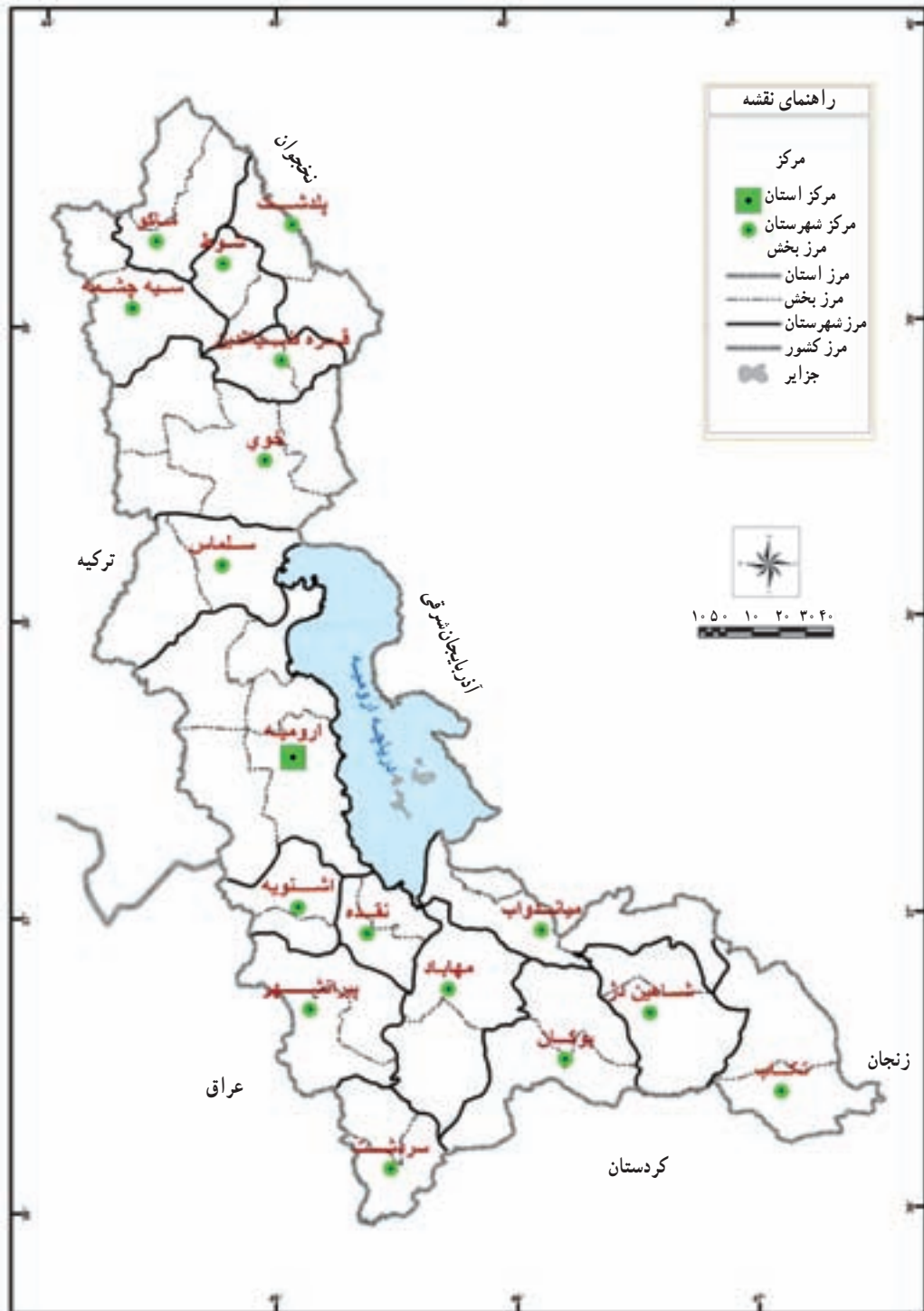
درس ششم: تقسیمات سیاسی استان

آیا شهرستان‌های استان خود را می‌شناسید و می‌توانید آن‌ها را نام ببرید؟
آیا می‌توانید شهرستان محل زندگی خود را روی نقشه استان نشان دهید؟

براساس آخرین تقسیمات سیاسی، استان آذربایجان غربی در سال ۱۳۸۷ دارای ۱۷ شهرستان، ۴۰ بخش، ۳۸ شهر، ۱۱۳ دهستان و ۳۰۳۱ آبادی دارای سکنه است. مرکز استان آذربایجان غربی شهر تاریخی ارومیه است. استان آذربایجان غربی با مساحت ۳۷۴۱۲ کیلومتر مربع (بدون احتساب دریاچه ارومیه)، از نظر وسعت مقام یازدهم را در سطح کشور داراست. شهرستان ارومیه با وسعت ۵۳۱۲ کیلومتر مربع و شهرستان شوط با ۹۳۱ کیلومتر مربع به ترتیب بزرگ‌ترین و کوچک‌ترین شهرستان‌های استان را به خود اختصاص داده‌اند.

شکل ۱-۲- نقشه تقسیمات سیاسی استان

جغرافیای انسانی استان

جدول ۱-۲- تقسیمات سیاسی استان در سال ۱۳۸۷

شهرستان	مرکز شهرستان	بخش	مرکز بخش	دهستان	مرکز دهستان	شهر
ارومیه	باراندوز	مرکزی	ارومیه	باراندوز	باراندوز	ارومیه
	بالانج			باراندوزچای جنوبی		
	قره آغاج			باراندوزچای شمالی		
	یورقون آباد			باش قلعه		
	امامزاده			بکشلوچای		
	ترکمان			ترکمان		
	دیزج دول			دول		
	بالو			روضه چای		
	چنقرالوی یکان			نازلوی جنوبی		
قوشچی	قونجی	انزل	قوشچی	انزل جنوبی	انزل جنوبی	ارومیه
	قره باغ			انزل شمالی		
نوشین	طلاتپه	نازلو	نوشین	طلاتپه	نازلوچای	ارومیه
	نازلو			نازلو شمالی		
سیلوانه	ترگور	سیلوانه	سیلوانه	ترگور	ترگور	ارومیه
	مرگور			مرگور		
	دشت			دشت		
سرو	روند سفلی	صومای برادوست	سرو	برادوست	برادوست	ارومیه
	هشتیان			صومای جنوبی		
	ممکان			صومای شمالی		
اشنویه	نلیوان	مرکزی	اشنویه	اشنویه شمالی	اشنویه شمالی	اشنویه
	اغبلانغ			دشت بیل		
نالوس	نالوس	نالوس	نالوس	اشنویه جنوبی	اشنویه جنوبی	اشنویه
	هق			هق		
بوکان	قره کند	مرکزی	بوکان	آختاچی	آختاچی	بوکان
	نوبار			ایل تیمور		
	گلولان سفلی			ایل گورک		
	پکشوه			بهی فیض اله بیگ		

شهرستان	مرکز شهرستان	بخش	مرکز بخش	دهستان	مرکز دهستان	شهر
	سیمیینه	سیمیینه	سیمیینه	آختاچی شرقی	داشبند	
				آختاچی محالی	سیمیینه	
				بهی دهبکری	جوانمرد	
پیرانشهر	پیرانشهر	مرکزی	پیرانشهر	پیران	چیانه	
				لاهیجان	دریکه	
				منگور غربی	کویر	
گردکشانه	گردکشانه	لاجان	گردکشانه	لاهیجان شرقی	پسوه	
				لاهیجان غربی	سیلوه	
تکاب	تکاب	مرکزی	تکاب	افشار	اوغول بیک	
				انصار	دورباش	
				کرفتو	قوجه	
تکاب	تکاب	تخت سلیمان	تازه کند	احمد آباد	احمدآباد سفلی	
				چمن	قره بلاغ	
				ساروق	چوبلو	
چالدران	سیه چشمه	مرکزی	سیه چشمه	بیه جیک	قرنقو	
				چالدران جنوبی	خضر لو	
				چالدران شمالی	زاویه	
آواجیق	آواجیق	دشتک	آواجیق	آواجیق جنوبی	شادلوی سفلی	
				آواجیق شمالی	آواجیق	
سردشت	سردشت	مرکزی	سردشت	آلان	اسلام آباد	
				باسک کولسه	بریسو	
				پریاجی	بیوران سفلی	
		گورک سردشت	ربط			
		گورک نعلین	میرآباد			
		وزینه	میرآباد	ملکاری	نلاس	
سلماس	سلماس	مرکزی	سلماس	زولاچای	ملحم	تازه شهر
				کره سنی	سیلاب	
				کنار پروژ	تمر	

جغرافیای انسانی استان

شهر	مرکز دهستان	دهستان	مرکز بخش	بخش	مرکز شهرستان	شهرستان
	قره قشلاق	لکستان	کتبان	کوهسار		
	چهریق	چهریق				
	دلزی	شیران				
	کوزه رش	شناتال				
شاهین دژ محمودآباد	صفاخانه	صفاخانه	شاهین دژ	مرکزی	شاهین دژ	شاهین دژ
	هولاسو	هولاسو				
	محمود آباد	محمودآباد				
کشاورز	صورین	چهاردولی	کشاورز	کشاورز		
	کشاورز	کشاورز				
مهاباد	قره بلاغ	آختاچی غربی	مهاباد	مرکزی	مهاباد	مهاباد
	گوگ تپه	مکریان شرقی				
	دریاز	مکریان غربی				
	کیتکه	کانی بازار	خلیفان	خلیفان		
	عبدالله کرده	منگور شرقی				
میاندواب	بکتاش	زرینه رود	میاندواب	مرکزی	میاندواب	میاندواب
	سرچنار	زرینه رود جنوبی				
	شیبیلوی سفلی	زرینه رود شمالی				
	گوگ تپه خالصه	مرحمت آباد				
	حاج حسن	مکریان شمالی				
	للكلو	مرحمت آباد جنوبی				
باروق	نختالو	آجرلوی شرقی	باروق	باروق		
	فرقچی	آجرلوی غربی				
	باروق	باروق				
چهاربرج	چهاربرج	مرحمت آباد شمالی	چهاربرج	مرحمت آباد		
	فیروزآباد	مرحمت آباد میانی				
نقده	بیگم قلعه	بیگم قلعه	نقده	مرکزی	نقده	نقده
	میرآباد	سلدوز				
محمدیار	شهرک مهدی	المهدی	محمدیار	محمدیار		
	حسنلو	حسنلو				

شهرستان	مرکز شهرستان	بخش	مرکز بخش	دهستان	مرکز دهستان	شهر
ماکو	قره تپه	مرکزی	ماکو	چایبارسار جنوبی	چایبارسار جنوبی	ماکو
	ریم قشلاق			قره سو		
	کشمش تپه			قلعه درسی		
بازرگان	قوش	بازرگان	بازرگان	چایبارسار شمالی	چایبارسار شمالی	بازرگان
	میلان			ساری سو		
پلدشت	عشق آباد	مرکزی	پلدشت	چایبارسار شرقی	چایبارسار شرقی	پلدشت
	بهبلول آباد			زنگبار		
	نازک علیا	ارس	نازک علیا	گجرات شرقی	گجرات غربی	
	بیگ جان					
شوط	یولاگلدی	مرکزی	شوط	یولاگلدی	یولاگلدی	شوط
	صوفی			قره قویون شمالی		
	مرگنلر	قره قویون	مرگنلر	قره قویون جنوبی	چشمه سرا	
	مخور					
قره ضیاءالدین	کامل آباد	حاجیلار	حاجیلار	حاجیلار شمالی	حاجیلار جنوبی	قره ضیاءالدین
	حاجیلار					
	بسظام	مرکزی	قره ضیاءالدین	بسظام	چورس	
	چورس					
ایواوغلی	ایواوغلی	ایواوغلی	ایواوغلی	ایواوغلی	ولدیان	
	مهلزان					
خوی	پسک سفلی	مرکزی	خوی	فیر ورق	فیر ورق	خوی
	دیزج جمشیدخان			دیزج		
	قوروق			رھال		
	دیزج دیز			قره سو		
	گوهران			گوهران		
-	زورآباد	صفائیه	زیوه	سکمن آباد	الند	
	بلسور سفلی					
قطور	رزی	قطور	قطور	رزی	قطور	
	قطور					

فعالیت

با توجه به نقشه استان و جدول تقسیمات سیاسی به سؤالات زیر پاسخ دهید.

۱- محل زندگی شما در شهرستان..... بخش..... شهر..... دهستان..... روستای..... است.

۲- جدول زیر را کامل کنید.

شهرستان	بخش	شهر
	نازلو	
		آواجیق
	چهاربرج	

۳- شهرستان..... شمالی‌ترین و شهرستان..... جنوبی‌ترین شهرستان‌های استان‌اند.

۴- شهرستان محل زندگی شما با شهرستان‌های.....،.....،..... و استان‌های.....

۵- کشورهای..... همسایه است.

۶- کدام شهرستان استان با سه استان همجوار، همسایگی دارد؟

درس هفتم: شیوه‌های زندگی در استان

به تصاویر زیر نگاه کنید. هریک از آنها کدام یک از شیوه‌های زندگی در استان را نشان می‌دهد؟

ج

ب

الف

شکل ۲-۲- شیوه‌های مختلف زندگی در استان

زندگی کوچ‌نشینانی

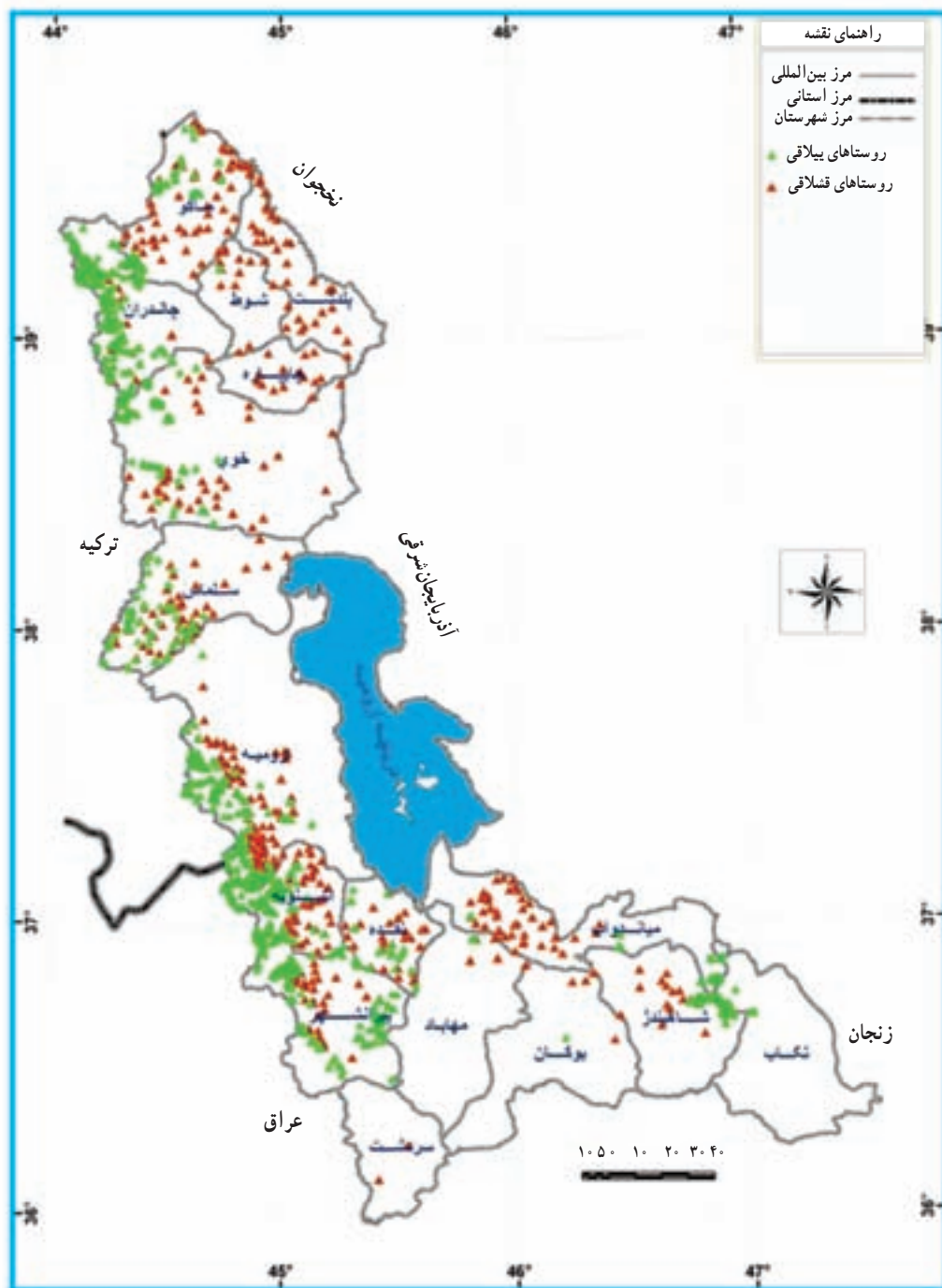
با توجه به آموخته‌های قبلی در فصل اول آیا می‌توانید علت شکل‌گیری زندگی عشایری را در استان توضیح دهید؟
زندگی کوچ‌نشینانی یکی از قدیمی‌ترین اشکال معیشت در استان محسوب می‌شود. با توجه به آمار سال ۸۷ جمعیت عشایر حدود ۱۰۳۹۲۷ نفر در قالب ۱۵۵۹۹ خانوار است که ۳/۶ درصد جمعیت استان را تشکیل می‌دهد. همچنین ۸/۷ درصد عشایر کوچنده کشور در این استان زندگی می‌کنند و به‌عنوان چهارمین استان مهم عشایر‌نشین کشور محسوب می‌شود.
عشایر استان از ۱۱ ایل و ۱۶ طایفه مستقل و حدود ۱۲۰۰ یورد تشکیل یافته است. پرجمعیت‌ترین عشایر استان در سال ۸۷ عبارت‌اند از: ایل‌های جلالی، میلان، هرکی.

شکل ۲-۴- شیوه زندگی عشایر به شکل چادرنشینانی

شکل ۲-۳- شیوه زندگی عشایر استان

شکل ۲-۵- پراکندگی مناطق بیلابلی و قشلاقی عشایر استان

— محدوده زیستی و جغرافیایی عشایر استان: عشایر به دلیل وابستگی اقتصادی به دام، عمدتاً در حاشیه نواحی مرتفع مرزی این استان با کشورهای ترکیه، عراق و جمهوری نخجوان، که امکان دسترسی به مراتع وجود دارد، استقرار یافته‌اند. این قلمرو جغرافیایی که وسعتی معادل $\frac{1}{3}$ مساحت استان را شامل می‌شود، از حاشیه رود ارس در شمال استان شروع می‌شود و تا منطقه سردشت در مرز استان کردستان ادامه می‌یابد.

محدوده زیستی عشایر استان را به لحاظ ارتفاعی و نوع مرتع به دو منطقه می‌توان تقسیم کرد:

- ۱— **مناطق قشلاقی:** شامل دشت‌ها، جلگه‌ها و حاشیه رودها و پایکوه‌ها است. این مناطق در حدفاصل ارتفاع بین ۸۰۰ تا کمتر از ۲۰۰۰ متر با مراتع قشلاقی، قرار دارد که عشایر در فصل زمستان در مسکن ثابت آن به سر می‌برند.
- ۲— **مناطق بیلاقی:** شامل نواحی مرتفع غربی و جنوبی استان (ارتفاعات مرزی) است. این مناطق در حدفاصل ارتفاع بین ۲۰۰۰ تا ۳۵۰۰۰ متر با مراتع بیلاقی است که عشایر در فصل تابستان در این منطقه در زیر چادرها به سر می‌برند. معمولاً عشایر استان از اواسط اردیبهشت و اوایل خرداد کوچ خود را به مناطق بیلاقی آغاز می‌کنند و تا اواخر شهریور در بیلاق هستند. زمان حرکت عشایر به وضعیت آب و هوا (دما- بارش) و وضعیت مراتع بستگی دارد. حرکت عشایر در محدوده قلمرو هر ایل انجام می‌گیرد.

شکل ۲-۶— استقرار عشایر در مناطق بیلاقی در فصل تابستان

جغرافیای انسانی استان

مسکن عشایر: عشایر عمدتاً در مناطق قشلاقی دارای مساکن ثابت اند که از سنگ، چوب، خشت، مصالح جدید، آجر، بلوک ساخته شده‌اند و در مناطق بیلاقی عمدتاً از سیاه چادرها (که از موی بز و به رنگ‌های سیاه یا قهوه‌ای بافته می‌شود) و چادرهای برزنتی برای اسکان استفاده می‌کنند.

شکل ۷-۲- نمونه‌ای از سیاه چادرهای عشایر استان در مناطق بیلاقی

نقش و اهمیت عشایر استان

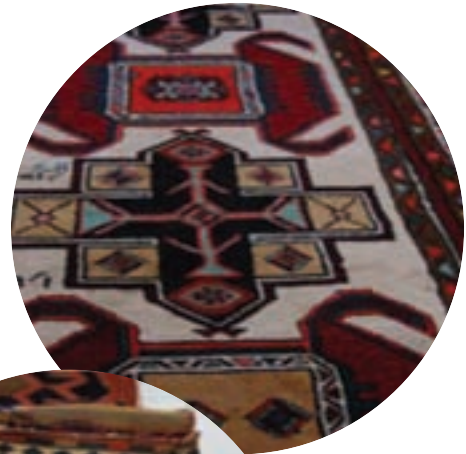
۱- عشایر سخت‌کوش استان با دارا بودن ۲۲ درصد کل دام استان (۱/۸۰۰/۰۰۰ راس) و ۵/۹ درصد کل دام سبک‌کوش نقش مهمی در تولید دام و فرآورده‌های دامی استان و کشور به‌عهده دارند. همچنین حدود ۲۵ درصد از نیاز جمعیت استان به محصولات دامی (گوشت، شیر، پشم) را تأمین می‌کنند.

شکل ۸-۲- نقش زنان در تولید فرآورده‌های دامی

۲- عشایر نقش مهمی در تولید صنایع دستی از جمله قالی، قالیچه، گبه، گلیم، زیلو، جاجیم، پلاس و ... در استان و کشور به عهده دارند.

شکل ۹-۲- صنایع دستی تولید شده توسط عشایر استان

۳- عشایر استان با در اختیار داشتن ۶۴ درصد از مراتع استان (۱/۶۱۴/۷۲۰ هکتار) نقش مهمی در مدیریت مراتع و عرصه‌های طبیعی به عهده دارند.

۴- با توجه به تنوع و تعدد ایل‌ها و طوایف عشایری در استان و دارا بودن ویژگی‌های فرهنگی، آداب و رسوم و موسیقی‌های محلی، زندگی عشایر یکی از جاذبه‌های گردشگری و فرهنگی استان است.

۵- در طول تاریخ عشایر استان با توجه به محدوده زیستی خود، نقش مهمی را در حراست از مرز کشور به عهده داشته است.

با توجه به نقش و اهمیت عشایر استان، توجه به این جامعه زحمت‌کش و مولد مستلزم نگاه و برنامه‌ریزی در زمینه‌های آموزشی فرهنگی بهداشتی، بهبود شیوه‌های تولید دام و فرآورده‌های دامی، صنایع دستی، حمایت از فرآورده‌های تولیدی، بهبود و احیای مراتع بیلاقی و قشلاقی، بهبود کیفیت ایل‌راه‌ها، بهبود سطح کمی و کیفی زندگی مردم و ... لازم و ضروری می‌باشد.

شکل ۱۰-۲. آموزش و ترویج صنایع دستی توسط سازمان عشایر استان

فعالیت

۱- در شهرستان محل زندگی شما کدام عشایر (ایلات و طایفه) زندگی می‌کنند و موقعیت آن‌ها را در نقشه مشخص کنید.

۲- به نظر شما جامعه عشایری استان با چه مشکلاتی مواجه‌اند.

۱- ۲- ۳- ۴-

۳- به نظر شما چه برنامه‌های سازنده و مثبتی می‌تواند منجر به بهبود زندگی عشایر استان شود.

۱- ۲- ۳- ۴-

۴- آیا می‌توانید چند مورد از نقش و اهمیت عشایر استان را نام ببرید.

۱- ۲- ۳- ۴-

زندگی روستایی

استان آذربایجان غربی به دلیل داشتن شرایط اقلیمی مناسب (دما، بارش و...)، تنوع آب و هوای محلی و وجود دشت‌ها و جلگه‌های حاصل خیز و منابع غنی آبی و خاکی و نیروی انسانی فعال و بالقوه و... یکی از کانون‌های مهم شکل‌گیری زندگی روستایی و فعالیت‌های کشاورزی در کشور است.

شکل ۱۱-۲- زندگی روستایی

شکل ۱۲-۲- فعالیت کشاورزی

براساس سرشماری سال ۸۵، جمعیت روستایی استان نزدیک به ۱۱۴۱۷۹۷ نفر بوده که معادل ۴۰ درصد جمعیت استان و ۵/۱ درصد جمعیت روستایی کشور است. این جمعیت در ۳۰۳۱ آبادی ساکن اند.^۱ جامعه روستایی استان با دارا بودن یک میلیون هکتار اراضی قابل کشت و ۸۰۶۳۷۴ هکتار اراضی زیر کشت (۵/۱ درصد اراضی کشور) ۵/۶ درصد از کل تولیدات متنوع کشاورزی کشور را به خود اختصاص داده است.

منابع درآمد روستاییان استان: درآمد عمده روستاییان استان بر فعالیت‌های کشاورزی اعم از زراعت، باغداری، دامداری، پرورش زنبور عسل و همچنین تولید صنایع دستی استوار است. نوع فعالیت روستاییان استان، نوع محصول، زمان کاشت و برداشت و کیفیت و بازدهی محصول و ... تحت تأثیر عوامل جغرافیایی محیطی، اقلیمی، منابع آب، خاک و ... در مناطق مختلف روستایی استان قرار دارد.

۱- بیشترین جمعیت روستایی استان در سال ۸۵ مربوط به شهرستان‌های ارومیه، خوی، میاندوآب و سلماس است.

جغرافیای انسانی استان

شکل ۱۳-۲- زراعت در استان

شکل ۱۴-۲- باغداری

شکل ۱۶-۲- پرورش زنبور عسل

شکل ۱۵-۲- دامداری

مهم‌ترین صنایع دستی روستاییان استان عبارت‌اند از: فرش، گلیم، جاجیم، قلاب بافی، پوشاک پشمی، ریزه کاری چوب و... . نحوه مکان‌گزینی و شکل روستاها: روستاهای استان عمدتاً در دشت‌ها و جلگه‌های حاصل‌خیز و نواحی پایکوهی و دامنه‌های کوهستانی که در آنجا امکان دسترسی به منابع آب و خاک غنی وجود دارد، استقرار یافته‌اند. (به نقشه توزیع ارتفاعی روستاهای استان دقت کنید).

شکل غالب روستاهای استان مانند اکثر نقاط کشور به صورت مجتمع و متمرکز است. روستاهای مجتمع استان به سه شکل مشاهده می‌شود:

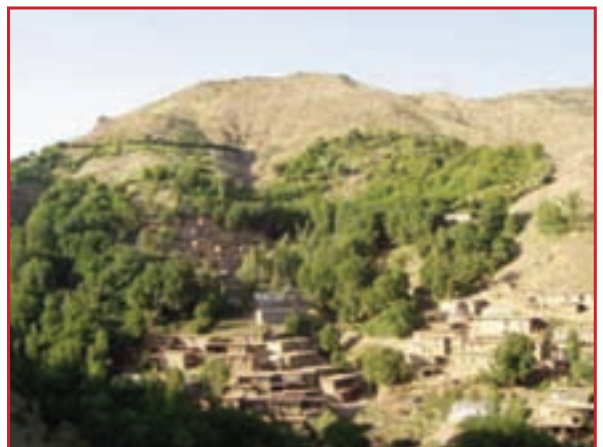

شکل ۱۷-۲- روستای متمرکز

- ۱- روستاها با خانه‌های نامنظم و فشرده
- ۲- روستاهای پلکانی: معمولاً در مناطق کوهستانی به دلیل کم بودن فضای باز، خانه‌ها به صورت پلکانی، یعنی با ارتفاع از یکدیگر ساخته می‌شوند.
- ۳- روستاهای طولی یا خطی: این روستاها عمدتاً در امتداد جاده‌ها، رودخانه‌ها و دره‌های عریض توسعه یافته‌اند.

شکل ۱۹-۲- روستای طولی

شکل ۱۸-۲- روستای پلکانی

مسکن روستایی: نوع مصالح به کار گرفته در مسکن روستاهای استان عمدتاً تحت تأثیر مصالح طبیعی موجود در محیط پیرامون روستاها می‌باشد. مانند مصالح چوب، سنگ خشت، گاه و گل و... البته امروزه به کارگیری مصالح جدید مانند: آجر، بلوک، سیمان، آهن و... در ساخت مسکن روستایی در حال توسعه می‌باشد. به کارگیری مصالح جدید در ساخت مسکن بستگی به درآمد روستاییان دارد.

جغرافیای انسانی استان

شکل ۲۰-۲- مسکن روستایی و مصالح به کار گرفته در آن

کاربری مسکن روستایی متفاوت از مسکن شهری است. روستاییان استان متناسب با نوع فعالیت خود کاربری‌های متفاوتی را در ساخت مسکن خود ایجاد می‌کنند مانند: فضای مسکونی، انبار (وسایل و ابزارآلات) محل نگهداری دام (طویله) طیور و ...

فعالیت

- ۱- آیا می‌توانید چند مورد از محصولات زراعی و باغی شهرستان خود را نام ببرید؟
- ۲- در دشت‌ها و جلگه‌های استان شیوه کشت غالباً دیمی آبی و در نواحی کوهستانی به شیوه دیمی آبی انجام می‌گیرد.
- ۳- بیشترین جمعیت روستایی استان در شهرستان..... و کمترین جمعیت روستایی در شهرستان..... است.

زندگی شهری

شکل ۲۱-۲- چشم انداز زندگی شهری در استان

عوامل مؤثر در مکان‌گزینی شهرهای استان

۱- عوامل طبیعی: عوامل طبیعی مؤثر در استقرار مکان‌گزینی شهرهای استان عبارت‌اند از:

۱- موقع جغرافیایی (ریاضی و نسبی)

۲- ناهمواری‌ها

۳- آب و هوا

۴- دسترسی به منابع آب

۵- منابع خاک

از بین عوامل طبیعی دو عامل دسترسی به منابع آب و ناهمواری‌ها از مهم‌ترین عوامل مؤثر در مکان‌گزینی شهرهای استان محسوب می‌شوند.

الف) نقش آب در مکان‌گزینی شهرهای استان: شهرهای استان عمدتاً در مناطقی تکوین و توسعه یافته‌اند که امکان

دسترسی به منابع آب را داشته باشند.

اکثر شهرهای استان در کنار سواحل رودخانه‌ها به وجود آمده‌اند. آیا می‌توانید چند مورد از شهرهای استان را که در کنار

رودخانه‌ها واقع شده‌اند، نام ببرید.

علاوه بر رودخانه‌ها، شهرهای استان از طریق حفر چاه‌های عمیق و نیمه‌عمیق امکان بسط و توسعه یافته‌اند.

ب) نقش ناهمواری‌ها در مکان‌گزینی شهرهای استان: ناهمواری‌ها یکی دیگر از عوامل مؤثر طبیعی در مکان‌گزینی

شهرهای استان محسوب می‌شود.

شهرهای استان از نظر ناهمواری‌ها در چهار ناحیه شکل گرفته‌اند.

۱- نواحی کوهستانی

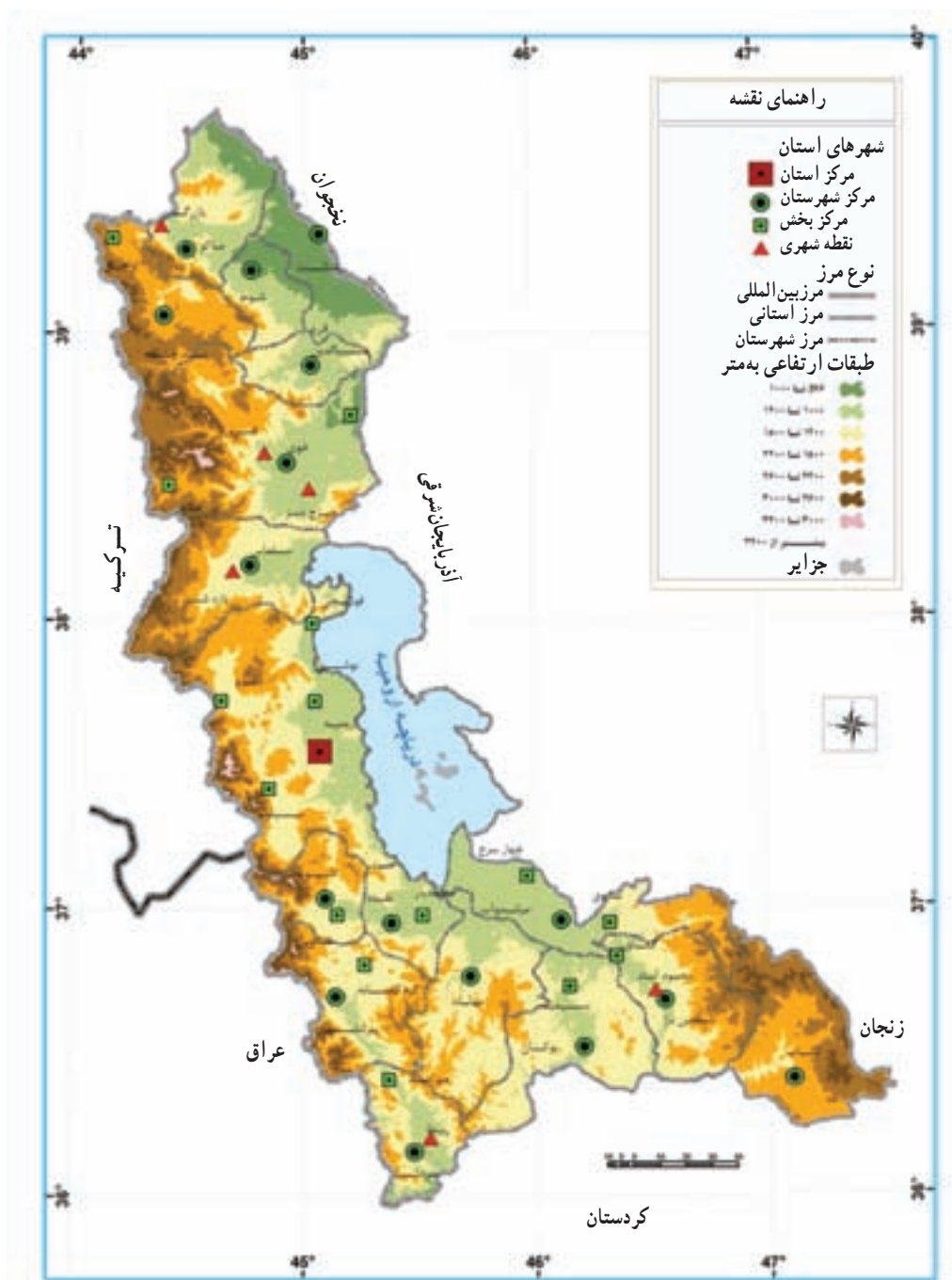
۲- نواحی دشت‌های پایکوهی

۳- نواحی جلگه‌ای

۴- نواحی داخل دره‌ها

اکثر شهرهای استان از نظر ناهمواری‌ها عمدتاً در نواحی دشت‌های پایکوهی و جلگه‌ها و دره‌های عریض که دسترسی به منابع

آب جاری و زیرزمینی و خاک حاصل‌خیز امکان‌پذیر بوده است، تکوین یافته‌اند. (به نقشه پراکنندگی ارتفاعی شهرهای استان دقت کنید).

شکل ۲۲-۲- نقشه توزیع ارتفاعی شهرهای استان

مطالعه متوسط ارتفاع شهرهای استان نشان می‌دهد که ۷۶/۳۱ درصد شهرها در ارتفاع بین ۱۰۰۰ تا ۱۵۰۰ متری استقرار یافته‌اند. مرتفع‌ترین شهرهای استان عبارت‌اند از: آواجیق (۱۹۵۰ متر) قطور (۱۹۴۰ متر) و کم ارتفاع‌ترین شهر، پلدشت با ارتفاع ۷۸۵ متر است.

جدول ۲-۲- میانگین ارتفاع شهر در استان سال ۱۳۸۹

متوسط ارتفاع	تعداد	درصد	نام شهر
کمتر از ۱۰۰۰ متر	۲	۵/۲	پلدشت - ایواوغلی
۱۰۰۰ - ۱۵۰۰	۲۹	۷۶/۳	ماکو، بازرگان، شوط، خوی، قره‌ضیال‌الدین، فیرورق، تازه شهر، سلماس، ارومیه، نوشین‌شهر، قوشچی، نرده، محمد یار، اشنویه، پیرانشهر، گردگشانه، مهاباد، میرآباد، ربط، بوکان، سمینه، میان‌دواب، باروق، چهاربرج، شاهیندژ، محمودآباد، کشاورز، دیزج دیز، نالوس
۱۵۰۰ - ۲۰۰۰	۷	۱۸/۴	آواجیق، قطور، سیه چشمه، تکاب، سیلوانا، سرو، سردشت

جدول متوسط ارتفاع شهرهای استان نشانگر آن است که با افزایش ارتفاع تعداد شهرها کاهش می‌یابد. آیا می‌توانید علت آن را بگویید.

شکل ۲۳-۲- تأثیر ناهمواری‌ها در توسعه و شکل شهر ماکو

- نقش ناهمواری‌ها در توسعه و شکل شهر
- ۲- عامل انسانی مؤثر در مکان‌گزینی شهرها
 - ۱- عامل نظامی و دفاعی
 - ۲- عامل ارتباطی
 - ۳- عامل مذهبی
 - ۴- عامل اقتصادی
 - ۵- عامل تاریخی
 - ۶- تصمیمات سیاسی دولت‌ها

چشم‌انداز و سیمای شهرهای استان عمدتاً تحت تأثیر ناهمواری‌ها، شبکه راه‌ها، عامل تاریخی، مذهبی، اقتصادی - سیاسی، نظامی و تفکرات برنامه‌ریزان شهری و ... شکل گرفته است.

روند شهرنشینی در استان: براساس آخرین نتایج در سال ۸۹ بیش از ۶۰ درصد جمعیت استان در ۳۸ نقطه شهری ساکن‌اند. بیشترین ضریب شهرنشینی مربوط به شهرستان‌های ارومیه، خوی و بوکان و کمترین آن در شهرستان‌های پلدشت، شوط و چاپاره است.

شکل ۲۴-۲. بازار فرش ارومیه

۱- بر اساس اعلام وزارت کشور شهر جدید خلیفان در شهرستان مهاباد به شهرهای استان اضافه شده است.

مسایل و مشکلات شهرهای استان : افزایش شهرنشینی و تعداد نقاط شهری در استان مسائل و مشکلات خاصی را برای شهرهای بزرگ استان و در آینده برای شهرهای متوسط به دنبال خواهد داشت. مهم‌ترین مشکلات فعلی شهرهای بزرگ استان عبارت‌اند از : آلودگی‌های زیست محیطی (آلودگی هوا، آب، ...)، چگونگی دفع فاضلاب شهری، تغییر کاربری اراضی مرغوب، تأمین آب، انرژی (برق، سوخت) جمع‌آوری زباله و نابود کردن آن، ترافیک شهری، جابه‌جایی مسافران، حاشیه‌نشینی، تأمین مسکن، اشتغال، بافت فرسوده شهرهای قدیمی، مخاطرات طبیعی (زلزله، سیل) و....

شکل ۲۵-۲- تراکم جمعیت و مشکل ترافیک در شهرهای بزرگ استان

درس هشتم: جمعیت استان

شناخت ویژگی‌های جمعیتی در هر سطح (کشور، استان، شهرستان و...) به‌عنوان یکی از ابزارهای مهم در امر برنامه‌ریزی‌های اقتصادی، اجتماعی، آموزشی و... محسوب می‌شود.
در این درس ما به مطالعه ویژگی‌های جمعیتی استان خواهیم پرداخت.

شکل ۲۶-۲- نمودار ویژگی‌های متفاوت جمعیتی

تعداد جمعیت

به جدول ۳-۲ نگاه کنید. جمعیت استان طی پنجاه سال اخیر تغییر و تحولات زیادی را به خود دیده است. به نظر شما چه عواملی در تغییرات جمعیت استان مؤثر بوده است؟

استان آذربایجان غربی براساس آخرین سرشماری در سال ۱۳۸۵ با دارا بودن جمعیتی حدود ۲/۸ میلیون نفر، ۴/۱ جمعیت کشور را به خود اختصاص داده است و از لحاظ جمعیت رتبه هشتم کشوری را دارد.
از کل جمعیت استان ۶۰ درصد در مناطق شهری و ۴۰ درصد در نقاط روستایی ساکن‌اند. پرجمعیت‌ترین شهرستان‌های استان عبارت‌اند از: ارومیه، خوی، میاندوآب و بوکان، و کم جمعیت‌ترین آن‌ها شهرستان‌های پلدشت و چابهاره است.

جدول ۳-۲- روند تغییرات جمعیتی استان طی سال‌های ۸۵-۱۳۳۵

سال	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	شرح
جمعیت	۷۲۱۱۳۶	۱۰۸۷۱۷۲	۱۴۰۷۶۰۴	۱۹۷۱۶۷۷	۲۴۹۶۳۲۰	۲۸۷۳۴۵۹	
درصد شهرنشینی	۲۲/۳	۲۵/۵	۳۱/۷	۴۵/۸	۵۲/۷	۶۰	
درصد روستانشینی	۷۷/۷	۷۴/۵	۶۸/۳	۵۴/۲	۴۷/۳	۴۰	

روند رشد جمعیت

بررسی رشد جمعیت استان در سه دهه آماری اخیر نشانگر سیر نزول رشد جمعیت در استان است؛ به طوری که نرخ رشد جمعیت از ۳/۴ درصد در دهه ۶۵-۱۳۵۵ به رقم ۲/۳ درصد در دهه ۷۵-۱۳۶۵ و ۱/۴ درصد در دهه ۸۵-۱۳۷۵ کاهش یافته است.

مهم ترین عوامل مؤثر در کاهش رشد جمعیت استان از سال ۶۵ به بعد عبارت اند از:

– اجرای سیاست ها و برنامه های کنترل رشد جمعیت، آموزش خانواده، گسترش خانه های بهداشت در مناطق روستایی و درمانگاه های بهداشتی در مناطق و محلات شهری، افزایش سطح سواد زنان (شهری – روستایی)، اشتغال زنان، افزایش درصد شهرنشینی، و مسائل اقتصادی، اجتماعی و ...

جدول ۴-۲- میزان رشد جمعیت سالیانه استان به تفکیک نقاط شهری و روستایی بین سال های ۸۵-۱۳۵۵

سال	۱۳۵۵-۶۵	۱۳۶۵-۷۵	۱۳۷۵-۸۵	شرح
کل استان	۳/۴	۲/۳	۱/۴	
نقاط شهری	۷/۲	۳/۸	۲/۴	
نقاط روستایی	۱/۰۷	۱/۰۱	-۰/۳	

به جدول ۴-۲ دقت کنید. همان طوری که مشاهده می کنید، علی رغم کاهش نرخ رشد جمعیت در استان، نقاط شهری طی سه سرشماری اخیر از نرخ رشد بالاتری نسبت به نقاط روستایی برخوردار بوده اند؛ به طوری که در دهه ۸۵-۱۳۷۵ نرخ رشد جمعیت نقاط شهری ۲/۵ درصد و در نقاط روستایی به ۰/۳- درصد کاهش یافته است.

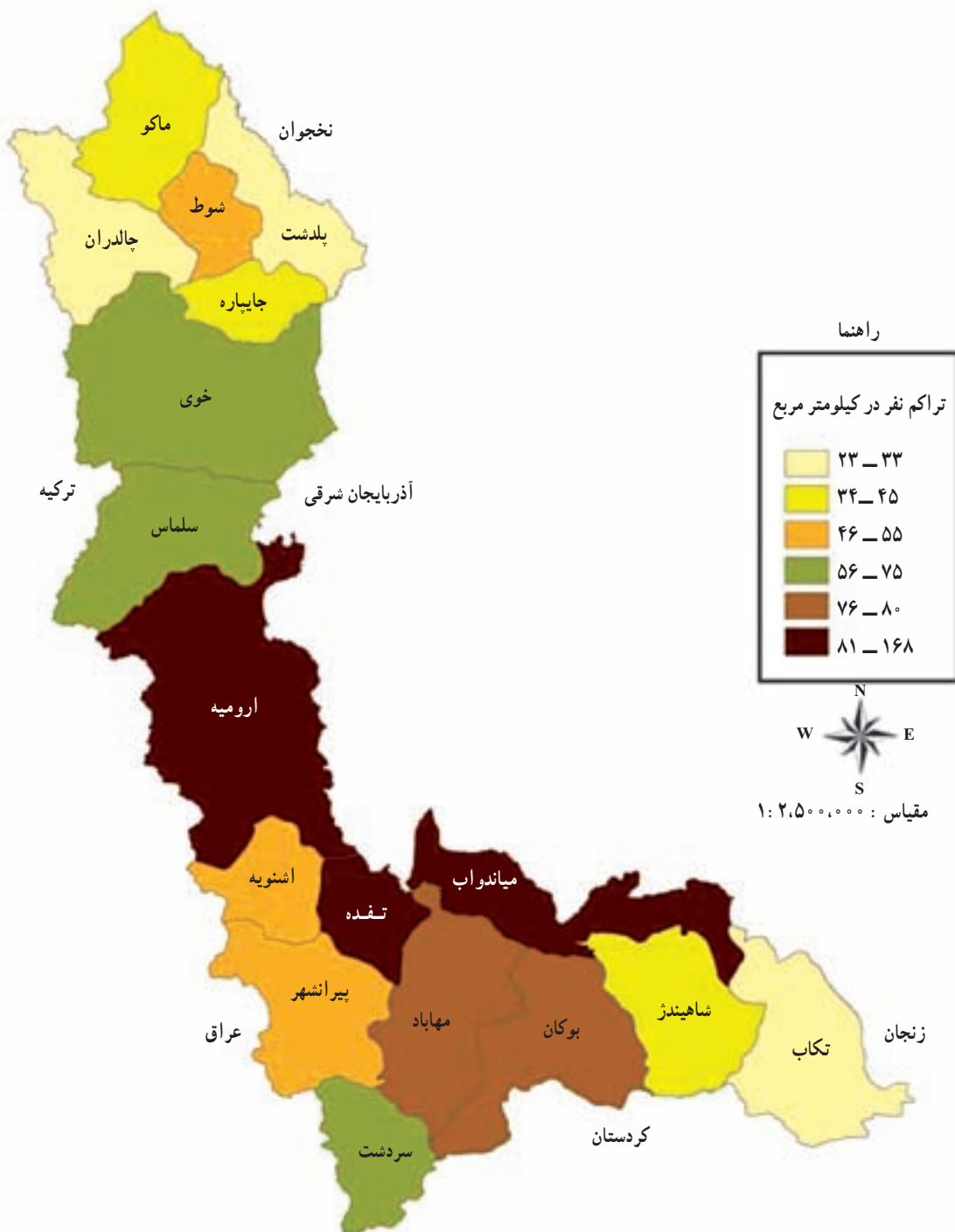
پراکندگی و تراکم جمعیت استان

به نقشه تراکم جمعیت استان در صفحه بعد نگاه کنید. آیا پراکندگی و تراکم جمعیت در سطح استان به طور یکسان صورت گرفته است؟ کدام عوامل در پراکندگی و تراکم جمعیت استان مؤثر بوده است؟ توزیع و پراکندگی جمعیت در استان تحت تأثیر عوامل طبیعی (آب و هوا، ناهمواری ها، دسترسی به منابع آب و خاک و ...) همچنین عوامل اقتصادی، سیاسی، تاریخی و ... است.

بررسی الگوی پراکندگی جمعیت در استان نشان می دهد که بخش عمده ای از جمعیت در نواحی مساعد جلگه ای، دشت های سیلابی، نواحی پایکوهی، دره های حاصلخیز و مراکز عمده اقتصادی و سیاسی شهرستان ها متمرکز می باشند. به طوری که بیش از ۶۴ درصد جمعیت استان، به دلیل برخورداری از جاذبه ها و توانمندی های بالای طبیعی، اقتصادی، سیاسی و اداری در شهرستان های ارومیه، خوی، میاندواب، بوکان و مهاباد ساکن اند.

علاوه بر موارد فوق، وجود شرایط نامساعد طبیعی، اقتصادی و اجتماعی و ... به ویژه توسعه نیافتگی برخی مناطق در توزیع نامتعادل جمعیت استان مؤثر بوده است.

جغرافیای انسانی استان

شکل ۲۷-۲- نقشه تراکم جمعیت استان آذربایجان غربی در سال ۱۳۸۵

از نظر تراکم جمعیت استان آذربایجان غربی یکی از مناطق پرتراکم کشور محسوب می‌شود. تراکم جمعیت در این استان حدود ۷۶ نفر در هر کیلومتر مربع است. در حالی که این شاخص برای کل کشور ۴۲ نفر است. استان به لحاظ تراکم جمعیت در کشور مقام هفتم را دارد.

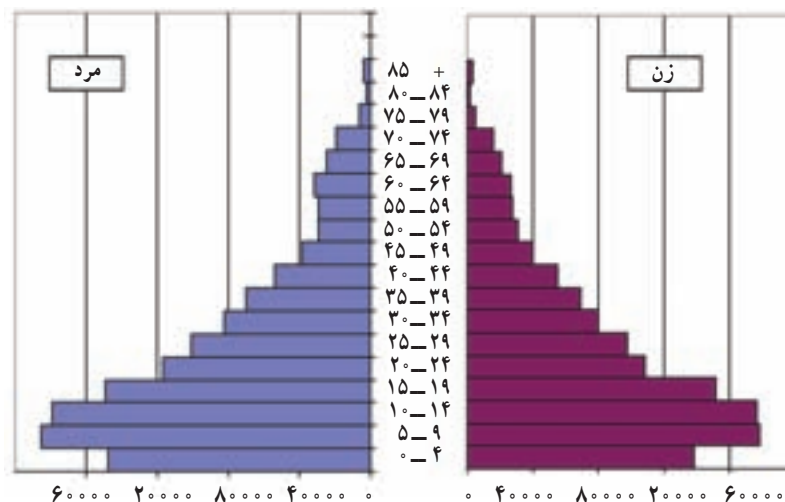
شهرستان‌های ارومیه، نقده و میاندوآب به ترتیب با ۱۶۳، ۱۱۶، ۱۰۹ نفر در هر کیلومتر مربع، متراکم‌ترین شهرستان‌های استان در سال ۱۳۸۵ محسوب می‌شوند.

ترکیب سنی و جنسی جمعیت

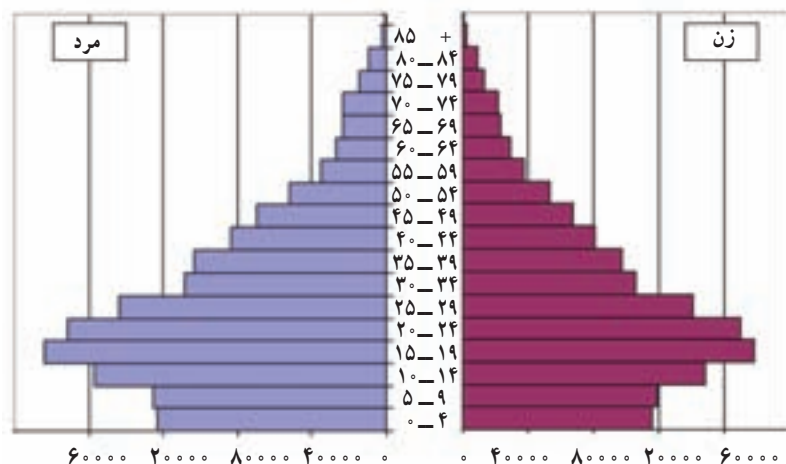
اجرای برنامه‌ها و سیاست‌های جمعیتی و... در کشور و استان، کاهش نرخ رشد جمعیت را به دنبال داشته است و این امر نیز به نوبه خود تغییراتی را در ترکیب گروه‌های مختلف سنی و جنسی جمعیت در استان برجای گذاشته است. به طوری که جمعیت گروه‌های سنی ۱۴- در سال ۱۳۶۵ از ۴۵/۹ درصد به ۴۰/۳ در سال ۷۵ و ۲۷/۵ درصد در سال ۱۳۸۵ کاهش یافته است.

جدول ۲-۵- تغییرات ترکیب گروه‌های عمده سنی جمعیت در سال‌های ۶۵-۷۵-۱۳۸۵

سال	گروه‌های سنی	۱۴-۰	۶۴-۱۵	۶۵ و بیشتر
۶۵		۴۵/۹	۵۱/۴۵	۲/۶
۷۵		۴۰/۳	۵۵/۶	۴/۱
۸۵		۲۷/۵	۶۷/۴	۵/۱

شکل ۲-۲۸- نمودار هرم سنی استان در سال ۱۳۷۵

شکل ۲۹-۲- نمودار هرم سنی استان در سال ۱۳۸۵

فعالیت

- ۱- جملات زیر را با کلمه درست یا غلط مشخص کنید.
 - نرخ رشد جمعیت در استان در دهه ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵ روند صعودی داشته است.
 - رشد جمعیت نقاط شهری از دهه ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵ بیشتر از نقاط روستایی بوده است.
 - جمعیت گروه‌های سنی ۱۴- سال استان در سال ۱۳۸۵ نسبت به سال ۱۳۷۵ افزایش یافته است.
- ۲- تراکم جمعیت شهرستان‌های زیر را محاسبه کنید.

تراکم	مساحت	جمعیت	شهرستان
	۹۳۱	۵۱۷۷۴	شوط
	۱۰۳۶	۴۲۵۹۰	چاپاره
	۱۱۸۷	۶۴۵۵۱	اشنویه

- چند مورد از دلایل تراکم یا عدم تراکم جمعیت شهرستان محل زندگی خود را نام ببرید.
- ۳- پایه‌های هرم سنی جمعیت استان در سال ۱۳۸۵ نسبت به سال ۱۳۷۵ و قسمت میانی هرم یافته است.

مهاجرت

مهاجرت در استان عمدتاً به دو صورت انجام می‌گیرد.

۱- مهاجرت به خارج از استان : بررسی روند مهاجرت در سرشماری‌های ۸۵-۱۳۶۵ نشانگر مهاجرفرست بودن این استان است.

جدول ۶-۲- تعداد مهاجران وارد و خارج شده در استان در سال‌های (۸۵-۱۳۵۵)

دوره	مهاجران وارد شده	مهاجران خارج شده	خالص مهاجرت
۱۳۵۵-۶۵	۳۰۸۸۱	۴۴۶۹۵	-۱۳۸۱۴
۱۳۶۵-۷۵	۹۴۸۶۱	۹۶۲۵۸	-۱۳۹۷
۱۳۷۵-۸۵	۱۲۱۶۲۰	۱۴۸۴۴۱	-۲۶۸۲۱

مقصد بیش از ۷۰ درصد مهاجران از استان در دهه ۸۵-۱۳۷۵ استان‌های آذربایجان شرقی، تهران، کردستان، زنجان و اردبیل بوده است. علت این ارتباط بسیار قوی منطقه‌ای شمال غرب و غرب، علاوه بر عامل مسافت ناشی از پیوندهای اجتماعی و فرهنگی و زبانی است. مهاجرت به استان تهران نیز عمدتاً به دلیل مرکزیت سیاسی و اقتصادی و... انجام گرفته است. کمترین میزان مهاجرت از استان به مناطق جنوب و جنوب شرقی کشور صورت می‌گیرد.

۲- مهاجرت به شهرهای داخل استان : اغلب مهاجرت‌ها از نوع روستا به شهر و از شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ است. دلایل عمده این نوع مهاجرت‌ها در داخل استان عبارت‌اند از :

۱- نابرابری‌های موجود به لحاظ توسعه یافتگی بین جوامع روستایی و شهری، و همچنین شهرهای کوچک نسبت به شهرهای بزرگ‌تر،

۲- برخورداری از فرصت‌های اشتغال، ادامه تحصیل و خدمات اجتماعی، بهداشتی مطلوب در نقاط شهری به ویژه مراکز شهرستان‌ها،

۳- افزایش درآمد و ارتقای مدرک تحصیلی و...

بیشترین جریان مهاجرت در دهه ۸۵-۱۳۷۵ مربوط به شهرهای ارومیه، خوی، بوکان، مهاباد است.

فعالیت

- محل زندگی شما (روستا یا شهر) جزء مناطق مهاجرپذیر است یا مهاجرفرست؟ چند مورد از دلایل مهاجرپذیری یا مهاجر فرستی آن را نام ببرید (با همکاری دبیر محترم).

فصل سوم

ویژگی‌های فرهنگی استان آذربایجان غربی

درس نهم: آداب و رسوم مردم استان

فرهنگ عامه

آذربایجان غربی از تنوع قومی و فرهنگی خاصی برخوردار است. این تنوع فرهنگی بی ارتباط با ویژگی‌های خاص جغرافیایی، تاریخی و مذهبی آن نیست. هر کدام از اقوام آداب و رسوم و مراسمی خاص دارند. بعضی از این مراسم‌ها عبارت‌اند از: عید نوروز، اعیاد مذهبی، چهارشنبه‌سوری، شب یلدا (چیله‌گنجه‌سی)، جشن انگور در استان، خدیر نی و ...

بیشتر بدانیم

جشن‌ها و اعیاد

شکل ۱-۳- سفره هفت سین

شکل ۲-۳- پیشواز عید با سبزه و ماهی

عید نوروز: مردم با خانه‌تکانی و زدودن گرد و غبار از چهرهٔ اسباب منازل به پیشواز آن می‌روند و معمولاً با سبز کردن دانهٔ گندم، عدس و... و مراسم سمنویزی (که آن را یادگاری از حضرت فاطمه زهرا (س) می‌دانند) همراه است. پس از آماده شدن سمنو آن را بین خانواده و آشنایان تقسیم می‌کنند.

عرفه آخشامی (شب عرفه): روز قبل از اعیاد مذهبی و رسمی چون نوروز، قربان و غدیر معمولاً مردم به زیارت اهل قبور می‌روند و برای آن‌ها خرما و حلوا خیرات می‌کنند.

سبزه بدر: در این استان نیز مانند سایر نقاط کشورمان معمولاً خانواده‌ها در روز سیزدهم فروردین به دامن طبیعت، کنار رودخانه‌ها و چشمه‌سارها می‌روند و جوانان به بازی‌هایی چون آرادا قالدی (وسطی)، قل فره نه هل پرکی (مخصوص مناطق کرد نشین) و خواندن اشعار محلی می‌پردازند و با گره زدن سبزه و روان کردن سبزه‌ها در آب، نوشدن حیات در طبیعت را جشن می‌گیرند.

شکل ۳-۳- مراسم سبزه بدر (دره شهدا از تفرجگاه‌های اطراف ارومیه) جادهٔ ارومیه - اشونیه

عید قربان: این عید را مردم پیرو مذاهب تشیع و تسنن استان گرامی می‌دارند و معمولاً افرادی که قبلاً به زیارت خانهٔ خدا نائل شده‌اند، گوسفند قربانی می‌کنند و گوشت آن را میان آشنایان و فقرا تقسیم می‌کنند. طبق رسم مردم به دیدار خانواده‌هایی می‌روند که به تازگی عزیزی را از دست داده‌اند (قره بایرام) و بعد از آن به دیدار اقوام می‌روند و با گفتن بایرامین موبارک اولسون (عیدتان مبارک) حاجی لار ثوابیندا اولاسان (ثواب حجاج را داشته باشی) در واقع عید مبارکی می‌گویند.

عید فطر: در این روز مثل روز قبل از عید نوروز و قربان مردم به زیارت اهل قبور می‌روند و روز عید بعد از قرائت نماز عید فطر و پرداختن فطریه به دیدار خانواده‌هایی که به تازگی عزیزی را از دست داده‌اند، می‌روند. همچنین به دیدار اقوام و آشنایان نیز می‌روند.

عید غدیر : شیعیان استان ما سالروز برگزیده شدن امیرالمؤمنین به ولایت را جشن می‌گیرند و برخی از مردان با حضور نزد روحانی بین یکدیگر صیغه عقد اخوت و برادری می‌خوانند. اغلب در روز عید غدیر از سیدهای آشنا دیدار می‌کنند و از آن‌ها عیدی دریافت می‌کنند که باعث برکت در روزی آن‌ها باشد.

شب یلدا (چیله گنجه‌سی) : در آذربایجان غربی مانند سایر نقاط ایران کوچک‌ترها در منزل بزرگ‌ترها خصوصاً

والدین و ریش‌سفیدان جمع می‌شوند و برای دختران نامزد و نوه‌روسان هدایایی چون خوراکی (تنقلاتی مانند حلوای محلی) و در صورت استطاعت طلاجاتی چون انگشتری یا النگو تهیه می‌کنند. در این شب افراد فامیل دور هم جمع می‌شوند و با گذاشتن سینی خوراکی‌هایی چون قاورقا، سوجوق، پشمک، حلوا و آجیل صد البته هندوانه و سیب و انار ورود زمستان را جشن می‌گیرند.

شکل ۴-۳- چیله

مراسم ازدواج : مراسم ازدواج شامل خواستگاری، شکستن قند (قندسیندرما) شیرینی‌خوران، نامزدی، حنا گنجه‌سی (حنابندان)، مراسم عقد و جشن عروسی است و معمولاً سه روز بعد از جشن عروسی مراسم پاگشا یا «آیاق آشنا» برگزار می‌شود.

جشن انگور : در شهریور ماه با انتخاب انگور نمونه در میدان روستا این جشن برگزار می‌شود.

جشن خدیر نبی : این جشن بین دو چله زمستان که پیام آور امید به آینده است، برگزار می‌شود.

جشن سمنویزی : با حضور جمعی از همسایگان و فامیل برگزار می‌شود و معمولاً باور عمومی مردم این است که یادگار حضرت زهرا (س) است. از این رو همیشه تهیه سمنو را به حضرت نسبت می‌دهند. بعد از پختن آن را بین فامیل و دوست و آشنا احسان می‌کنند. هنگام عودت ظرف سمنو نیز در آن هدایایی می‌گذارند و آن را تحویل صاحب خانه می‌دهند.

مراسم باران خواهی : از اعتقادات و باورهای مردم آذربایجان غربی است که با مراسمی به هنگام خشکسالی از خداوند درخواست باران می‌کنند. معمولاً ملاقه بزرگی را که به آن به زبان محلی چمچه می‌گویند، با پارچه رنگی تزئین می‌کنند و آن را به دست بچه‌های معصوم می‌دهند. بچه‌ها نیز به در خانه‌های مردم روستا یا محله می‌روند و این

ویژگی های فرهنگی استان

شعر را می خوانند: چمچه گلین چوم اوسته / الله دان یاغیش ایسته / الله بیزه یاغیش ور / دیم لرمیز قورودو
ای عروس چمچه بالا برو / و برای ما از خدا باران طلب کن / خدایا به ما باران ارزانی دار / مزارع دیم خشک
شد.

صاحب خانه نیز با دادن مقداری برنج یا لوبیا و پاشیدن آب روی ملاقه بچه ها را بدرقه می کند. سرانجام با
حبوبات جمع آوری شده، آش می پزند و بین مردم پخش می کنند تا حاجتشان برآورده شود.

آیین های سوگواری عزاداری ماه محرم

شکل ۳-۶- مراسم شبیه خوانی (خیمه سوزانی در ارومیه)

شکل ۳-۵- مراسم زنجیرزنی (تعزیه مسجد سیدجواد ارومیه)

معمولاً در استان در دهه اول ماه محرم مجالس عزاداری و روضه خوانی برای سیدالشهدا برگزار می شود. دسته های زنجیرزنی در کوچه و خیابان راه می افتند و نوحه خوانان با خواندن نوحه های مربوط به هر روز از ماه محرم برای سالار شهیدان و اهل بیت سوگواری می کنند. گاهی هم دسته های عزاداری شبانه در کوچه و محله ها به زنجیر زنی می پردازند. صبح روز عاشورا اشخاصی که نیت و حاجتی دارند، به دسته های عزاداری شربت یا آش نذری می دهند و یا گوسفند قربانی می کنند. معمولاً زنجیر زنی در روز تاسوعا و عاشورا در کوچه و خیابان های اطراف انجام می گیرد و اشخاصی که نذر دارند، دسته ها را به نهار و شام دعوت می کنند. در روز ظهر عاشورا مراسم شبیه خوانی برگزار می شود و بعد از ظهر نیز به دیدار قبور و امامزاده ها می روند و شب مراسم شام غریبان سیدالشهدا و اهل بیت در مساجد با سینه زنی انجام می گیرد. روز چهارم اربعین حسینی نیز دسته های زنجیرزنی در خیابان و امامزاده ها به عزاداری می پردازند و مردم نذورات و خیرات خود را به دسته های عزاداری و همسایگان و آشنایان تقدیم می کنند.

ادبیات شفاهی

۱- موسیقی فولکلوریک آذربایجان شامل: عاشقلار، موسیقی تعزیه، لای لای، یئل یئل، ماهنی یا ترانه فولکلوریک مربوط به آداب و رسوم و مراسم متفرقه

۲- بایاتی‌ها: معادل فارسی بایاتی دوبیتی است که قسمت اعظم ادبیات فولکلوریک آذربایجان را تشکیل می‌دهد. بایاتی‌ها به دلیل گستردگی و مضمون‌های رنگارنگ، ایجاز و قالب‌های زیبا و دلنشین مقام اول را در فرهنگ شفاهی مردم این سرزمین دارند. بایاتی‌ها که به الفاظ ساده جاری می‌شوند، از راز و نیازهای مردم پاک دل سرچشمه می‌گیرند. گاهی از آن به عنوان تفأل یا در مواقع غم و اندوه و ناراحتی استفاده می‌شود. در زیر به نمونه‌هایی از آن اشاره شده است.

۱- امام‌زاده باغلاری، یاشیلده یپراغلاری، نذریم قبول اولسون، یاندریم چراغلاری (باغ‌های امام‌زاده برگ‌های سبزی دارد، نذریم قبول شود چراغ‌ها را روشن کنم.)

۲- گویده اوچان قوش اولسون / ایچدیگین سو نوش اولسون / لیلی نه خبر ورین / مجنون گلیر خوش اولسون (اونی که تو آسمان پرواز می‌کنی، پرنده باشد / آبی که می‌خوری نوش جان باشد / به لیلی خبر بدهید / مجنون می‌آید خوشحال باشد).

۳- بوردان بیر آتلی گچدی / آتین اوینادی گچدی / آی کیمی شفق ساجدی / گون کیمی باتدی گچدی (از اینجا یک اسب سوار رد شد / اسب را جولان داد و رفت / مثل ماه درخشید / و مثل خورشید غروب کرد و رفت).

الف) عاشیق‌ها^۱: معنی لغوی عاشیق دل‌باختگی و دوست داشتن است. عاشیق‌ها دلباخته وطن و مردم هستند. آن‌ها مالک

گنجینه عظیم هنر و ادبیات تاریخی مردم این سرزمین‌اند. آن‌ها در اشعار خود مسائل اخلاقی، سیاسی، عامی و عشقی مردم را بازگو می‌کنند. آهنگ‌هایی که عاشیق‌های آذربایجان با ساز می‌زنند و با آهنگ آن می‌خوانند، شامل ۷۲ آهنگ است؛ چون دیوان، تجنیس، تاجری و...

شکل ۷-۳

۱- به زبان ترکی عاشیق‌ها هنرمندان این رشته را دده می‌نامند - دده قوقورت - دده یادیار - قرن دهم - توراب دده قرن دوازدهم

ب) موسیقی تعزیه: شامل اشعاری است که در مراسم عزا و مجالس ترحیم و سالگردهای امامان (عاشورای حسینی) اجرامی شود که به آنها آغی یا اخشاما هم گفته می شود.

ج) لای لای: اشعاری است که مادران برای خواب کردن کودکان در پای گهواره می خوانند و در واقع با کودک یک نوع ارتباط کلامی و عاطفی برقرار می کنند. نمونه ای از آن در زیر آمده است:

لای لای دیم یاتاسان / قزل گوله باتاسان / قزل گولون ایچینه / شیرین یوخو تاپاسان.

(لالایی می گویم که به خواب روی / بین گل های محمدی غرق بشوی / بین گل های محمدی / خواب شیرینی پیدا بکنی).

هامی باتیب سنده بات / دینجل قوزوم تز بوی آت / صبحون خیره آچلسین / سنه گولسون بو حیات.

(همه خوابیده اند تو هم بخواب / استراحت کن عزیزم تا زود بزرگ شوی قد بکشی / صحبت به خیر گشوده شود / زندگی به

رویت لبخند بزند).

لای لای ددیم آدینا / حق یتیشسین دادینا / بویا باشا چاتاندا / منی ده سال یادینا.

(لالایی می گویم برایت / تا خداوند به دادت برسد / تا بزرگ شوی و قد بکشی / منو به یاد بیاری).

د) یئل یئل: اشعاری است که کشاورزان هنگام کاشت و برداشت محصول می خوانند که معمولاً درخواست باد برای باد دادن

گندم و جدا کردن گاه از گندم است.

ای ایلر ایلر / باغچا دا گولر / او شیرین دیلر / بتله دیلر / یئل یئل.

(ای ایل ها / گل های باغ / بازبان شیرین این طور می گویند باد باد (باد می خواهیم)).

ه) ماهنی یا ترانه فولکلوریک: این ترانه ها در موقعیت هایی مثل پیروزی ها، غم ها و شادی ها خوانده می شوند و امروزه به

نام سرودهای محلی به یادگار مانده اند.

و) موسیقی های مربوط به آداب و رسوم مراسم متفرقه: در آذربایجان غربی اکثر امور روزمره با مراسم خاصی

اجرا می شود. مثلاً هنگام سمنو پزی، تهیه عرقیات (بیدمشک، بادرنجبویه، نعناع و...) تهیه شیرۀ انگور، بختن رب گاهی از اقوام و

همسایگان دعوت می شود و اشعاری می خوانند، مثل سمنو ساخلامنی / ایلده گوردیم سنی (سمنو منو نگهدار / تا هر سال سبزه کنم)

و گاهی همراه با نذورات خاص است.

بازی های محلی

ورزش و بازی هایی که بین اقشار مختلف جامع رایج است، برگرفته از فرهنگ و آداب و سنن، علائق ملی و ذوق و همت مردم

هر جامعه است. در آذربایجان غربی نیز به سبب تنوع قومی و نژادی، بازی های مختلف رایج است. از جمله بازی های بومی می توان به

شعبه شعبه، پیل دسته، هفت سنگ، آرادا قالدی (وسطی)، یرد قالان قورد اولسون، خسترچین (خط چین) در مناطق ترک نشین و برج

فی تود برج و سوت، گورزی به فیتووان اسوت زدن همراه گرز گوینه (چوگان بازی)، هه لوو کین (چوب و گوی) در مناطق کردنشین

اشاره کرد.

فعالیت

- ۱- در روستا یا شهرستان محل زندگی شما کدام یک از انواع مراسم فوق وجود دارد؟ از نمونه اشعار آن چند مورد بنویسید.
- ۲- به غیر از موارد ذکر شده، چه نوع بازی‌هایی در شهرستان یا روستای محل زندگی شما رایج است؟ آیا می‌توانید چند نمونه از آن‌ها را ذکر کنید؟
- ۳- آیا در روستا یا شهر محل زندگی شما افسانه‌ها و حکایت‌های خاصی رایج است؟ اگر جواب مثبت است، یک نمونه از آن را در کلاس ارائه دهید.

بیشتر بدانیم

پوشاک

امروزه مردم آذربایجان هم چون دیگر مردم ایران اسلامی پوشاک مشترکی دارند اما پوشاک سنتی مردم ترک و کرد آذربایجان به شرح زیر است :

مردان ترک آذری شامل کونیک (پیراهن) جلققا (جلیقه) شلوار، ایپ جوراب (جوراب پشمی) چاروق (کفش پوستی) بوزملی درن (نیم تنه) ال جَه (دستکش) بویون شاله (شال گردن)، بورک (کلاه) ، دولاخ (پاییند ساق) که در فصول مختلف می‌پوشیدند.

شکل ۸-۳- پوشاک زن و مرد قره باباق و شاهسون

پوشاک زنان ترک آذری: پوشاک زنان ترک آذری شامل چارقد (روسری) کونیک (پیراهن) عرقچین (کلاهی کاسه‌ای) آرخالیق (تن پوش شبیه کت) تومان (شلواری از جنس چیت) شلیته (دامن پر چین کوتاه) ساپ (جوراب) گالش (کفش از جنس لاستیک)

پوشاک مردان کرد: که واو پانتول (نقش کت و شلوار) پشتیند (پشت بند) یک نوع شال، آغابانی یا پیچ (شال دور سر).

پوشاک زنان کرد: که رأس (پیراهن بلند) کلاو یا کلاه، کولیکه (کتی شبیه کت مردان از مخمل) پشت بند (شال کمر) دسمال (روسری) ده بی (شلوار بسیار بلند) چارشوشال (پارچه‌ای گل دار که به دور دوش می‌اندازند).

شکل ۹-۳ - پوشاک زنان کرد

خوراک

خوراک مردم تا حدود زیادی به نوع آب و هوا (معتدل و سردسیر) و موقعیت جغرافیایی آن بستگی دارد و در بین اقوام و نژادهای مختلف غذاهایی به شرح زیر تهیه می‌شود: کوفته و شورپا (کوفته)، آیران آشی (آش دوغ)، قاتیق آشی (آش ماست)، یارماشورباسی (آش بلغور)، یاریاق دولماسی (دلمه برگ مو)، کلم دولماسی (دلمه کلم)، اشکنه، پلو، گوزلمه و... و از غذاهای مردم کرد به بربه سیل، قله سی، آش ساوار، ترشک که اقوام و ساکنین با توجه به فرهنگ‌ها و عادات غذایی هر کدام، غذاهای بالا را با توجه به طبع و مزاج فرد تهیه می‌کنند^۱.

۱- ترشی‌ها: که معمولاً با غذاهای گوشتی که بنابر باور از بین برنده صفراست استفاده می‌شود می‌توان به ترشی مخلوط، هفت بیجار، لیته، دولدورما ترشی (بادمجان، فلفل، گوجه‌فرنگی) اشاره کرد.

نان‌ها: یوخا، آرده، آل چوره گی، کل لره، کل لره ناسکه و نان لواش تنوری که در بین مردم شهر و روستا و عشایر رایج است.

فصل چهارم

پیشینه و مفاخر استان آذربایجان غربی

درس دهم: پیشینه تاریخی استان

آیا با پیشینه تاریخی استان خود آشناید؟ می‌دانید کدام اقوام و تمدن‌ها در این منطقه شکل گرفته‌اند و چه دستاوردهای مهمی را به یادگار گذاشته‌اند؟

استان آذربایجان غربی به دلیل موقعیت منحصر به فرد جغرافیایی در تمام قرون و اعصار چهار راهی برای عبور ملل و مرکزی برای تجارت بوده و از طرف دیگر محل برخورد اقوام، فرهنگ‌ها و تمدن‌های مختلف بوده است. ما در این درس شما را با پیشینه و ویژگی‌های تاریخی استان آشنا می‌سازیم.

سکونت اولیه در استان (غار نشینی)

تاریخ و پیشینه یک ملت همواره هویت و شخصیت یک جامعه را می‌سازد. در این بین استان آذربایجان غربی به‌عنوان گوشه‌ای از خاک ایران عزیز با داشتن آثار متعدد تاریخی از قدمت و پیشینه‌ای بس طولانی برخوردار بوده است. یافته‌های باستان‌شناسی در استان نشانگر آن است که قدیمی‌ترین آثار در آذربایجان غربی به دوره پارینه‌سنگی میانی و به حدود ۴۰ هزار سال قبل از میلاد می‌رسد. در این دوران آب و هوای استان گرم و بارانی و پیرامون آن جنگل و پر از مرداب و حیوانات وحشی بوده است. انسان‌ها در این دوران در غارهای طبیعی نزدیک رودخانه‌ها می‌زیستند و از طریق شکار امرار معاش می‌کردند و ابزار آلات‌سنگی را از سنگ چخماق می‌ساختند و حیوانات بزرگ از جمله گوزن، آهو و... را شکار می‌کردند. مدارک فرهنگی این غارنشینان به استناد ابزارهای سنگی به دست آمده به فرهنگ (لوآ لو آزین جدید) معروف است و این مدارک تاکنون از دو محل به نام‌های غار تمان در نزدیکی دهکده تتمان و غار داوار زاغاسی در مجاورت روستای میرآباد ارومیه که هر دو در کنار رودخانه نازلو قرار دارند، به دست آمده است.

شکل ۱-۴ - غار تتمان - کنار رودخانه نازلو (نازلوچای)

آغاز روستانشینی در استان

نتایج تحقیقات باستان‌شناسی حاکی از آن است که تا اوایل هزاره ششم قبل از میلاد آثاری از سکونت انسان در استان مشاهده نشده است اما باستان‌شناسان توانسته‌اند مدارکی از قدیمی‌ترین روستاهای اولیه را در شمال دریاچه ارومیه و در دو تپه به نام‌های اهرنجان (سلماس) و قره تپه (جاده سلماس طسوج) در دوره بعد از آن بدست آورند. مردم این روستاها کشاورز و دامدار بوده‌اند و ظروفی سفالی می‌ساخته‌اند که در آن خمیره‌های گل و گیاه و گاه به طور ناقص پخته می‌شده است. این ظروف دارای طرحی ساده یا منقوش بوده و نقش‌های آن خطوط ساده هندسی بوده است. در این روستاها ابزارهای سنگی زیادی به دست آمده است که شامل تیغه‌های بلند و ابزارهای سنگی کوچک و بزرگ دیگر است که همه از جنس اُسیدین می‌باشند.

شکل ۳-۴- ابزار سنگی مکشوفه از اهرنجان سلماس

شکل ۲-۴- وضعیت فعلی اهرنجان سلماس

از این محل‌ها سنگ ساب‌ها، کوبیدنی‌های سنگی، درفش‌های استخوانی و سردوک‌های سفالی اُسیدینی که به پشم‌ریسی مربوط است به دست آمده است. به واسطه فراوانی این ابزار آلات کوچک و بزرگ اُسیدینی، اهرنجان را در هزاره ششم پیش از میلاد به مرکز تهیه و صدور صنایع اُسیدینی در شمال دریاچه ارومیه معرفی کرده‌اند.

از نیمه دوم هزاره ششم ق.م به تعداد روستاهای استان افزوده می‌شود. از مهم‌ترین روستاهای این دوره می‌توان به حاجی فیروز (دشت سلدوز) و جلبر (ارومیه) اشاره کرد. در تپه حاجی فیروز واحدهای ساختمانی به طور مستقل از هم بنا شده و دارای نقشه ساختمانی مربع و مستطیل بوده‌اند.

از مهم‌ترین دست‌سازهای مردم حاجی فیروز می‌توان به ظروف سفالی چون کاسه، کوزه، فنجان خمیره ذخیره آذوقه، بشقاب و سینی پوست‌کنی اشاره کرد. سفال‌های حاجی فیروز که خمیره گل و گیاه داشته‌اند، در دو گروه ساده و منقوش بوده‌اند.

تپه یزدلی در روستای بارانی نقده (نزدیک سد مخزنی حسنلوی کنونی) از نظر، گاه‌نگاری فرهنگ‌های پیش از تاریخ منطقه در مرحله بعد از دالما به قدمت ۴۸۰۰ ق.م در دشت سلدوز قرار می‌گیرد.

پیشینه و مفاخر استان

از آثار مربوط به پیزدلی می‌توان به سفال‌های ساده و منقوش و نواری افقی و موازی و ابزارهای سنگی و ابزارهای ابسیدینی سردوک‌های از گل پخته و درفش‌های استخوانی از استخوان گوسفند به دست آمده اشاره کرد.

آغاز شهرنشینی اولیه در استان

در پایان هزاره چهارم ق.م استان ما شاهد تحولات تازه‌ای بود. در این دوره مهاجران زیادی وارد این بخش از کشور شدند و در نتیجه، به تعداد سکونتگاه‌ها و مراکز جمعیتی افزوده شد. این مردم، کوچرو و دامدار بودند و در خانه‌های مدور زندگی می‌کردند. فرهنگ این مردم به فرهنگ ماوراء قفقاز مشهور شده است. این زمان مصادف با آغاز شهرنشینی در استان است.

آثار و ابنیه و مسکن مردم این دوره در استان بسیار زیاد است؛ به طوری که انواع و اقسام ظروف سفالی در رنگ‌های سیاه و خاکستری براق به صورت ساده و یا دارای تزیینات باقی مانده است.

از مهم‌ترین مراکز سکونتگاه آن‌ها می‌توان به محلی در سه راهی قره ضیاء الدین، دوز داغی (خوی)، تپه گیجلر یا نخجوان تپه در روستای باغستان ارومیه گوی تپه ارومیه و هفتون سلماس اشاره کرد. گفتنی است که منطقه سردشت در این دوره در حوضه فرهنگی بین‌النهرین قرار داشت و زودتر از سایر مناطق استان وارد دوره شهرنشینی شده بود.

شکل ۴-۴- نمونه‌ای از سفال‌های تپه گیجلر

شکل ۴-۵- نمایی از شمال تپه گیجلر

شکل ۴-۷- پلاک مفرغی مکشوفه از گوی تپه (نیمه دوم هزاره دوم پیش از میلاد)

شکل ۴-۶- ظروف سفالی تپه هفتون سلماس (هزاره دوم پیش از میلاد)

از هزاره سوم ق.م تا آغاز هزاره اول ق.م با وجود بدون تغییر بودن و به میان آمدن اسامی گوتی ها و لولویی ها هنوز ترکیب قومی مردم استان در این دوره کاملاً مشخص نیست. اما ترکیب قومی منطقه در هزاره اول ق.م به استناد وجود لوحه ها و کتیبه ها روشن می شود. در این عصر پارسوها، بیبانیها، هوری ها، نایی ها، موصا صیری ها، آشوری ها و ماناها اقوام ساکن در حوضه دریاچه ارومیه را تشکیل داده بودند.

شکل گیری تمدن ها و دولت های محلی در استان

از هزاره اول ق.م چندین دولت مهم در منطقه وجود داشتند که با اهمیت ترین آن ها دولت مانا بود.

الف) دولت مانا: این دولت در قرن های هفتم و هشتم ق.م سرزمین های جنوبی دریاچه ارومیه را در اختیار داشتند. مرکز حکومت این دولت زیر تو بود که آثار آن در نزدیکی بوکان در تپه قالاچی شناسایی شده است. رسم الخط این کشور آرامی بود. در رأس این کشور پادشاهی قرار داشت که امور مملکتی را با مشورت شورای شیوخ اداره می کرد. دولت منطقه ای مانا در تعاملات سیاسی منطقه نقش فعالی داشته و بر اساس صلاحدید گاهی به نفع و گاهی به ضرر دولت آشور امپراطوری اورارتو وارد جنگ می شدند. اداد بزرگ ترین خدای مردم مانا بود. فرهنگ و تمدن مانا تقریباً در سطح تمدن اورارتو قرار داشت. یانزو، آزا، الوسونو از پادشاهان این دولت بودند. مردم مانا کشاورز و دامدار بوده و پرورش اسب نیز در بین آن ها رایج بوده است.

شکل ۸-۴- قالاچی

شکل ۹-۴- تصویر انسان بالدار بر روی آجر

پیشینه و مفاخر استان

از آثار به دست آمده از هزاره اول ق.م می توان به تپه حسنلو در دشت سلدوز که یکی از مراکز حکومتی متعلق به این دوره است، اشاره نمود. در این تپه ۱۰ طبقه فرهنگی - تاریخی شناسایی شده است که طبقه چهارم آن معماری عظیمی مشتمل بر تالارها، بناهای مذهبی، فضاهای باز اجتماعی با اشیای ذی قیمت که مهم ترین آن ها جام حسنلو می باشد، به دست آمده است. این جام از شهرت جهانی برخوردار است و در بدنه آن موضوعاتی درباره باورهای مذهبی متعلق به ساکنان زاگرس حک شده است.

شکل ۱۰-۴- تپه حسنلو- دشت سلدوز

شکل ۱۲-۴- اشیای مکشوفه از حسنلو (نیمه نخست هزاره اول پیش از میلاد)

شکل ۱۱-۴- جام زرین حسنلو یافته شده در منطقه حسنلو (نیمه نخست هزاره اول پیش از میلاد)

یکی دیگر از مراکز حکومتی متعلق به سده هفتم و هشتم ق. م (که فعلاً نام آن مشخص نیست) در منطقه جنوب غربی استان در ربط از توابع سردشت بوده است. از این محل خطوط میخی منقوش روی آجر به دست آمده است.

شکل ۱۳-۴- تپه ربط سردشت و آثار مربوط به آن

ب) دولت اورارتو: یکی دیگر از مهم‌ترین قدرت‌های منطقه در آن زمان، امپراتوری اورارتو بود. این امپراتوری در قرون هفتم و هشتم ق. م بخش‌های وسیعی از شمال، مرکز و غرب استان را تحت قلمرو خود داشت.

بانی دولت اورارتو، آرامو بود و امپراتور این دولت توسط ساردوری اول تأسیس شد. مرکزیت این دولت ابتدا آراشکو بود. ساردوری اول مرکز این دولت را به نزدیکی وان منتقل کرد و آن را توشپا نامید.

شکل ۱۴-۴- کتیبه کله شین اشونیه

شکل ۱۵-۴ خط میخی مربوط به دوره اورارتو - محمودآباد

شکل ۱۶-۴ لوح گل پخته بسطام (۶۴۵-۶۸۰ پیش از میلاد)

اشپوئینی، منوآ، آرگشتی، رؤسای اول و رؤسای دوم از جمله امپراطوران اورارتو بوده‌اند. شهر دژ بسطام بزرگ‌ترین شهر شناخته شده از اورارتو در شمال غرب ایران است و به استناد کتیبه میخی مکشوفه از آن توسط رؤسای دوم ساخته شده است (و امپراطوری در این کشورها و به خصوص در شمال غرب ایران پراکنده است). که این آثار در استان آذربایجان غربی شامل شهر دژها، قلاع، مقابر صخره‌ای، یادمان‌های کوهی (کتیبه) و یا برافراشته به خط میخی اورارتوی و یا دو زبانه میخی، اورارتویی و آشوری، معابد کوهستانی است.

اورارتوها در فنون نظامی، ایجاد سد، احداث کانال و قنات، باغداری،

سفالگری و فلز کاری بسیار توانا بوده‌اند.

شکل ۱۷-۴ دژ بسطام - قره ضیاء الدین

شکل ۱۸-۴- مجموعه تخت سلیمان - تکاب

شکل ۱۹-۴- مجموعه تخت سلیمان و کوه زندان - تکاب

شکل ۲۰-۴- نقش برجسته خان تختی سلماس - دوره ساسانیان

پس از شکل‌گیری حکومت‌های ماد، هخامنشیان و اشکانیان نوبت به ساسانیان رسید. ساسانیان بنیانگذار اولین سلسله مذهبی در ایران بودند. در این دوره، استان آذربایجان غربی به دلیل وجود یکی از سه آتشکده مهم ساسانیان یعنی بنای آذرگشسب در تخت سلیمان تکاب از اهمیت زیادی برخوردار بوده است. تخت سلیمان مجموعه‌ای از کاخ‌ها و بناهای مذهبی است و همگی پیرامون یک دریاچه کوچک پرآب به وجود آمده‌اند. تخت سلیمان دارای برج و بارو دو دروازه است و آتشکده آذرگشسب که در آن آتشکده شاهی و سپاهیان نگهداری می‌شده داخل این مجموعه واقع شده است. از دیگر آثار مهم این دوره می‌توان به نقش برجسته خان تختی در سلماس که تصویری از دو سوارکار است، اشاره کرد. عده‌ای از این نقش برجسته را متعلق به اردشیر و پسرش شاپور اول می‌دانند. کلیسای آشوری سیره مارکیس واقع در دامنه‌های کوه سیر ارومیه از دیگر آثار مهم این دوره است.

آذربایجان غربی در دوره اسلامی

با ورود اعراب در سال ۲۲ هـ.ق به آذربایجان و پذیرش دین اسلام توسط مردم دین و فرهنگ اسلامی تأثیرات شگرفی را در تمام عرصه‌های زندگی مردم آذربایجان به جا گذاشته است. آیا می‌توانید بگویید دین و فرهنگ اسلام بر کدام یک از عناصر زندگی مردم تأثیر گذاشته است؟

در این دوره امرای عرب برای محافظت از زمین‌ها و احتمالاً رعایای مسلمان خود از حملات دیگر مردم آذربایجان که به اسلام نگرویده بودند، باروهایی در اطراف املاک وسیع خود می‌کشیدند و فضاها را داخل این باروها به تدریج به صورت نسبتاً مهم درآمد.

سلسله‌های ایرانی بعد از اسلام مانند طاهریان، صفاریان، سامانیان و غزنویان که از شرق ایران برخاسته بودند و حکومت‌های مستقلی را تشکیل داده بودند، هیچ‌گاه نتوانستند قلمرو خود را به آذربایجان برسانند. در این مدت که از سال ۲۰۵ هـ.ق تأسیس سلسله طاهریان شروع و تا سال ۴۲۹ هـ.ق آغاز حکومت سلجوقیان بود، حکومت‌های محلی متعددی قدرت را در آذربایجان به دست گرفتند.

در آغاز قرن پنجم هـ.ق ترکان غز به فرماندهی سلجوقیان نخست با دسته‌های کوچک و سپس با تعداد بیشتری آذربایجان را به تصرف خود درآوردند. در نتیجه اهالی ایرانی و نواحی ماوراء قفقاز و مجاور آن حکومت ترکان غز را پذیرفتند. از مهم‌ترین آثار مربوط به این دوره می‌توان به مقبره سه گنبد (۵۸۰ هـ.ق) و مسجد جامع ارومیه (۶۷۶ هـ.ق) اشاره کرد.

در دوره خوارزمشاهیان، مغولان به فرماندهی چنگیزخان به ایران حمله کردند. با حمله مغولان و هلاک خان ایلخان (۶۵۴ هـ.ق) حکومتی تشکیل شد که نفوذ قلمرو آن تا شام ادامه داشت. پس از تضعیف ایلخانان مغول امرای مستقل از جمله جلایریان، ترکمانیان، در آذربایجان حکومت کردند.

پس از روی کار آمدن شاه اسماعیل اول صفوی (۹۰۷ هـ.ق) آذربایجان به عنوان پایگاه اصلی و مرکز عمده گردآوری قوای نظامی برای شاهان صفوی شد.

در دوره صفویه آذربایجان محل جنگ‌های خونین میان سپاهیان شاه اسماعیل صفوی و سلطان سلیم عثمانی شد. بنای یادبود

شکل ۲۲-۴- محراب مسجد جامع ارومیه - دوره ایلخانی

شکل ۲۱-۴- مسجد جامع ارومیه - دوره سلجوقی

شکل ۲۴-۴- نمایی از سه گنبد ارومیه

شکل ۲۳-۴- نمایی از داخل مسجد جامع ارومیه

سید صدرالدین شیرازی وزیر اعظم شاه اسماعیل صفوی و شهدای جنگ چالدران در نزدیکی سیه چشمه گواهی بر این ادعاست. از دیگر آثار مهم دوره صفوی می توان به بازار شهر خوی، قلعه مرزی بردوک (در سرو ارومیه که دارای فضاهای تدافعی، مسجد و آب انبار است)، سدسنگی تازه شهر سلماس، سد قورومیش در نزدیکی بوکان اشاره کرد.

شکل ۲۶-۴- قلعه بردوک (سرو ارومیه)

شکل ۲۵-۴- مقبره سید صدرالدین چالدران

پس از سقوط دولت صفویه آذربایجان به دست دولت عثمانی افتاد. دیری نپایید که نادر شاه افشار آذربایجان را از تصرف دولت عثمانی بیرون آورد و در دشت مغان در سال ۱۱۴۸ هـ.ق (۱۷۳۵ میلادی) تاجگذاری کرد. کریم خان زند در سال ۱۱۷۵ هـ.ق آذربایجان را از دست خوانین محلی که پس از مرگ نادر شاه قیام کرده بودند، باز پس گرفت. بعد از مرگ کریم خان بار دیگر خوانین محلی سر برآوردند تا این که آقا محمد خان در سال ۱۲۰۵ هـ.ق موفق شد آذربایجان را کاملاً مطیع خود سازد.

آذربایجان در دوره معاصر

ناکار آمدی حکومت قاجار منجر به بروز جنگ‌های خونین بین ایران و روسیه و انعقاد قراردادهای ننگین گلستان و ترکمان‌چای و در نتیجه جدا شدن قسمت‌هایی از شمال آذربایجان از ایران شد. در این دوره آذربایجان چنان اهمیت داشت که ولیعهدهای قاجار قبل از به پادشاهی رسیدن حاکم آذربایجان بودند. یکی از مقاطع مهم دوره قاجاریه شکل‌گیری انقلاب مشروطیت بود که آذربایجان نقش مهمی در تحول سیاسی و اجتماعی آن دوره به عهده داشته است. در واقع پس از تهران آذربایجان مهم‌ترین نقش را در شکل‌گیری انقلاب مشروطیت ایفا کرده است. با اشغال آذربایجان از طرف روس‌ها آثار انقلاب مشروطیت در آن به طور موقت از میان رفت. این هجوم با هم پیمانی دولت انگلیس به بهانه حفاظت از اقلیت‌های خارجی مقیم آذربایجان در سال ۱۳۲۸ هـ.ق منجر به اشغال آذربایجان شد.

با آغاز جنگ جهانی اول (۱۹۱۴ میلادی) آذربایجان مورد تهاجم نیروهای روسیه قرار گرفت. پس از انقلاب روسیه در سال ۱۹۱۷ میلادی روس‌ها آذربایجان را تخلیه کردند.

در سال ۱۳۰۰ شمسی پس از روی کار آمدن رضا شاه پهلوی تغییر و تحولات بسیاری در ساختارهای اقتصادی، اجتماعی و شهری کشور صورت گرفت که منجر به ایجاد تشکیلات اداری در درون شهرهای استان و کشور شد.

شکل ۲۷-۴- پل هوایی بر روی رود قطور (قطورچای) - خوی

شکل ۲۹-۴- ساختمان شهرداری

شکل ۲۸-۴- ساختمان شهرداری

در جنگ جهانی دوم در زمان محمد رضا شاه در سال ۱۳۲۰ نیروهای شوروی وارد استان‌های شمال ایران از جمله آذربایجان شدند. این نیروها در آغاز ماه مه ۱۹۴۶ میلادی (۲۱ آذرماه ۱۳۲۵) به دنبال طرح مسئله آذربایجان در سازمان ملل متحد که به شکاف رسمی بین متفقین منجر شد، آذربایجان را تخلیه کردند.

شکل ۳۰-۴- مسجد اعظم ارومیه و حضور گسترده مردم در انقلاب

با شروع انقلاب اسلامی مردم آذربایجان غربی نیز با فداکاری‌ها و دلاوری‌های بی نظیر خود در سال ۱۳۵۷ دوش به دوش مردم سایر استان‌ها در پیروزی انقلاب اسلامی نقش مهمی را ایفا کردند. انقلاب اسلامی به عنوان یک انقلاب ایدئولوژیک تأثیر عمده‌ای در نظام اقتصادی و اجتماعی و سیاسی استان داشته است.

درس یازدهم: نقش مردم استان در دفاع از کیان و مرزهای ایران اسلامی

استان آذربایجان غربی به دلیل موقعیت جغرافیایی خود در طول تاریخ محل تلاقی و برخورد اقوام و تمدن‌های مختلف بوده است و همین موقعیت حساس در ادوار مختلف منجر به حضور و تهاجم بیگانگان همچون یونانیان، رومی‌ها، مغولان، روس‌ها، عثمانیان، انگلیسی‌ها و در دهه‌های اخیر رژیم بعثی به این منطقه شده است.

در این میان مردم استان به منظور دفاع از کیان و نوامیس خود در مقابل هجوم بیگانگان مقاومت کرده‌اند و شهدای بسیاری را در پاسداری از مرزهای خود تقدیم میهن عزیز کرده‌اند.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، رژیم بعثی عراق در ۳۱ شهریور ماه ۱۳۵۹ به مرزهای میهن اسلامی ما حمله کرد. آذربایجان غربی به دلیل داشتن مرز مشترک با این کشور (از کوه‌های دالامپرتا انتهای شهرستان سردشت) در طی جنگ تحمیلی چهار نقش عمده را در دفاع از مرزهای ایران اسلامی داشته است.

نقش رزمندگان و مردم استان آذربایجان غربی در دفاع از مرزهای مشترک به طول ۲۰۰ کیلومتر
رزمندگان و مردم قهرمان آذربایجان غربی و دیگر نقاط کشور، در طول دوران دفاع مقدس عملیات‌های غرورآفرین و

شکل ۳۱-۴- اعزام نیروهای مردمی استان به جبهه‌های حق علیه باطل

پیروزمندانه‌ای را در کلیه مناطق استان اجرا و از هرگونه اشغالگری و تجاوز به خاک مقدس ایران اسلامی جلوگیری کردند و حماسه‌های بدیعی را خلق نمودند. از مهم‌ترین عملیات‌هایی که در مرزهای مشترک این استان صورت گرفت، می‌توان به موارد جدول ۴-۱ اشاره کرد.

جدول ۴-۱- مهم‌ترین عملیات‌ها در مرزهای مشترک استان

ردیف	نام عملیات	مناطق عملیاتی	تاریخ عملیات
۱	والفجر ۲	در منطقه حاجی عمران	۶۲/۴/۲۹
۲	قادر	در منطقه مرزی اشنویه و کلاشین	۶۴/۶/۱۸
۳	کربلای ۲	جنوب و غرب حاجی عمران	۶۵/۶/۱۰
۴	کربلای ۷	جنوب و غرب حاجی عمران	۶۵/۱۲/۱۲
۵	نصر ۵	مناطق مرزی سردشت	۶۶/۴/۳
۶	نصر ۷	مناطق مرزی سردشت	۶۶/۵/۱۴
۷	نصر ۹	حاجی عمران	۶۶/۹/۱
۸	سکانیان	مناطق مرزی پیرانشهر	۶۷/۴/۲۱

نقش رزمندگان و مردم استان در برقراری امنیت داخلی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی علی‌رغم تلاش‌های استکبار جهانی در برهم زدن وحدت و ایجاد اغتشاش و بی‌ثباتی در منطقه، مردم استان با هوشیاری تمام و با حفظ وحدت و یکپارچگی توانستند توطئه‌های دشمنان را خنثی کنند و در این راه سرداران بزرگواری همچون شهید امینی، شهید بروجردی، شهید کاوه و... با نثار جان خود موجبات ثبات و امنیت را در استان فراهم کردند.

شکل ۳۲-۴- شهید مهدی امینی و حضور نیروهای بسیجی در برقراری امنیت داخلی استان

نقش رزمندگان در ایستادگی مردم استان در مقابله با بمباران‌های هوایی دشمن

دشمن یعنی در طول ۸ سال جنگ تحمیلی بارها مناطق مختلف استان را بمباران کرد و جمع کثیری از کودکان و مردم غیر نظامی و بی‌گناه را به خاک و خون کشید. مهم‌ترین مناطق بمباران شده استان عبارت‌اند از:

۱- بمباران هوایی شهرستان ارومیه: در طول جنگ تحمیلی این شهرستان بیش از ۱۵ بار بمباران شد و شدیدترین آن در تاریخ ۶۵/۱۱/۱۱ صورت گرفت که منجر به شهادت ۳۶۳ نفر از بهترین فرزندان این آب و خاک گردید.

۲- بمباران شیمیایی سردشت: این بمباران یکی از فجیع‌ترین بمباران‌های تاریخ بشر بوده که در ۶۴/۴/۷ صورت گرفت و منجر به شهادت ۱۱۰ نفر گردید. این بمباران ۶۰۰ نفر جانباز و هزاران نفر مصدوم برجای گذاشت و آثار این جنایت هولناک هنوز هم در برخی از مصدومین این شهر دیده می‌شود. به همین دلیل ۸ تیرماه را روز مبارزه با سلاح‌های میکروبی و شیمیایی در ایران نام‌گذاری کرده‌اند.

۳- بمباران سایر مناطق: علاوه بر موارد ذکر شده مناطقی چون پیرانشهر، سلماس، میاندواب، مهاباد، نقده، بوکان، خوی، تکاب، شاهین دژ، اشنویه بارها در طول جنگ تحمیلی توسط نیروی هوایی عراق بمباران شد.

نقش رزمندگان و مردم استان از خارج مرزهای استان (فرامنطقه‌ای)

مردم سلحشور و غیرتمند استان همانند سایر هموطنان علاوه بر دفاع از مرزهای استان با حضور در جبهه‌های جنوب و غرب کشور و تقدیم شهدای گرانقدر دین خود را به میهن عزیز ادا کردند و با حضور داوطلبانه خود به یاری مردم سایر استان‌های ایران از قبیل خوزستان، ایلام، کرمانشاه و کردستان شتافتند و در کنار دیگر هموطنان دشمن یعنی را از خاک ایران بیرون کردند. سرداران و فرماندهان سلحشوری همچون شهید مهدی باکری (فرمانده لشکر ۳۱ عاشورا)، شهید حمید باکری (معاون لشکر ۳۱ عاشورا) ضمن هدایت رزمندگان

شکل ۳۳-۴- شهید مهدی باکری و نیروهای بسیجی حاضر در جبهه‌های حق علیه باطل

و بسیجیان در خطوط مقدم جبهه‌ها با تار خون خود دین خود را به انقلاب و آرمان‌های آن ادا کردند. از مهم‌ترین عملیات‌هایی که با حضور رزمندگان پرتوان آذربایجان غربی در مرزهای غربی و جنوبی انجام گرفته می‌توان به عملیات‌های زیر اشاره کرد:

- ۱- عملیات بیت المقدس، ۲- فتح المبین، ۳- عملیات خیبر، ۴- عملیات بدر، ۵- عملیات کربلای ۵ و غیره

استان آذربایجان غربی با تقدیم حدود ۱۲ هزار شهید و حدود ۷ هزار جانباز و حدود ۲ هزار آزاده دین خود را به ایران عزیز ادا کرده است.

مشاهیر علمی، ادبی، هنری و ... و سرداران شهید استان آذربایجان غربی

آذربایجان غربی این سرزمین کهن و باستانی از دیرباز مهد هنرمندان، شاعران، خوش‌نویسان، ادبا و سرداران نامدار بوده است که هر کدام فصلی را در تاریخ علم و ادب و هنر و عرفان برای خود بازگشوده‌اند و سر منشأ خیرات و برکات برای استان ما بوده‌اند. در این درس شما را با بعضی از مشاهیر استان به طور اجمال آشنا خواهیم کرد.^۱

۱- قاضی سراج‌الدین اورمی (۶۸۲-۵۹۴ قرن هفتم): وی قاضی القضاة قونیه و از شاگردان امام فخر رازی بود در علم اصول فقه و حکمت و ادب در عصر خود بی نظیر بوده است. تألیفات وی عبارت‌اند از: الحاصل الحصول در اصول فقه، مطالع الانوار در منطق، لطائف الحکمه به زبان فارسی و مجمل الحکمه به زبان فارسی.

۲- حسام‌الدین چلبی اورمی الاصل (قرن هفتم ه.ق): به گفته ذبیح الله صفا مشوق مولانا در تنظیم مثنوی بوده و تا آخر در این راه با او همراهی کرده است. در دیوان شمس در وصف وی چنین گفته شده است: کای شه حسام‌الدین حسن، میگوی با آن شه که من / دل را غلاف معرفت بهر حسامت می‌کنم.

۳- صفی‌الدین ارموی (۶۹۳-۶۱۳ ه.ق): مکنی به ابوالمفاخر، موسیقیدان بزرگ ایران در عالم اسلام پس از فارابی، و همچنین از خوش‌نویسان و علمای ریاضی و فقه زمان خود بود. استاد بزرگ‌ترین خطاط اسلامی یاقوت مستعصمی، رئیس کتابخانه بزرگ بغداد بوده و به گفته کیزوتر متشرق آلمانی دستگاه موسیقی او کامل‌ترین دستگاه گام بوده است. مهم‌ترین اثر وی ادوار است که در ردیف بهترین آثار موسیقی عالم است.

۴- آیت الله سید ابوالقاسم خویی: از علمای فقه و اصول و مدرس عرفان و فقهات در نجف و از مفسران و قرآن پژوهان عالیقدر اسلام بوده که در ۱۵ ماه رجب ۱۳۱۷ در شهرستان خوی دیده به جهان گشود و در ۲۱ سالگی نزد مراجع بزرگ و مدرسان عالی مقام از جمله آیات عظام میرزا محمدحسین نائینی، شیخ محمد حسین اصفهانی، حاج شیخ مهدی مازندرانی، شیخ مرتضی طالقانی و سید ابوالقاسم خوانساری به کسب علم و معارف اسلامی مشغول شد. پس از ۲۰ سال تحصیل در نجف اشرف به درجه اجتهاد رسید. از شاگردان برجسته ایشان آیت الله بهجت می‌باشند. از مهم‌ترین تألیفات وی عبارتند از: اجودالتقریرات، منهاج الصالحین، توضیح المسائل، البیان فی التفسیر القرآن و نفحات الاعجاز و از مهم‌ترین اقدامات او می‌توان به

شکل ۳۴-۴

۱- البته گفتنی است که به دلیل کثرت مشاهیر استان فقط به منتخبی از مشاهیر استان اشاره شده است.

تأسیس کتابخانه در مشهد، مدینه العلم در قم و دارالعلم در نجف اشرف و تأسیسات فرهنگی و پژوهشی در نقاط مختلف جهان از جمله در بمبئی، بانکوک، داکا، نیویورک، لندن، فرانسه و ... که نقش مهمی در تبلیغ تشیع در جهان داشته است اشاره نمود.

۵- آیت الله عرب باغی: از علما و فقهای تراز اول و قرآن پژوه شهیر سده اخیر ارومیه بوده است. تألیفات وی بالغ بر ۸۲ جلد کتاب است که عمدتاً در فقه اصول و احادیث است و یکی از مؤسسان هلال احمر (شیر و خورشید) در ارومیه بوده است. از آثار وی می توان به رساله حقوق الاسلام و التبیان فی معافی القرآن اشاره کرد.

۶- نیمتاج سلماسی: از زنان نامی نویسنده دوره مشروطیت در ایران بوده است. شاعری چیره دست و به ادبیات ترکی و فارسی تسلط داشته است. از سروده های او چکامه کاوه به هنگام شورش آذربایجان و شعر «پیام ما به تهران» مشهور است.

۷- شیخ تاج الدین محمود اشنوی: عارف و شاعر قرن ششم بوده و القاب وی سلطان المحققین و ملک الحکما بوده است. از تألیفات او می توان رساله عرفانی غایه الامکان را نام برد.

۸- یعقوب آژند (متولد میاندواب). استاد دانشگاه و مؤلف و مترجم در رشته ادبیات فارسی است. از تألیفات وی می توان به اسنادی از مطبوعات ایران، کتاب شناسی ادبیات داستانی ایران، قیام های مردمی در قرن هفتم - هشتم و از ترجمه های او به ادبیات اسلامی هند، ادبیات داستانی ایران و ممالک اسلامی و ... اشاره کرد.

۹- دکتر بهروز ثروتیان: (متولد میاندواب). استاد دانشگاه تهران در رشته ادبیات است. از آثار او می توان به آیینة اسکندر، اندیشه و هنر در شعر نیما، طنز و رمز در الهی نامه و ترجمه سلام بر حیدر بابا اشاره کرد.

۱۰- عبدالرزاق بیگ دنبلی (متخلص به مفتون): وی متولد خوی می باشد، مولانا مفتون در نظم و نثر السنه پارسی و تازی مسلط بود. بر نکات ادب و معرفت شاعران و راویان عرب اطلاع کامل داشت مهم ترین تألیفات وی عبارتند از: حدائق الجنان، تجربه الحرار و تسلیة الابرار، حدیقه مائر سلطانبه و جامع خاقانی و ... می باشد.

۱۱- میرزا عباس علی خان افشار (ملقب به صبور): از شاعران خوش طبع قرن چهاردهم هجری و متخلص به صبور می باشد وی از مردان نیکوکار و آزادیخواه و فرهنگ دوست استان و کشور بود. اشعار زیادی از وی به زبان فارسی و ترکی در قالب غزل به جای مانده است.

۱۲- علامه میرعبدالله بیتوشی (۱۲۱۱-۱۱۶۰ه.ق): روحانی، شاعر، عالم، فاضل و از بزرگان لغویون عصر خود منسوب به آلان (قشلات) است، ۱۲۱۱ه.ق در علم معقول و منقول سرآمد علمای عصر خود در بغداد بود. از اثرات او می توان به الکافی در عروض و قوافی، طریقه البصائر الی الحدیقه السرائر، الموائد المبسوطة فی الفوائد الملقوطة (این منظومه شامل ۱۵ بیت در ویژگی های حضرت رسول (ص)) را نام برد.

۱۳- ملامحمد تایران (طایران ماکویی): وی مردی فاضل، شاعر، ادیب و سخنور بود. مهم ترین آثار وی عبارتند از: حکایت شیخ صنعان و قه ولی نه اسپاره ش (گفته اسب سیاه) می باشند.

۱۴- حسینقلی افتخاری بیات (۱۲۸۲ه.ق): مؤلف کتاب تاریخ ماکو که نسخه اصلی آن در ماکو نگهداری می شود.

۱۵- شهید مهندس مهدی باکری فرمانده لشکر (۳۱ عاشورا): وی در سال ۱۳۳۳ در شهرستان میاندواب دیده به جهان گشود، تحصیلات متوسطه را در ارومیه به پایان رسانید و سپس برای ادامه تحصیل در رشته مهندسی مکانیک روانه تبریز شد و در

شکل ۳۵-۴- شهید مهدی باکری

دانشگاه فعالیت‌های سیاسی و مذهبی داشت که پس از پیروزی انقلاب اسلامی به عضویت سپاه درآمد و نقش مؤثری در امنیت و ثبات منطقه در اوایل انقلاب به‌عهده داشت. همزمان با خدمت در سپاه ۹ ماه به‌عنوان شهردار ارومیه و مدتی مسئول جهاد سازندگی استان بود با شروع جنگ به جبهه‌های نبرد شتافت و در عملیات فتح‌المبین به‌عنوان معاون تیپ نجف اشرف مشغول نبرد گردید و چندین بار از ناحیه چشم و سینه و کمر زخمی شد. به خاطر درایت و رشادت‌ها و صفا و خلوص زیادش به فرماندهی لشکر (۳۱) عاشورا منسوب گردید و حماسه بیادماندنی زیادی را آفرید در عملیات خیر برادر و معاون او حمید به جمع شهدا پیوست و خود نیز یکسال بعد ۶۳/۱۱/۱۵ در عملیات بدر به درجه رفیع شهادت نائل گشت.

شکل ۳۶-۴- شهید مهدی امینی

۱۶- شهید مهدی امینی: وی در سال ۱۳۳۲ در یک خانواده متدین در ارومیه متولد شد پس از طی تحصیلات متوسطه در سال ۱۳۵۰ وارد دانشگاه علم و صنعت تهران شد. در رشته مهندسی ساختمان تحصیل خود را به پایان رساند وی مبارزات انقلابی خود را از دوران دانشجویی آغاز کرد پس از پیروزی انقلاب و با شروع جنگ تحمیلی عازم جبهه‌های جنوب شده و دوش به دوش سرداران چون باکری و... در آبادان در جبهه‌های جنگ مشغول نبرد شد. در بهمن ۱۳۵۹ با دعوت سپاه به ارومیه بازگشت و فرماندهی عملیات این شهر را به‌عهده گرفت و با صلاحیت و درایت تمام در جهت اعتلای ثبات و امنیت استان به درجه رفیع شهادت نائل آمد.

شکل ۳۷-۴- شهید حمید باکری

۱۷- شهید حمید باکری قائم مقام لشکر ۳۱ عاشورا: شهید «حمید» در سال ۱۳۳۴ در شهرستان ارومیه دیده به جهان گشود او نیز چون به برادرش از هوش سرشاری برخوردار بود و با وجود یکسال فاصله سنی در تمام امورات مطیع برادرش بود. در سال ۱۳۵۵ به ترکیه و از آنجا به سوریه رفت تا دوره چریکی ببیند. بعد از آن برای تحصیل به آلمان رفت اما با عزیمت امام خمینی (ره) به پاریس عزیمت نمود با شروع جنگ تحمیلی عازم جبهه‌ها شد و فرماندهی خط مقدم ایستگاه ۷ آبادان را عهده دار شد او در عملیات بیت المقدس نقش مؤثری در گشودن دژهای محکم دشمن هنگام ورود به خرمشهر ایفا نمود سرانجام به‌عنوان جانشین لشکر ۳۱ عاشورا همراه با برادرش مهدی باکری حماسه آفرینی نمود در عملیات خیر همراه با نخستین گروه پیش‌تاز پیش از آغاز عملیات مخفیانه در خاک دشمن پیاده شد و با بی‌سیم خبر تصرف پل مجنون را اطلاع داد، حمید به خاطر حفظ پل و جلوگیری از عبور دشمن تا پای جان ایستاد و سرانجام به آرزوی دیرینه‌اش شهادت نائل آمد.

۱۸- محمد اوراز (۱۳۸۲-۱۳۴۸): محمد اوراز متولد ۱۳۴۸ از شهرستان نقده می‌باشد. او فعالیت‌های کوهنوردی خود را از دوره جوانی آغاز کرد. در سال ۱۳۷۶ به عضویت تیم ملی کوهنوردی کشور درآمد. وی با اراده پولادین خود به اکثر قله‌های مشهور ایران و جهان صعود کرده بود. اوراز اولین ایرانی از دیار پهلوان خیز آذربایجان غربی بود که پرچم پر افتخار ایران

اسلامی را بر فراز اورست به اهتزاز درآورد. مهمترین صعودهای وی عبارتند از:

شکل ۳۸-۴- محمد اوراز

- ۱- قله راگپوشی (۷۷۸۸ متر) پاکستان
- ۲- قله اورست (۸۸۴۹ متر) هیمالیای نپال
- ۳- قله چوایو (۸۲۰۱ متر) هیمالیای تبت
- ۴- قله شیشاپانگما (۸۰۳۶) هیمالیای تبت
- ۵- قله مالکالو (۸۴۶۳) هیمالیای نپال
- ۶- لوتسه (۸۵۱۱ متر) هیمالیای نپال

۷- قله گاشربروم ۸۰۶۴ متر پاکستان صعود تا ارتفاع ۷۹۰۰ متری. در این صعود درحالی که ۱۶۸ متر با فتح قله فاصله داشت به دلیل ریزش بهمن حدود ۶۰۰ متر سقوط کرد و در تاریخ ۸۲/۶/۱۶ دارفانی را وداع گفت.

بیشتر بدانیم

- ۱- بنیان گذار تعلیم و تربیت به روش نوین در ارومیه آقای حسین خان مستشاری بوده است.
 - ۲- مؤسس اولین مدرسه طب در ارومیه و در ایران دکتر کارگران بوده است.
 - ۳- مؤسس اولین مدرسه به سبک نوین دکتر پرکینز موس بوده است.
- اولین مدارس در ارومیه
- ۱- مدرسه کمالیه: به همت میرزا ابوالفضل حکمت از اندیشمندان ارومیه بنا شده است.
 - ۲- مدرسه اسلامی: به همت محمدحسن خان امیر نظامی افشار (اولین شبانه روزی رایگان برای مستمندان) بنا شده است.
 - ۳- نوید دانش: حسین خان مستشاری
 - ۴- فرهنگ دوستان ارومیه: حاج محمدحسن امیر نظامی افشار، مصطفی خان منوچهری، بانونوش آفرین، بدرالملوک انصاری، بتول رضایی، نادره امین، زینبده امینی، کبری تسلیمی و عشرت وزیری بوده اند.

فصل پنجم

توانمندی های استان آذربایجان غربی

درس دوازدهم: گردشگری در استان آذربایجان غربی «سرزمین زیبایی‌ها»

به تصاویر زیر نگاه کنید و بگویید چرا استان آذربایجان غربی جزء استان‌ها و قطب‌های برتر در زمینه گردشگری است. روز جهانی جهانگردی و روز جهانی موزه و میراث فرهنگی را در تقویم پیدا کنید.

شکل ۲-۵- بازار فرش ارومیه

شکل ۱-۵- دریاچه مارمیشو

شکل ۴-۵- آبشار سلوک

شکل ۳-۵- عمارت کلاه فرنگی ماکو

استان آذربایجان غربی با برخورداری از تمدن کهن، آثار تاریخی غنی و جاذبه‌های متعدد فرهنگی و طبیعی به‌عنوان یکی از قطب‌های مهم فرهنگی و گردشگری ایران و جهان محسوب می‌شود. مهم‌ترین توانمندی‌های گردشگری استان عبارت‌اند از:

- ۱- شرایط آب و هوایی مناسب، تنوع پوشش گیاهی، رودها، چشمه‌ها، غارها، آبشارها، پارک‌های جنگلی، جزایر، گونه‌های مختلف گیاهی و جانوری، جلگه‌ها و دامنه‌های پراز گل‌های وحشی
- ۲- قلعه‌ها، دژها، مساجد، بازارها، اماکن و بناهای تاریخی
- ۳- تاکستان‌ها، توستان‌ها و باغات اطراف شهر ارومیه، سوغات نقل و بیدمشک ارومیه، فالیچه‌های تکاب، دست‌بافت‌های عشایر و روستاییان، لباس‌های رنگی و محلی و از همه مهم‌تر مردم خونگرم و مهمان‌نواز
- ۴- همجواری با سه کشور، ترکیه، جمهوری آذربایجان و عراق که موقعیت خاصی برای گردشگری استان ایجاد کرده است. با توجه به توانمندی‌های ذکر شده، این استان را می‌توان «سرزمین زیبایی‌های» ایران نامید.

شکل ۶-۵- آبشار شلماش

شکل ۵-۵- نقل ارومیه

جاذبه‌های گردشگری استان آذربایجان غربی را می‌توان به بخش‌های زیر تقسیم کرد:

۱- طبیعت‌گردی

در ایران چه روزی را روز طبیعت نام‌گذاری کرده‌اند؟

شکل ۷-۵- چمن متحرک چملی تکاب

استان آذربایجان غربی با دشت‌های وسیع، حاصلخیز و زرخیز، کوه‌های سر به فلک کشیده، هوای ملایم و سالم، رودهای پرآب، تاکستان‌های پر بار، باغ‌های پر از میوه‌های گوناگون، مراتع و جنگل‌های سرسبز، جلگه و دامنه‌های پر از گل‌های وحشی و دریاچه نیلگون ارومیه یکی از زیباترین و خوش آب و هواترین مناطق ایران به شمار می‌آید و دارای جاذبه‌های گردشگری طبیعی و اکوتوریسم متنوعی است.

تفرجگاه‌ها از مراکز مهم طبیعت‌گردی و گذران اوقات فراغت استان به شمار می‌روند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: تفرجگاه بند، نازلوی، دره شهدا، دریاچه مارمیشو، بیست اسکی خوشاکو، سواحل دریاچه ارومیه، تفرجگاه فیرورق، چشمه زلزله پسک در خوی، غار سهولان، دریاچه پشت سد مهاباد، چشم تریا در ماکو و

شکل ۸-۵- تفرجگاه تابستانی

دریاچه ارومیه : سینهم اوسته بسنوب دریالین دوز دریاسی وارثیری گرسویلیهم من دنیانین دوزدانیهم (روی سینهم دریاچه نمک دریاهاى دنیا پرورش یافته است جا دارد اگر بگویم من نمکدان دنیا هستم) دریاچه ارومیه مهم ترین جاذبه طبیعی گردشگری استان است که مهم ترین جاذبه های آن عبارت اند از :

- ۱- وجود سواحل با اشکال مختلف صخره‌ای، ماسه‌ای، شنی و لجنی
- ۲- شن‌های گرم، لجن مخصوص و آب دریاچه ارومیه که بسیاری از بیماری‌های پوستی، عفونی و روماتیسمی را درمان می‌کند.
- ۳- وجود جزایر زیبا و منحصر به فرد دریاچه ارومیه و وجود زیستگاه‌های بکر و دست نخورده آن
- ۴- وجود نوعی سخت پوست به نام آرتیمیا - اورمیانا «میگوی آب‌های شور»
- ۵- توان‌های تحقیقاتی و آموزشی دریاچه
- ۶- محیط آرام و به دور از هیاهو و جنجال شهری دریاچه برای جویندگان آرامش و آسایش جسمی، روحی و روانی
- ۷- بزرگراه و پل میانگذر شهید کلانتری
- ۸- پوشش گیاهی و حیات وحش پارک ملی دریاچه ارومیه
- ۹- وجود آثاری از تمدن‌های کهن و تاریخی در جزایر دریاچه
- ۱۰- برداشت نمک از سواحل دریاچه
- ۱۱- شنا، قایقرانی، کشتیرانی و امکان ایجاد تسهیلات برای اسکی روی آب
- ۱۲- بزرگ‌ترین بانک ژن طبیعی کشور

شکل ۹-۵- چشم اندازی از دریاچه ارومیه

شکل ۱۰-۵- بزرگراه شهید کلانتری بر روی دریاچه ارومیه

توانمندی‌های استان

غار آبی - خاکی سهولان : این غار در ۳۵ کیلومتری شهر مهاباد قرار دارد و یکی از زیباترین و شگفت‌انگیزترین غارهای طبیعی ایران است. غار سهولان از چند حوضچه بزرگ که به وسیله دالان‌های آبی به هم متصل شده‌اند، تشکیل شده است. ارتفاع سقف غار از سطح آب در حوضچه آخر ۵۰ متر و عمق آب در حوضچه وسط ۳۵ متر است. این غار پس از غار علیصدر همدان دومین غار آبی و خاکی ایران است که همه ساله هزاران نفر را جذب می‌کند. آیا در شهرستان محل زندگی شما هم غار مهمی وجود دارد؟

شکل ۱۲-۵- غار فراهاد ماکو

شکل ۱۱-۵- غار سهولان

جنگل‌های جنوب غربی استان : جنگل‌های زیبا، به صورت پراکنده در نوار جنوب غربی استان و پیرامون دره زاب کوچک و ارتفاعات اطراف سردشت و پیرانشهر جای گرفته‌اند و مساحتی حدود ۶۰ تا ۸۰ هزار هکتار دارند. این جنگل‌ها دارای چشم‌انداز بسیار زیبایی‌اند که چشم هر بیننده‌ای را خیره می‌کنند.

فرهنگ‌سازی گردشگری

- ۱- هرگز از درون غار و سایر بخش‌های طبیعت چیزی را به‌عنوان یادگاری جدا نکنیم.
- ۲- فتح یک قله یا غار افتخار بزرگی است. این ارزش را با نوشتن یادگاری به ضد ارزش تبدیل نکنیم.
- ۳- از نوشتن یادگاری روی تابلوهای راهنما و تنه‌های درختان و دیوارها پرهیزیم.
- ۴- هرگز در طبیعت اقدام به بوته‌کشی نکنیم.
- ۵- در نزدیکی درختان آتش روشن نکنیم.

شکل ۱۳-۵- جنگل‌های سردشت

۲- گردشگری درمانی

همانطور که قبلاً خواندید، در قسمتی از نقاط استان :

- ۱- آبگرم‌ها و آب معدنی‌های متعددی با خواص ویژه‌ای وجود دارند که در طول سالیان متمادی از آن‌ها استفاده شده است.
- ۲- لجن درمانی، شن درمانی و نمک درمانی دریاچه ارومیه نیز از دیر باز اهمیت فراوانی داشته است.
- ۳- در سال‌های اخیر تعداد زیادی از مردم کشورهای مجاور جهت استفاده از امکانات پزشکی، بیمارستان‌های مجهز، پزشکان مجرب و گذران دوران نقاهت به استان آذربایجان غربی روی آورده‌اند.

شکل ۱۴-۵- آب معدنی کانی گراوان

شهرستان محل زندگی شما کدام جاذبه گردشگری درمانی را دارد؟

..... ۱- ۲- ۳-

۳- گردشگری تاریخی و فرهنگی

آیا می‌دانید

استان آذربایجان غربی سرزمین ادیان و شاهراه تمدن‌ها و فرهنگ‌های ایران است و دارای آثار فراوانی در این زمینه است؟

شکل ۱۵-۵- حمام شیخ سلماس

شکل ۱۶-۵- سه گنبد ارومیه

شکل ۱۷-۵- دروازه سنگی خوی

تاریخ بسیار کهن استان آذربایجان غربی و قرار گرفتن آن در مسیر ارتباطی تمدن‌های باستانی، این استان را به عنوان یکی از قطب‌های مهم تمدن بشری در جهان مطرح کرده است. همان‌طور که قبلاً خوانده‌اید، آثار و نشانه‌های متنوع و مختلفی از سیر تکوین فرهنگ و تمدن بشری در این استان به‌جا مانده است. از طرفی در این استان گروه‌های نژادی، اقوام، ادیان و مذاهب مختلفی وجود داشته که آثار بی‌نظیری از آن‌ها باقی مانده است. بنابراین استان آذربایجان غربی را می‌توان شاهراه تمدن‌ها و فرهنگ‌های ایران نامید. این استان سرزمین ادیان، گفت‌وگوی تمدن‌ها و سرزمین مقاومت ایرانیان در برابر بیگانگان به‌شمار می‌آید.

شکل ۱۸-۵- مقبره سید صدرالدین - چالدران

در این استان بیش از ۲۰۰۰ اثر و یادمان تاریخی، فرهنگی و هنری از ادوار مختلف وجود دارد که دو اثر ارزشمند تخت سلیمان در تکاب و قره کلیسا در چالدران در فهرست آثار جهانی به ثبت رسیده‌اند و به همراه گوی تپه، تپه اهرنجان، تپه کردلر، تپه حسنلو و دژ بسطام و ... دارای شهرت جهانی‌اند و نقش مهمی را در جلب و جذب گردشگران ایفا می‌کنند.

شکل ۲۰-۵- مقبره فخریگانه - مهاباد

شکل ۱۹-۵- مقبره شمس تبریزی - خوی

آیا می‌دانید

یادبود فلاچی بوکان تنها اثر ارزشمند به خط آرامی کهن در ایران است؟

شکل ۲۱-۵- تپه حسنلو - نقده

از جمله مهم‌ترین جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی استان می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

تپه حسنلو: تپه باستانی حسنلو در ۲۲ کیلومتری شهرستان نقده و در ۴۵ کیلومتری جاده ارومیه به مهاباد، در کنار روستای حسنلو واقع شده است. این تپه شهرت جهانی دارد و بقایای یک شهر دژمانایی است. جام طلایی حسنلو در این تپه کشف شده است. قدمت تپه حسنلو به ۶۰۰۰ سال قبل از میلاد می‌رسد.

آیا می‌دانید

تپه حسنلو بزرگ‌ترین شهر و دژ عصر آهن در خاورمیانه است؟

— **قلعه و دژ باستانی بسطام:** یکی از بزرگ‌ترین محوطه‌های باستانی اورارتویی جهان به شمار می‌رود و از نظر وسعت، سومین محوطه اورارتویی شناخته شده در دنیاست. این قلعه طبق کتیبه‌ای توسط پادشاه اورارتویی در حد فاصل بین سال‌های ۶۴۵ تا ۶۸۵ قبل از میلاد ساخته شده است. این قلعه در بالای کوهی در کنار روستای بسطام در قره‌ضیاءالدین در شهرستان چابهاره قرار دارد و دارای دیوارهای مستحکم سنگی است.

— **تخت سیلیمان:** تخت سیلیمان و مجموعه آثار باستانی و تاریخی آن یکی از مهم‌ترین و مشهورترین مراکز تاریخ و تمدن ایران و جهان محسوب می‌شود. این مجموعه در ۴۵ کیلومتری شمال شرقی شهرستان تکاب واقع شده است و شامل آثاری از دوره ساسانی و ایلخانی است. یکی از سه آتشکده مهم و معتبر عهد ساسانی یعنی آتشکده آذرگشنسب نیز در این مجموعه است که خسرو پرویز نیز کاخی در جوار آن ساخته است. دوره رونق و عمران مجدد آن مربوط به زمان حکمرانی دومین ایلخان مغول و برادرزاده هلاکوخان یعنی آبا قاخان است که آنجا را به عنوان قصر تابستانی خود انتخاب کرد.

— **کتیبه خان تختی:** این نقش برجسته دوره ساسانی در ۱۶ کیلومتری شهر سلماس، روی سنگ صاف و بزرگی در کوه بیرچاوش کنده شده است. در این کتیبه دو نفر سوار بر اسب نقش شده‌اند. احتمالاً این دو سوار، یکی اردشیر پادشاه نامدار ساسانی و دیگری پسرش «شاپور اول» است. در این نقش دو نفر پیاده نیز دیده می‌شوند.

شکل ۲۳-۵- کتیبه کله شن - موزه ارومیه

شکل ۲۲-۵- کتیبه خان تختی - سلماس

— کاخ موزه باغچه جوق ماکو : این بنا به فاصله ۲ کیلومتری سمت غرب جاده ماکو - بازرگان در روستای باغچه جوق واقع شده است. این کاخ توسط اقبال السلطنه ماکویی از حکام مقتدر اواخر دوره قاجاریه و یکی از سرداران مظفرالدین شاه ساخته شده است که با ۲۵۰۰ متر مربع زیربنا داخل باغ باصفایی واقع شده است و در نوع خود منحصر به فرد است.

شکل ۲۵-۵- شهرداری ارومیه

شکل ۲۴-۵- باغچه جوق ماکو

— پل میرزا رسول : پل میرزا رسول در غرب شهرستان میاندوآب و در ۳ کیلومتری جاده میاندوآب - مهاباد بر روی رودخانه سیمینه رود (تاتائو) ساخته شده است. این پل ظاهراً توسط میرزا رسول و در اوایل دوره قاجار احداث شده است. موزه‌ها : آثار کشف شده از تپه‌ها، قلعه‌ها و بناهای تاریخی و... استان در موزه‌های ارومیه، خوی، میاندوآب، نقده و موزه باغچه جوق ماکو نگهداری می‌شود. موزه تاریخی ارومیه نیز از مکان‌های جذب گردشگران داخلی و خارجی به‌شمار می‌رود.

شکل ۲۷-۵- پل قالاتاسیان سردشت

شکل ۲۶-۵- پل میرزا رسول

فعالیت

- ۱- با کمک دبیر خود درباره یکی از جاذبه های تاریخی و فرهنگی شهرستان خود روزنامه دیواری تهیه کنید.
- ۲- درباره یکی از آثار تاریخی و فرهنگی شهرستان های ماکو، ارومیه، سلماس، خوی، مهاباد و تکاب عکس تهیه و در کلاس ارائه کنید.

۴- گردشگری مذهبی و زیارتی

– آیا شهرستان محل زندگی شما جاذبه های مذهبی و زیارتی دارد؟

– تصاویری از مراسم مذهبی شهرستان محل زندگی خود تهیه و به کلاس ارائه کنید.

استان آذربایجان غربی یکی از قطب های مهم تمدن بشری و سرزمین ادیان ایران است. از زمان های گذشته پیروان ادیان و مذاهب مختلف در این استان زندگی می کردند. زرتشت پیامبر ایرانی در اطراف دریاچه ارومیه به دنیا آمده است، تعدادی از حواریون و پیروان زرتشت و حضرت مسیح (ع) و چند تن از اصحاب صدر اسلام در این استان مدفون اند. در این استان صدها امامزاده، مسجد، کلیسای قدیمی و... وجود دارد. مراسم عزاداری و سوگواری مذهبی مردم استان در روز عاشورای حسینی و مراسم جشن مولود خوانی در مناطق کردنشین و مراسم مذهبی ارامنه در قره کلیسا، همه ساله تعداد زیادی از گردشگران را جذب و جلب می کند.

از مهم ترین جاذبه های مذهبی استان می توان به موارد زیر اشاره کرد :

امامزاده تازه شهر سلماس : این امامزاده در پنج کیلومتری شهر سلماس قرار دارد و مدفن چهار تن از فرزندان حضرت

امام علی النقی (ع) به اسامی «اسحاق بن محمود، ابراهیم بن محمد، محمود بن عمر، جعفر بن محمد» و زیارتگاه عاشقان اهل بیت عصمت و طهارت است. این امامزاده از سده‌های گذشته زیارتگاه مردم تازه شهر و سلماس بوده است.

شکل ۲۸-۵ امامزاده برکشلوی ارومیه

شکل ۳۰-۵ امامزاده تازه شهر

شکل ۲۹-۵ امامزاده سید بهلول (ع) خوی

دیگر امامزاده‌های مهم استان عبارت‌اند از: برکشلوی ارومیه، سید بهلول خوی، میر هادی خوی، سید یعقوب خوی بقعه دیزج تکیه: این مقبره مدفن یکی از نوادگان امام موسی کاظم (ع) است و در ۱۵ کیلومتری جنوب شرقی ارومیه قرار دارد. بنای این بقعه از آجر ساخته شده و مربوط به دوره قاجار است.

بقعه‌های متبرکه استان عبارت‌اند از: بقعه دیزج ارومیه، بقعه ذهبیه خوی و بقعه ایوب در تکاب

شکل ۳۱-۵ بقعه دیزج تکیه

توانمندی‌های استان

مسجد جامع ارومیه : مسجد جامع یکی از آثار کهن و قدیمی شهر تاریخی ارومیه است. این مسجد در میان بازار قدیمی شهر واقع شده است. برخی معتقدند این بنا ابتدا آتشکده بوده و بعد از تسلط مسلمانان ویران شده است. سپس در قرن هفتم (هجری قمری) روی آن مسجدی ساخته شد. این بنا شامل مجموعه آثاری از دوره‌های مختلف به شرح زیر است :

- شبستان گنبددار قدیمی که هسته اولیه بنا را تشکیل و قدمت آن به دوره سلجوقی می‌رسد.
- محراب گچبری گنبدخانه که پس از محراب مسجد جامع اصفهان بزرگ‌ترین محراب گچ‌بری شده در دوره ایلخانی است.
- چهلستون قدیمی متصل به شبستان گنبددار
- حجره‌های اطراف صحن مسجد که مربوط به دوره زندیه است.

شکل ۳۳-۵- مسجد جامع ارومیه

شکل ۳۲-۵- مسجد سردار - ارومیه

مسجد مطلب‌خان خوی : در بافت قدیمی شهرستان خوی واقع شده و بنای اولیه آن مربوط به دوره ایلخانی است. این مسجد در اوایل دوره قاجاریه مرمت و نوسازی شده است. مشخصه مهم بنا، روباز بودن شبستان آن است.

مسجد جامع مهاباد : قدمت این مسجد به زمان حکومت شاه عباس اول صفوی و حکمرانی بداق‌السلطان می‌رسد. این مسجد به مسجد سرخ «مزگوتی سور» نیز معروف است و قدیمی‌ترین بنای تاریخی دوره اسلامی در شهر مهاباد است که از زیباترین بناهای

شکل ۳۵-۵- مسجد جامع بوکان

شکل ۳۴-۵- مسجد جامع مهاباد

تاریخی استان به شمار می‌رود.

مساجد مهم دیگر استان عبارت‌اند از : مسجد سردار و مناره در ارومیه، مسجد حمامیان بوکان، چورس قره ضیاءالدین، مساجد داش آغلیان، سیدالشهدا، شیخ ملاحسن در خوی و ...

شکل ۳۶-۵- قره کلیسا در چالدران

قره کلیسا در چالدران : این کلیسا که به کلیسای تاتائوس هم معروف است، یکی از قدیمی‌ترین کلیساهای عالم مسیحیت به‌شمار می‌رود و مزار یکی از مبشران حضرت مسیح (ع) به نام تاتائوس است. بنای آن در دو قسمت متعلق به قرن هفتم و دوازدهم میلادی است. این کلیسا بر فراز تپه‌ای در دشت چالدران بنا شده و همه ساله تعداد کثیری از ارامنه داخل و خارج کشور در مرداد ماه جهت شرکت در مراسم ویژه مذهبی از این کلیسا دیدن می‌کنند.

شکل ۳۷-۵- کلیسای زورزور

شکل ۳۸-۵- کلیسای مله‌ذان خوی

کلیسای سیر : در ۵ کیلومتری جنوب ارومیه واقع شده و قدمت آن به ۱۷۰۰ سال پیش باز می‌گردد. محوطه بنا در فصل تابستان محل برگزاری مراسم مذهبی و فرهنگی است.

از دیگر کلیساهای مهم استان می‌توان به کلیسای ننه مریم و حضرت مریم در ارومیه، سورپ سرکیس، مله‌ذان در خوی، هفتوان در سلماس و... اشاره کرد.

شکل ۴۰-۵- کلیسای سیر ارومیه

شکل ۳۹-۵- کلیسای ننه مریم ارومیه

۵- گردشگری اقتصادی

موقعیت جغرافیایی و همجواری استان با سه کشور ترکیه، آذربایجان و عراق، هم‌کیشی و هم‌زبانی ساکنان دو سوی این کشورها، وجود هفت بازارچه مرزی و نه گمرک فعال و نمایشگاه‌های بین‌المللی زمینه‌های مساعدی را برای توسعه گردشگری اقتصادی در این استان به وجود آورده است و توجه بازرگانان و تجار داخلی و خارجی را به آن جلب کرده است. در این استان دو بازار سنتی سرپوشیده ارومیه و خوی وجود دارند که دارای ویژگی‌های منحصر به فردند و همه ساله هزاران نفر را به سوی خود جلب می‌کنند.

بازار ارومیه: این بازار در مجموعه بافت قدیمی شهر قرار دارد. قدیمی‌ترین بخش‌های باقی مانده آن به دوره صفویه تعلق دارد. در بازار ارومیه هر راسته از سبک و شکل خاص دوره خود پیروی می‌کند و بقایای به جا مانده نمایانگر ذوق معماری دوره‌های مختلف است. سردر ورودی اصلی بازار ارومیه یکی از زیباترین جلوه‌های قدیمی معماری ایران است. این بازار هسته مرکزی خرید و فروش اهالی منطقه است. درون بازار مسجد جامع ساخته شده که قبلاً با آن آشنا شدیم.

شکل ۴۱-۵- بازار خوی

بازار قدیمی خوی: این بازار، بازمانده بازار وسیع و قدیمی خوی است. بازار خوی و دروازه سنگی، بقایای به جا مانده دیوار حصار شهر قدیم خوی و خندق پشت آن است که مجموعه کاملی از شیوه شهرسازی در دوره‌های افشار، زندیه، قاجاریه و اوایل پهلوی را نشان می‌دهد. این بازار فاقد تزئینات خاص گچبری، کاشی‌کاری و کتیبه است.

بحث کنید و پاسخ دهید

به نظر شما بازارهای سنتی و سرپوشیده استان در گذشته چه نقش‌هایی داشتند؟ به کمک دبیر و اعضای گروه

خود بحث کنید.

۶- گردشگری سیاسی

موقعیت خاص جغرافیایی و همجواری با سه کشور خارجی، وجود حدود ۸۲۳ کیلومتر مرز مشترک با این کشورها و اهمیت مرزهای آن و روابط دیپلماتیک با این کشورها موجب توسعه گردشگری سیاسی در استان آذربایجان غربی شده است. مسافرت مسئولان عالی رتبه کشورهای همسایه، شرکت در اجلاس و مجامع بین‌المللی و جشن‌های ملی، مذهبی و سمینارهای سیاسی شکل‌هایی از گردشگری سیاسی به شمار می‌روند.

۷- گردشگری جنگ («بازدید از نقاط یادمانی دوران دفاع مقدس استان آذربایجان غربی»)

همه ساله هزاران نفر به یاد شهدای جنگ تحمیلی و فداکاری مردم استان آذربایجان غربی از نقاط به یاد ماندنی دوران دفاع مقدس بازدید می‌کنند. بعضی از این مناطق عبارت‌اند از:

۱- شهر اشنویه: نقطه یادمانی عملیات قادر و شهدای اشنویه در سه راهی پوش آباد اشنویه (محل شهادت امیر سرلشگر حسن آبناسان فرمانده لشکر ۲۳ نیروی مخصوص نزاجا)

۲- نقطه یادمانی محل دفن ۸ شهید گمنام در تپه نورالشهدای پارک جنگلی ارومیه

۳- نقطه یادمانی شهدای حاج عمران (عملیات‌های والفجر ۲، کربلای ۲، کربلای ۷ و...) در محور پیرانشهر - ترمچین

۴- نقطه یادمانی زندان دولتو و محل به شهادت رسیدن بیش از ۵۰ نفر از آزادگان سرافراز جمهوری اسلامی ایران در اثر

بمباران هوایی رژیم بعثی عراق

۵- نقطه یادمانی شهدای بمباران شیمیایی شهرستان سردشت در ورودی شهر

۶- نقطه یادمانی شهدای جنگ تحمیلی مناطق سردشت در دامنه ارتفاعات بلفت و دویاز در مسیر سردشت، بیوران،

بردپهن، کیله، قلعه دیزه.

و غیره ...

شکل ۴۲-۵- یادمان شهدای گمنام حاج عمران - پیرانشهر

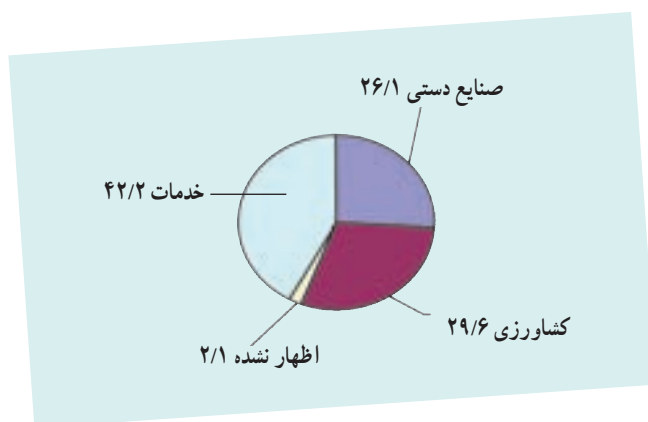
درس سیزدهم: توانمندی‌های اقتصادی استان

به تصاویر زیر نگاه کنید. به نظر شما مهم‌ترین توانمندی اقتصادی استان ما چیست؟

شکل ۴۳-۵. توانمندی‌های کشاورزی استان

شکل ۴۴-۵. نمودار سهم بخش‌های مختلف اقتصادی استان به درصد

توانمندی‌های بخش کشاورزی استان

استان آذربایجان غربی به دلایل زیر یکی از قطب‌های مهم کشاورزی ایران است.

- ۱- آب و هوای مساعد و متنوع استان
- ۲- آب کافی
- ۳- خاک غنی، حاصل خیز و اراضی مستعد برای تولید انواع محصولات باغی و زراعی
- ۴- مراتع غنی
- ۵-

استان آذربایجان غربی با دارا بودن یک میلیون هکتار اراضی قابل کشت، ۵/۶ درصد کل تولیدات کشاورزی کشور را به خود اختصاص داده است.

شکل ۴۵-۵- محصولات باغی استان

الف) زراعت: استان آذربایجان غربی با تولید ۴۶ نوع محصول زراعی و باغی از قطب‌های مهم کشاورزی کشور محسوب می‌شود. آیا می‌توانید محصولات زراعی شهرستان محل زندگی خودتان را نام ببرید؟
سطح زیر کشت محصولات زراعی استان بالغ بر ۷۰۰ هزار هکتار و میزان تولید این محصولات حدود ۳ میلیون تن بوده است. بیشترین سطح زیر کشت اراضی زراعی به کشت دیمی تعلق دارد که شامل قسمت‌های شمالی، جنوبی و غربی استان می‌شود. استان آذربایجان غربی از لحاظ زمین‌های زراعی آبی در مقام پنجم و از لحاظ داشتن اراضی دیمی در مقام ششم کشور قرار دارد. مهم‌ترین محصولات زراعی استان عبارت‌اند از: چغندر قند، توتون و تنباکو، نخود، یونجه، گندم، گوجه‌فرنگی، جو، عدس، لوبیا و ...

توانمندی‌های استان

در سال‌های اخیر کشت گلخانه‌ای نیز در استان رونق زیادی پیدا کرده است. آیا می‌توانید بگویید چرا این نوع کشت مورد استقبال و توجه کشاورزان قرار گرفته است؟ آیا می‌توانید بگویید در شهرستان محل زندگی شما کدام محصولات زراعی در گلخانه تولید می‌شوند؟ از کشت گلخانه‌ای محل زندگی خود تصاویری تهیه و در کلاس ارائه کنید.

شکل ۴۶-۵- کشت گلخانه‌ای

ب) باغداری: آیا می‌توانید مهم‌ترین محصولات باغی شهرستان محل زندگی خود را نام ببرید؟ استان آذربایجان غربی با دارا بودن آب‌وهوای ملایم و خاک مناسب یکی از مناطق مستعد تولید محصولات باغی است و نقش اساسی در تولید محصولات باغی کشور دارد. در سال ۱۳۸۹ سطح زیر کشت محصولات باغی استان ۱۰۸۰۰۰ هکتار بوده که ۴/۱ درصد از سطح زیر کشت باغی کشور و بیشتر از ۱/۳۵ میلیون تن از تولید محصولات باغی کشور را شامل می‌شد. توسعه صنایع تبدیلی، ایجاد سردخانه‌های مدرن و ایجاد واحدهای بسته‌بندی نمایانگر اهمیت این بخش در اقتصاد کشاورزی استان و کشور است.

مهم‌ترین محصولات باغی استان عبارت‌اند از: سیب، گردو، زردآلو، گوجه‌سبز، سماق، انگور، آلو، هلو و بادام. همچنین سیب و انگور بیش از ۹۰ درصد میزان کل تولیدات باغی استان را تشکیل می‌دهند.

ج) دامپروری: استان آذربایجان غربی دارای ۹ میلیون واحد دامی (معادل ۶/۲ درصد دام‌های کشور) است. میزان تولید محصولات دامی استان در سال ۱۳۸۶ به ۶۳۸۰۰۰ تن می‌رسد و ۵/۱ درصد تولیدات دامی کشور در این استان تولید می‌شود. در این استان انواع دام‌های سنگین (گاو، گاو میش...) و دام‌های سبک (گوسفند، بز و...) پرورش داده می‌شود. از کل دام‌های موجود استان ۵۵ درصد آن دام بزرگ و ۴۵ درصد دام آن کوچک است. در شهرستان محل زندگی شما، پرورش کدام یک از انواع دام‌ها رایج است؟

دامپروری در این استان شامل گاوداری صنعتی، دامداری سنتی، مرغداری، پرورش زنبور عسل و پرورش ماهی است.

شکل ۴۸-۵- پرورش زنبورعسل

شکل ۴۷-۵- پرورش ماهی

شکل ۴۹-۵- پرورش دام

شکل ۵۰-۵- مرغداری صنعتی

پرورش مرغ به دو صورت بومی و صنعتی صورت می‌گیرد. در سال ۱۳۸۶ در سطح استان ۴۹۶ واحد صنعتی پرورش مرغ گوشتی، ۳۵ واحد پرورش مرغ تخم‌گذار و ۵۲ واحد صنعتی پرورش مرغ مادر و یک واحد پرورش مرغ اجداد فعال بوده است.

شکل ۵۱-۵- پرورش ماهی

پرورش ماهی در استان آذربایجان غربی در سال‌های اخیر توسعه زیادی یافته است؛ به طوری که این استان در سال ۱۳۸۸ از نظر تولید محصولات آبی مقام دوم کشوری را دارا بود. پرورش آبزبان در استان در دو گروه ماهیان خوراکی سرد آبی و ماهیان خوراکی گرم آبی تولید می‌شود. در سال ۱۳۸۸

توانمندی‌های استان

بیش از ۱۹۹ مزرعه پرورش ماهیان سرد آبی با ظرفیت ۵۹۴۴ تن ماهی و ۱۵۴ مزرعه پرورش ماهیان گرم آبی با ظرفیت ۶۰۶۵ تن ماهی در استان فعالیت می‌کردند.

وضعیت آب و هوایی مناسب، باغ‌ها و دشتهایی با مراتع سرشار از گل و گیاهان وحشی، استان آذربایجان غربی را به یکی از قطب‌های پرورش زنبور عسل کشور تبدیل کرده است. در سال ۱۳۸۶ میزان تولید عسل در استان ۹۵۱۰ تن بوده که مقام اول کشوری را اخذ کرده است. در همان سال حدود ۳۳۷۸ نفر در این صنعت مشغول فعالیت بودند. شهرستان خوی از نظر پرورش زنبور عسل مقام اول را داراست.

شکل ۵۲-۵- دشت های پرگل

توانمندی‌های استان در بخش صنعت

استان آذربایجان غربی به دلایل زیر دارای مزیت‌های نسبی جهت توسعه فعالیت‌های صنعتی است که در صورت سرمایه‌گذاری مناسب چشم‌انداز پررونقی را نوید می‌دهد.

- ۱- وجود مواد اولیه کشاورزی و دامی جهت توسعه صنایع تبدیلی وابسته
 - ۲- وجود ذخایر معدنی و منابع طبیعی جهت توسعه صنایع فرآوری و تبدیلی معدنی
 - ۳- وجود شرکت‌های صنعتی فعال در استان (۱۹ شهرک فعال و ۱۴ شهرک در دست احداث)
 - ۴- همجواری با سه کشور ترکیه، آذربایجان و عراق
 - ۵- استقرار استان در مسیر راه‌های ارتباطی ایران و اروپا
 - ۶- وجود مراکز گمرکی و بازارچه‌های صادرات و واردات کالا از کشور
- در بخش صنعت استان آذربایجان غربی تا سال ۱۳۸۸، تعداد ۲۴۸۱ فقره پروانه بهره‌برداری صنعتی صادر شده است که موجب اشتغال ۵۴۰۸۸ نفر شده است.

تقسیم‌بندی صنایع استان

الف) صنایع ماشینی: این صنایع شامل موارد زیر

می‌شود:

۱- صنایع فرآوری و تبدیلی معدنی ۲- صنایع تبدیلی کشاورزی و دامی ۳- صنایع نوین مانند میکرو ماشین و میکروالکترونیک ۴- صنایع پتروشیمی ۵- صنایع فولادسازی
بیش از ۶۰ درصد سردخانه‌ها و واحدهای تولید کنسانتره و آب میوه کشور در این استان احداث شده‌اند.

صنایع تولید مواد غذایی و آشامیدنی دومین تخصص صنعتی استان در سال ۱۳۸۵ بود و ۲۱/۶ درصد از کل صنایع استان را شامل می‌شد.

شکل ۵۳-۵- کارخانه سیمان

شکل ۵۵-۵- کارخانه آب میوه‌گیری

شکل ۵۴-۵- کارخانه شیر باستوریزه

آیا می‌توانید صنایع تبدیلی کشاورزی استان محل زندگی خود را نام ببرید؟

ارومیه بزرگ‌ترین مرکز صنایع بزرگ استان و مهم‌ترین کانون تمرکز امکانات صنعتی استان است. اکثر واحدهای صنعتی استان در ارومیه متمرکز شده‌اند. این موضوع موجب افزایش سطح اشتغال و درآمد سرانه در شهر ارومیه و یکی از علل مهاجرت نیروی کار و هدایت سرمایه سایر شهرستان‌های استان به ارومیه شده است.

بعد از ارومیه، خوی، میان‌دواب، مهاباد و پیرانشهر بیشترین صنایع بزرگ استان را در خود جای داده‌اند.

شکل ۵۶-۵- تصویری از کارخانه نساجی

فعالیت

با توجه به توانمندی‌های موجود در شهرستان شما، ایجاد چه نوع صنایعی مناسب‌تر است؟

ب) صنایع دستی: علل توسعه صنایع دستی در استان عبارت‌اند از: ۱- وجود حدود ۴ میلیون دام سبک ۲- وجود مواد اولیه مورد نیاز مانند پشم، کرک، مو و... ۳- نیروی انسانی ماهر و خلاق

تقسیم‌بندی صنایع دستی استان

الف) صنایع دستی مرتبط با الیاف شامل

۱- قالی بافی: استان آذربایجان غربی یکی از مناطق مهم تولیدکننده فرش دست‌باف کشور است. قالی‌بافی در تمام شهرستان‌های استان به جز اشنویه رواج دارد. آیا می‌توانید بگویید چرا قالی‌بافی در اشنویه رواج ندارد؟ شهرستان‌های تکاب، خوی، میان‌دواب، شاهین دژ، بوکان و ارومیه از مراکز مهم قالی‌بافی در استان به‌شمار می‌روند. در این صنعت از پشم، نخ، پنبه، ابریشم و کرک به عنوان مواد اولیه استفاده می‌شود.

۸۵ درصد فرش‌های تولیدی این استان از نوع صادراتی است و فرش آهنین تکاب (فرش افشار) و ریز ماهی خوی به دلیل استحکام، ظرافت، کیفیت، استفاده از مواد اولیه مرغوب و طرح‌های اصیل محلی از شهرت جهانی برخوردارند. این فرش‌ها در سال ۱۳۸۸ ثبت ملی شدند و برای ثبت جهانی آن‌ها نیز اقدامات لازم انجام گرفته است.

در استان آذربایجان غربی ۴۲۴ هزار متر مربع انواع فرش‌های دست‌باف توسط ۱۰۵ هزار نفر بافنده در ابعاد، نقوش و رنگ‌آمیزی‌های متنوع تولید می‌شود و استان در این صنعت رتبه هفتم کشوری را داراست.

نام طرح: فرش افشار
نام نقشه: شکارگاه
ابعاد: ۲.۵×۳.۵ ۲×۳ ۱.۷×۴۰
بافت: تکاب

نام طرح: ماهی
نام نقشه: شکارگاه
ابعاد: ۲.۵×۵ ۲.۵×۳.۵ ۲×۳ ۱×۱.۵ ۱.۵×۲
بافت: ارومیه - خوی - سلماس - ماکو - جالدران - بلدشت

نام طرح: فرش افشار
نام نقشه: شکارگاه
ابعاد: ۲.۵×۳.۵ ۲×۳ ۱.۷×۴۰
بافت: تکاب

نام طرح: فرش افشار
نام نقشه: بته جقه
ابعاد: ۳×۴ ۳×۳
بافت: شاهیندژ و بوکان

شکل ۵۷-۵- تصاویری از انواع فرش‌های دست‌باف استان

تکاب یکی از کانون‌های قالی‌بافی استان آذربایجان غربی است که نقش مؤثری در تأمین معیشت و اشتغال‌زایی مردم این شهرستان دارد.

چرا صنعت قالی‌بافی در شهرستان تکاب رونق دارد؟

۲- **نساجی سنتی**: این صنعت توسط دستگاه نساجی سنتی و با استفاده از پشم تولید می‌شود. از تولیدات نساجی سنتی می‌توان سجاده، جاجیم و پارچه‌های پشمی را نام برد. شهرستان‌های بوکان، مهاباد، پیرانشهر، اشنویه، خوی و سردشت از مراکز عمده صنعت نساجی محسوب می‌شوند.

۳- **گلیم‌بافی**: گلیم به عنوان یکی از زیراندازهای بشر دارای سابقه بسیار طولانی است. انواع رنگ‌های زیبا، زنده و شاد

شکل ۵۸-۵- صنایع نساجی سنتی استان

توانمندی‌های استان

در بافت گلیم به کار می‌رود. نقوش گلیم به‌طور معمول هندسی است و بافت آن بیشتر در میان عشایر متداول است. از مراکز مهم گلیم‌بافی می‌توان به شهرستان‌های تکاب، مهاباد و بوکان اشاره کرد.

شکل ۵۹-۵- گلیم بافی

شکل ۶۰-۵- منبت کاری

ب) صنایع مرتبط با چوب شامل

۱- منبت کاری: هنری است که در آن حکاکی و کنده کاری روی چوب بر اساس طرح و نقشه صورت می‌گیرد. شهرستان ارومیه یکی از مراکز مهم این صنعت است. هنرمندان این رشته به ساخت تابلوهای تزئینی و هنری، مبلمان، میزهای غذاخوری و... می‌پردازند.

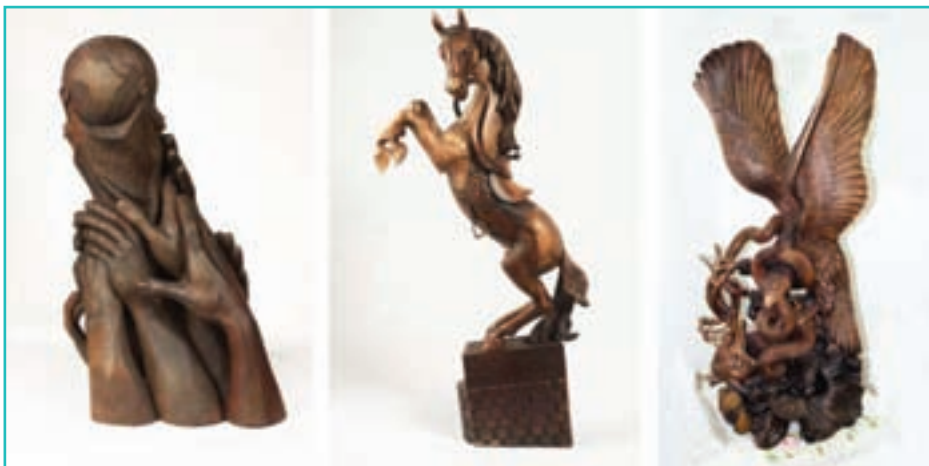
۲- ریزه کاری: هنری بسیار ظریف، زیبا و کاربر است. در این هنر چوب‌هایی بر اساس طرح و نقش از قبل آماده می‌شود و بر قسمت خالی شده چوب روکش می‌شود. ارومیه مرکز اصلی این هنر است. عمده‌ترین تولیدات این صنعت رحل قرآن، جعبه جواهرات، جعبه دستمال کاغذی، قاب عکس، صفحه شطرنج و... است.

شکل ۶۱-۵- ریزه کاری

۳- پیکره تراشی: این هنر به طور گسترده در شهرستان ارومیه کار می‌شود. ماده اصلی پیکره‌ها چوب گردو است.

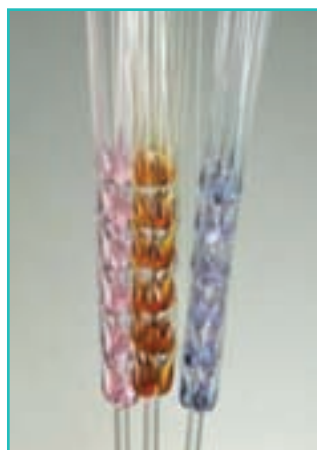

شکل ۶۲-۵- پیکره تراشی

شکل ۶۳-۵- معرق چوب

۴- معرق چوب: این هنر ۴۰ سال پیش به شهرستان ارومیه راه پیدا کرد و با منبت تلفیق شد و رشته جدیدی به نام معرق - منبت یا معرق برجسته بوجود آمد.

شکل ۶۴-۵- شیشه‌گری

از صنایع دستی دیگر استان می‌توان به شیشه‌گری حرارتی اشاره کرد. در این استان بیش از ۸۰۰ کارگاه شیشه‌گری فعال است و در کارگاه‌های آن انواع لوستر و وسایل تزئینی شیشه‌ای تولید می‌شود.

توانمندی‌های معادن استان

- ۱- استان آذربایجان غربی با داشتن ۴۹ نوع ماده معدنی از لحاظ تنوع مواد معدنی رتبه سوم کشوری را دارد.
- ۲- این استان از نظر تولید برخی از مواد معدنی از جمله طلا، باریت، میکا و انواع سنگ‌های تزئینی گرانیته رتبه نخست کشور را دارد.
- ۳- تنوع سنگ‌های تزئینی در استان آذربایجان غربی بالغ بر ۸۰ نوع و رنگ است که این استان را به صورت کلکسیونری از سنگ‌های تزئینی در سطح ایران و جهان در آورده است. «سنگ‌های گرانیته پیرانشهر از نظر کیفیت، شهرت جهانی دارد».

شکل ۶۵-۵- بهره‌برداری از معادن استان

- ۴- این استان با سه کشور خارجی به خصوص ترکیه که به عنوان دروازه ورود به بازارهای اروپا است، همجوار است.
 - ۵- ذخایر عظیم گچ و آهک به عنوان ماده اولیه کارخانجات سیمان و گچ در این استان است.
 - ۶- ذخایر عظیم باریت به عنوان ماده اولیه جهت حفاری چاه‌های نفت و گاز از دیگر توانمندی‌های استان است.
- در سال ۱۳۸۸ تعداد ۳۰۱ معدن (۸/۵ درصد کشوری) در استان آذربایجان غربی وجود داشت و کل شاغلان معادن در حال بهره‌برداری استان ۳۸۰۶ نفر بودند.

معادن مهم استان عبارتند از :

- ۱- طلای زره شوران تکاب با عیار ۵/۸۱ PPM و با ذخیره قطعی ۴ میلیون تن و ذخیره احتمالی ۷ میلیون تن
- ۲- معدن تیتان قره‌آغاج ارومیه با عیار ۶ درصد و با ذخیره قطعی ۵۶ میلیون تن و ذخیره احتمالی ۱۲۰ میلیون تن
- ۳- نمک دریاچه ارومیه با داشتن ۵/۳۴۴/۰۰۰/۰۰۰ تن املاح از نوع کلر و سدیم، سولفات پتاسیم، اکسید منیزیم و ...

فعالیت

– درباره یکی از معادن شهرستان محل زندگی خود گزارشی تهیه کنید.

توانمندی‌های استان آذربایجان غربی در بخش خدمات

بخش خدمات از نظر اشتغال و تولید، مهم‌ترین بخش نظام اقتصادی استان است و به دلایل زیر نقش عمده‌ای در اقتصاد کشور

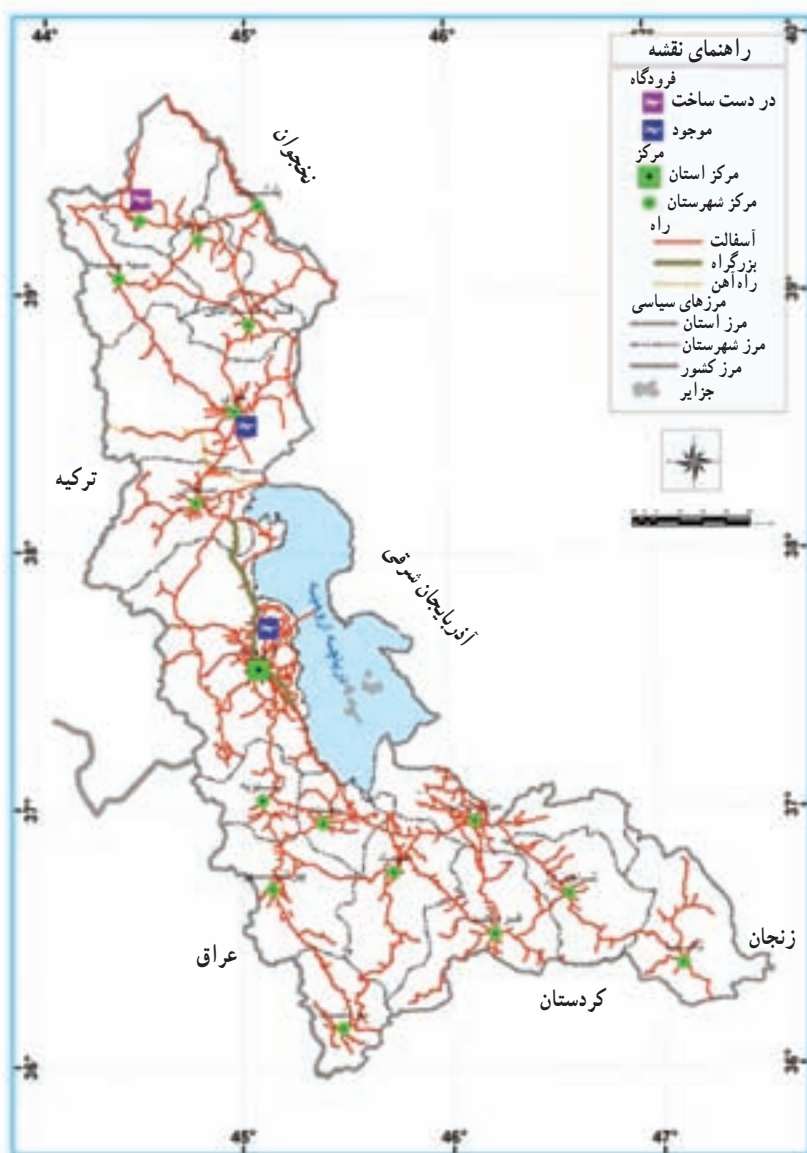
ایفا می‌کند :

- ۱- برخورداری از موقعیت جغرافیایی منحصر به فرد استان
 - ۲- همجواری با سه کشور ترکیه، آذربایجان و عراق (بیش از ۸۲۳ کیلومتر مرز مشترک ۱۳۵ کیلومتر با جمهوری آذربایجان ۴۸۸ کیلومتر با ترکیه و ۲۰۰ کیلومتر با عراق)
 - ۳- دروازه ارتباطی با کشورهای اروپایی (در صورت عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا ایران از طریق استان آذربایجان غربی مستقیماً با اتحادیه اروپا هم مرز می‌شود).
 - ۴- وجود نه گمرک و هفت بازارچه فعال در سطح استان برای صادرات و واردات کالا (اولین بازارچه کشور در استان آذربایجان غربی و در مرز ترکیه تأسیس شد).
 - ۵- امکان صادرات کالا به کشورهای همجوار در کوتاه‌ترین زمان
 - ۶- وجود نمایشگاه‌های بین‌المللی در استان
 - ۷- وجود زمین‌های دیمی و آبی مستعد و وجود ظرفیت‌های تولیدات باغی و کشاورزی در استان
 - ۸- وجود زمینه‌های تولید صنعتی و معدنی در استان
 - ۹- دارا بودن سیلوهای ذخیره‌سازی گندم در سطح استان به اندازه دو برابر تولید و مصرف سالانه
 - ۱۰- برخورداری از نهادها، اتحادیه‌ها و تشکل‌های خصوصی و تعاونی در حوزه تجارت خارجی
- راه‌های ارتباطی : موقعیت مناسب جغرافیایی، همجواری با سه کشور ترکیه، آذربایجان و عراق، اهمیت نظامی مرزهای استان، احداث بزرگراه و پل میان گذر شهید کلاتری دریاچه ارومیه به عنوان حلقه اتصال کریدور شرقی – غربی ایران، وجود گمرک‌ها و بازارچه‌های فعال در سطح استان، ایفای نقش ارتباطی بین ایران و اروپا، ظرفیت‌های تولیدی در بخش کشاورزی و صنایع و معادن، شرایط مناسبی را برای گسترش حمل و نقل و استفاده از آن به عنوان یکی از مزیت‌های استان آذربایجان غربی فراهم کرده است.
- طول راه‌های اصلی استان در سال ۱۳۸۸، حدود ۹۷۴ کیلومتر و طول راه‌های فرعی ۲۰۳۷ کیلومتر بود. خط آهن موجود استان با طول ۱۰۳ کیلومتر با عبور از ایستگاه قره‌تپه سلماس در مرز رازی به راه آهن ترکیه متصل می‌شود که دسترسی به بازارهای اروپایی را فراهم کرده است و در آینده با اتمام اتصال راه آهن مراغه به ارومیه گامی مؤثر و اساسی در تکمیل شبکه ریلی استان برداشته خواهد شد. پل ۴۵ تنی مرزی پلدشت – شاه‌تختی نیز استان آذربایجان غربی را به جمهوری آذربایجان وصل نموده است.

توانمندی‌های استان

شکل ۶۶-۵- پل هوایی قطور-خوی

در استان آذربایجان غربی یک فرودگاه بین‌المللی در شهر ارومیه وجود دارد و فرودگاه‌های خوی در کنار فرودگاه ارومیه به انجام پروازهای داخلی می‌پردازند.

شکل ۶۷-۵- نقشه پراکندگی راه‌های مهم استان

فصل ششم

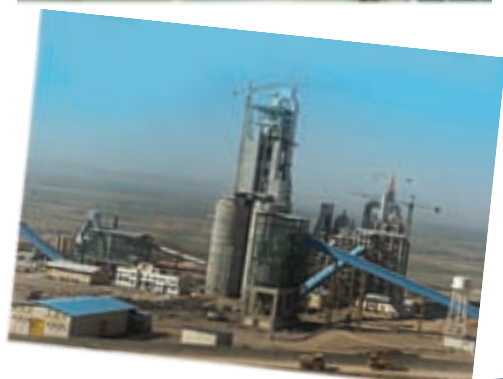
شکوفایی استان آذربایجان غربی

پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

درس چهاردهم: دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان

انقلاب اسلامی ایران در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ به پیروزی رسید. مهم‌ترین ویژگی این انقلاب تقویت معنویت و ارزش‌های دینی و انسانی است. انقلاب اسلامی دستاوردهای مهمی در بخش‌های مختلف دارد. استان آذربایجان غربی نیز همانند سایر مناطق کشور از این دستاوردها بی‌بهره نبوده است.

شکل ۱-۶- بخش‌های دستاوردهای انقلاب اسلامی

۱- فعالیت‌های کشاورزی

موقعیت جغرافیایی مناسب، دسترسی به آب، مرغوبیت زمین‌های کشاورزی و تنوع آن‌ها و وجود نیروی انسانی فعال در آذربایجان غربی جایگاه ویژه‌ای به صنعت کشاورزی در استان بخشیده است.

احداث و بهره‌برداری هفت سد جدید در توسعه این بخش در سال‌های اخیر نقش به‌سزایی داشته است.

مهم‌ترین دستاوردهای انقلاب اسلامی ایران در بخش کشاورزی عبارت‌اند از :

- افزایش سطح کشت و بازدهی محصولات کشاورزی

- بهره‌برداری از شیوه‌های آبیاری نوین

- افزایش تولیدات دامی، زراعی و باغی

- توسعه صادرات محصولات کشاورزی

- افزایش صنایع تبدیلی محصولات کشاورزی

- تنوع بخشی به تولید محصولات کشاورزی

- توسعه صنعت پرورش ماهی و صنایع چوب در استان

- افزایش سطح سواد شاغلان بخش کشاورزی

۲- فعالیت‌های صنعتی و معدنی

تا سال ۱۳۵۷، ۳۱ معدن در حال بهره‌برداری بوده، در حالی که در سال ۱۳۸۷ تعداد معادن فعال استان به ۲۱۹ واحد رسیده است. تعداد کارگاه‌های صنعتی نیز در سال ۱۳۵۷، ۱۰۹ واحد بوده که اغلب آن‌ها صنایع غذایی دخیانیات و تولید پوشاک و چرم بوده است؛ در حالی که بر اساس آمار تعداد کارگاه‌های بزرگ صنعتی استان به ۱۳۰۱۴ واحد در سال ۱۳۸۶ رسیده است. تنوع بخشی به فعالیت‌های صنعتی و ایجاد صنایع از قبیل کارخانجات سیمان، تراکتور باغی، نساجی و پتروشیمی در توسعه صنعتی استان نقش مهمی را ایفا کرده است.

جدول ۱-۶- روند تحولات فعالیت‌های صنعتی و معدنی استان از سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۶

شخص	۱۳۵۷	۱۳۸۰	۱۳۸۴	۱۳۸۶
تعداد معادن فعال	۳۱	۸۶	۱۲۹	۲۱۹
میزان اشتغال در معادن	۳۲۵	۸۸۳	۱۳۵۶	۲۳۱۶
کارگاه‌های بزرگ صنعتی	۱۰۹	۱۰۸۲۷	۱۲۱۹۲	۱۳۰۱۴
افراد شاغل در بخش صنعت	۳۸۷۷	۵۱۴۲۵	۱۰۷۲۹۸	۱۴۱۶۶۲

شهرک‌های صنعتی استان

شهرک‌های صنعتی در چند سال اخیر به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین مکان‌های مناسب برای تولید و سرمایه‌گذاری شناخته شده‌اند. مهم‌ترین اهداف توسعه شهرک‌های صنعتی عبارت‌اند از:

- ۱- اشتغال‌زایی
 - ۲- توسعه امکانات زیربنایی
 - ۳- حفاظت محیط زیست
 - ۴- ارائه خدمات بهتر
- در استان آذربایجان غربی ۱۸ شهرک صنعتی فعال بعد از پیروزی انقلاب اسلامی بنا شده است. علاوه بر این تعداد ۱۵ شهرک مصوب نیز در حال آماده‌سازی است. مهم‌ترین شهرک‌های فعال استان از نظر میزان اشتغال ایجاد شده عبارت‌اند از:

شکل ۲-۶- شهرک صنعتی شماره ۲ ارومیه

۱- شهرک صنعتی شماره ۲ ارومیه: شهرک صنعتی شماره ۲ ارومیه بزرگ‌ترین شهرک صنعتی از نظر میزان اشتغال ایجاد شده در واحدهای بهره‌برداری رسیده استان است که در ۷ کیلومتر جاده ارومیه - ریحان‌آباد قرار دارد. مساحت آن ۱۵۴/۰۳ هکتار و تعداد واحدهای بهره‌برداری رسیده آن ۱۸۵ واحد با ۴۴۹۴ نفر اشتغال است. نزدیکی به مرکز استان، وجود مواد اولیه و راه‌های ارتباطی و زمین هموار و مناسب، از مزایای مهم این شهرک به‌شمار می‌رود.

۲- شهرک صنعتی شماره یک ارومیه: شهرک صنعتی شماره یک ارومیه، در ۷ کیلومتر جاده ارومیه در بزرگراه شهید کلاتری قرار دارد. مساحت این شهرک ۳۴/۵۳ هکتار و تعداد واحدهای بهره‌برداری رسیده آن ۷۹ واحد و میزان اشتغال در این شهرک ۴۴۹۴ نفر است. افتتاح میان‌گذر دریاچه ارومیه و دسترسی به بزرگراه شهید کلاتری بر اهمیت این شهرک در سال‌های اخیر افزوده است.

شکل ۳-۶- شهرک صنعتی شماره یک ارومیه

۳- شهرک صنعتی خوی : سومین شهرک صنعتی استان از نظر ایجاد اشتغال شهرک صنعتی خوی است. این شهرک با وسعت ۲۲۱/۸۳ هکتار در کیلومتر ۱۵ خوی - سلماس قرار دارد. تعداد واحدهای به بهره برداری رسیده این شهرک ۱۰۵ واحد و میزان اشتغال ۲۱۰۲ نفر است. نزدیکی به نیروگاه سیکل ترکیبی، فرودگاه خوی و شبکه راه آهن سراسری در سالهای اخیر در توسعه آن نقش مهمی ایفا کرده است.

شکل ۴-۶- شهرک صنعتی خوی

۳- فعالیت‌های عمرانی

فعالیت‌های عمرانی استان آذربایجان غربی در سه بخش زیر مطالعه می‌شود.

الف) عمران روستایی : بعد از پیروزی انقلاب اسلامی به عمران روستایی توجه ویژه‌ای شد. تشکیل جهاد سازندگی به فرمان امام خمینی (ره) در سال ۵۸ برای انجام فعالیت‌های عمرانی و محرومیت زدایی و کاهش اختلاف روستا و شهر نقش مهمی در توسعه عمران روستاها داشته است که از آن جمله می‌توان به توسعه شبکه های برق رسانی، آبرسانی و دسترسی به تلفن در نقاط مختلف استان اشاره کرد. به جدول ۲-۶ دقت کنید.

برای مطالعه

جدول ۲-۶- روند توسعه فعالیت‌های عمران روستایی استان از سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۸

نوع فعالیت	۱۳۵۷	۱۳۸۸
تعداد روستاهای برق‌رسانی شده	۱۲۰	۲۷۹۹
تعداد روستاهای آبرسانی شده	۴۹	۲۰۲۵
تعداد روستاهای گازرسانی شده	-	۱۳۲
دفاتر مخابراتی	۱۰	۲۸۷۲
تعداد مشترکین تلفن ثابت روستایی	-	۲۹۹۸۷۹
تعداد تلفن همراه اول	-	۱۱۲۲۹۳۶

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

ب) عمران شهری: از اقدامات مهم در بخش عمران شهری در استان، از سال ۱۳۵۷ به بعد می‌توان به توسعه شهرها، لوله‌کشی فاضلاب شهری و ایجاد تصفیه‌خانه‌های آب و فاضلاب و دسترسی همه ساکنان شهرها به آب لوله‌کشی و برق و مخابرات اشاره کرد. در سال ۱۳۵۷ هیچ‌کدام از شهرهای استان دارای لوله‌کشی فاضلاب شهری نبودند. در سال ۱۳۸۸ در ۹ شهر شبکه جمع‌آوری فاضلاب شهری با ۱۷۵۵۵ کیلومتر لوله‌کشی اجرا شده است.

شکل ۵-۶- تصفیه‌خانه فاضلاب ارومیه

برای مطالعه

جدول ۳-۶- روند توسعه فعالیت‌های عمران شهری استان از سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۸

۱۳۸۸	۱۳۵۷	نوع فعالیت
۴۴۶۲۰۶	-	تعداد مشترکین آب آشامیدنی سالم
۲۱۷۷۴۴	-	تعداد مشترکین فاضلاب شهری
۵۸۹۸۴۰	۲۸۴۰۰۷	تعداد مشترکین برق
۲۵۳۰۸۰	-	تعداد مشترکین گاز
۶۲۹۲۱۴	۱۹۳۲۰	تعداد مشترکین تلفن ثابت
۱۲۲۹۳۶	-	تعداد مشترکین همراه اول
۱۳۸۳	۲۹/۶۱	ظرفیت نیروگاه تولید برق در استان به مگاوات
۲۳/۰۵	-	کاربران اینترنت

فعالیت

– در شهرستان محل زندگی شما کدام فعالیت‌های صنعتی و معدنی صورت می‌گیرد؟
فهرستی از آن‌ها را تهیه و در کلاس ارائه کنید.

ج) حمل و نقل: استان آذربایجان غربی به دلیل همسایگی با سه کشور (ترکیه، آذربایجان و عراق) و قرارگیری در مسیر اروپا از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به همین جهت توسعه راه‌های ارتباطی استان می‌تواند نقش مهمی را در توسعه اقتصادی کشور داشته باشد. قبل از پیروزی انقلاب اسلامی تنها راه ارتباطی آسفالت‌ه مرکز استان با سایر استان‌ها از طریق خوی – تبریز امکان پذیر بوده است. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی احداث میان‌گذر دریاچه ارومیه و جاده سلماس – شبستر، تکاب – زنجان در توسعه راه‌های ارتباطی استان نقش مهمی ایفا کرده‌اند. از جمله علل افزایش تراکم پروازهای هوایی احداث فرودگاه خوی بوده است.

شکل ۶-۶ – پل میان‌گذر دریاچه ارومیه

برای مطالعه

جدول ۶-۴ – روند توسعه راه‌های ارتباطی استان از سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۸

۱۳۸۸	۱۳۵۷	نوع راه‌های ارتباطی
۳۱۰۲	۸۵۴	طول راه‌های اصلی آسفالت‌ه و فرعی
۲۴۲۴/۶	–	طول راه‌های آسفالت‌ه روستایی
۱۱۷۹	۳۳۶	تعداد پرواز داخلی
۶۶	–	تعداد پرواز خارجی (حج تمتع)

فعالیت

– در محل زندگی شما کدام طرح‌های عمرانی روستایی یا شهری انجام شده یا در حال انجام است؟ تحقیق کنید و آن را در کلاس ارائه دهید.

۴- فعالیت‌های آموزشی – علمی

انقلاب اسلامی تحولی در ارزش‌ها و فرهنگ جامعه به وجود آورد. به همین جهت توسعه فعالیت‌های علمی – آموزشی و فرهنگی از اولویت‌های اساسی محسوب می‌شود. در سه بخش زیر به گوشه‌ای از فعالیت‌های آموزشی – علمی و فرهنگی انجام گرفته شده، اشاره می‌شود.

الف) آموزش و پرورش: فراهم کردن فرصت تحصیل، افزایش درصد باسوادی، کاهش اختلاف درصد باسوادی روستا و شهر و نسبت زنان به مردان، تنوع بخشی به رشته‌های تحصیلی و ارتقای کیفیت آموزش از مهم‌ترین دستاوردهای انقلاب اسلامی در آموزش و پرورش محسوب می‌شود.

در جدول زیر روند توسعه شاخص‌های آموزش و پرورش استان از سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۸ مقایسه شده است.

بیشتر بدانیم

جدول ۵-۶- مقایسه شاخص‌های آموزش و پرورش استان در سال‌های تحصیلی ۱۳۵۸-۵۷ و ۱۳۸۸-۸۹

شاخص	۱۳۵۸-۵۷	۱۳۸۸-۸۹
تعداد مدارس استان	۲۶۰۹	۵۲۸۹
جمعیت دانش آموز	۳۰۰۷۹۰	۵۷۰۷۶۵
تعداد مدارس فنی و حرفه‌ای و کاردانش	۲۶	۲۱۰
تعداد رشته‌های تحصیلی فنی و حرفه‌ای و کاردانش	۱۴	۱۰۹
درصد دختران به پسران	۳۴/۳	۴۶/۳۴

برای مطالعه

نرخ باسوادی جمعیت شش ساله و بالاتر استان بر اساس سرشماری سال ۱۳۵۵ برابر ۳۸ درصد بوده که از این میزان ۶۷/۹ درصد به مردان و ۳۲/۱ درصد به زنان اختصاص داشت. بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۸ درصد باسوادی استان در همان گروه سنی به ۸۵ درصد افزایش یافته و نسبت زنان به مردان به ۴۴ درصد افزایش یافته است.

ب) آموزش عالی: توسعه مراکز دانشگاهی در نقاط مختلف استان، تنوع بخشی به رشته‌های تحصیلی، کاهش اختلاف نسبت سهم دختران به پسران و توسعه رشته‌های تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد و دکتری) از مهم‌ترین سیاست‌های توسعه آموزش عالی در استان است. در سال ۱۳۵۷ تعداد دانشجویان استان ۱۹۹۲ نفر بوده که ۱۹/۳ درصد آن را دختران تشکیل می‌دادند. در سال تحصیلی ۱۳۸۸ تعداد دانشجویان مراکز دانشگاهی استان به ۱۱۵۹۵۲ نفر رسیده که ۴۷/۵ درصد آن را دختران تشکیل می‌دهند.

برای مطالعه

جدول ۶-۶- مقایسه آمار دانشجویان استان در سال‌های ۵۸-۱۳۵۷ و ۸۹-۱۳۸۸

سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸				سال تحصیلی ۵۸-۱۳۵۷				نام دانشگاه
دکتری حرفه‌ای و تخصصی	کارشناسی ارشد	کارشناسی	کاردانی	دکتری	کارشناسی ارشد	کارشناسی	کاردانی	
۱۲۰۵	۲۷۰۷	۵۲۵۴۲	۱۴۸۲۹	۸۶	-	۸۵۲	۵۴	دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی
۴۷۶	۷۹۹	۱۷۶۸۱	۱۲۴۱۳					دانشگاه آزاد اسلامی
۱۶۸۱	۳۵۰۶	۷۰۲۲۳	۲۷۲۴۲	۸۶	-	۸۵۲	۵۴	جمع

۵- فعالیت‌های فرهنگی - ورزشی

الف) مراکز فرهنگی: با توجه به اهداف نظام جمهوری اسلامی، فعالیت‌های فرهنگی در استان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. توسعه مراکز فرهنگی، افزایش کانون‌های فرهنگی و تربیتی، تأسیس اردوگاه‌ها و مراکز فعالیت قرآنی و دسترسی به اینترنت،

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

افزایش کتابخانه‌های عمومی و افزایش نشریات محلی از مهم‌ترین دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان محسوب می‌شوند.

تعداد کتابخانه‌های عمومی استان از ۹ واحد با ۵۰۲۲۹ جلد کتاب در سال ۱۳۵۷ به تعداد ۵۷ واحد با ۴۴۱۶۹۲ جلد کتاب در سال ۱۳۸۸ افزایش یافته است.

شکل ۶-۷- دانشگاه ارومیه

برای مطالعه

جدول ۶-۷- روند تحولات شاخص‌های فرهنگی استان از سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۸

عناوین	۱۳۵۷	۱۳۸۸
تعداد کتابخانه عمومی	۹	۵۷
تعداد کتاب کتابخانه‌های عمومی	۵۰۲۲۹	۵۷۸۳۷۶
تعداد موزه	۳	۵
سینما و سالن نمایش	۱۶	۲۴
تعداد نشریات (محلی و روزنامه و ماهنامه و غیره)	—	۳۸
تعداد مراکز کانون پرورش فکری کودکان	۶	۲۳
تعداد کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان	۴	۲۳

ب) مراکز ورزشی: افزایش سالن‌های ورزشی و احداث سالن‌های سرپوشیده بالاخص در کنار مدارس و روستاها از مهم‌ترین دستاوردهای فرهنگی ورزشی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در استان محسوب می‌شود. تعداد استادیوم و سالن‌های ورزشی استان از ۲۴ واحد در سال ۱۳۵۷ به تعداد ۲۶۹ واحد در سال ۱۳۸۸ رسیده است.

برای مطالعه

جدول ۸-۶- مقایسه مراکز ورزشی استان در سال‌های ۱۳۵۷ و ۱۳۸۸

سالن	استادیوم (زمین میدان)	سالن ورزشی سرپوشیده	استخر شنا
۱۳۵۷	۱۲	۱۰	۲
۱۳۸۸	۷۱	۱۸۶	۱۲

فعالیت

- ۱- انقلاب اسلامی در استان محل زندگی شما در بخش آموزش و پرورش چه دستاوردهایی داشته است؟
- ۲- بعد از پیروزی انقلاب در شهرستان محل زندگی شما چه دانشگاه‌هایی احداث شده است؟ فهرستی از آن‌ها و رشته‌های موجود در آن‌ها را تهیه کنید.

شکل ۸-۶- بیمارستان امام خمینی (ره) - ارومیه

۶- فعالیت‌های بهداشتی و درمانی

از دستاوردهای مهم انقلاب اسلامی در استان آذربایجان غربی در بخش بهداشتی و درمانی می‌توان به افزایش تخت بیمارستان‌ها و توسعه مراکز بهداشتی و خانه‌های بهداشت، کاهش مرگ و میر کودکان و دسترسی به پزشکان متخصص و بومی اشاره کرد.

در سال ۱۳۵۷، تعداد ۱۱ بیمارستان فعال وجود داشته و سرانه پزشک به ازای هر ده هزار نفر ۱/۷ بود؛ در حالی که در سال ۱۳۸۸ تعداد بیمارستان‌های استان به ۳۰ واحد و سرانه پزشک به ازای هر ده هزار نفر به ۱۱ نفر افزایش یافته است.

برای مطالعه

جدول ۹-۶- جدول روند توسعه فعالیت‌های بهداشتی و درمانی از سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۸

۱۳۸۸	۱۳۵۷	شاخص‌ها	
۱۵۱	۳۰	تعداد مراکز بهداشتی و درمانی شهری	
۱۱۷	۴۶	تعداد مراکز بهداشتی روستایی	
۹۶۱	۱۹۲	تعداد خانه‌های بهداشتی و درمانی	
۱۸۲۲	۱۸۷	عمومی	تعداد پزشک
۷۳۸	۷۳	متخصص	
۴۱	-	فوق تخصص	
۸/۷	۱/۷	سرانه پزشک به ازای هر ده هزار نفر	
۳۰	۱۱	تعداد بیمارستان‌ها	
۱۴/۳	۱۱۰	میزان مرگ و میر کودکان در هزار نفر تولد	
۳۶۴	۳۸	تعداد دندانپزشک	

فعالیت

- ۱- از مهم‌ترین اقدامات دولت در بخش بهداشت و درمان، توسعه مراکز..... و..... کاهش..... و دسترسی به..... است.
- ۲- یکی از دستاوردهای انقلاب اسلامی استان کاهش میزان مرگ و میر کودکان است. در مورد این دستاورد تحقیق کنید و در کلاس ارائه دهید.

درس پانزدهم: چشم انداز آینده استان

چشم انداز آینده استان

استان آذربایجان غربی در شمال غرب کشور قرار دارد. تنوع آب و هوایی به دلیل گسترش استان در عرض جغرافیایی، همسایگی با سه کشور همسایه (عراق، آذربایجان و ترکیه) و نزدیکی به ارمنستان، دسترسی به آب کشاورزی و زمین های مرغوب و متنوع، محصولات کشاورزی، وجود معادن زیاد و تنوع جاذبه های گردشگری تاریخی و طبیعی، استان را از اهمیت ویژه ای برخوردار کرده است.

ضرورت تعیین چشم انداز

تصویر مطلوب و آرمان قابل دستیابی در یک افق زمانی معین را چشم انداز گویند. با توجه به توانمندی ها و محدودیت های ذکر شده استان، برنامه ریزی برای پیشرفت آن و تعیین چشم انداز ضروری است. بنابراین بر اساس سند چشم انداز ۲۰ ساله، برخی از بهترین اهداف بلند مدت توسعه استان عبارتند از:

۱- اهداف و راهبردهای توسعه در بخش کشاورزی و منابع طبیعی: با توجه به نقش و جایگاه کشاورزی در استان مهم ترین اهداف این بخش عبارتند از:

- اصلاح شبکه های آبیاری و زه کشی و ترویج روش های نوین آبیاری
- تبدیل استان به قطب صنایع تبدیلی غذایی با فناوری های برتر قابل رقابت در سطح جهانی
- توسعه دامداری های صنعتی و اصلاح دامداری های سنتی با ایجاد مجتمع های دامداری صنعتی
- افزایش بهره وری و اقتصادی کردن فعالیت در بخش کشاورزی
- توسعه باغات و کشت محصولات صنعتی کشاورزی، دام پروری صنعتی و آبی پروری
- توسعه کشت گلخانه ای در استان
- تکمیل سدهای در دست ساخت

۲- اهداف و راهبردهای صنعت و معدن

- جذب سرمایه گذاری خارجی با توجه به موقعیت جغرافیایی استان
- فراهم کردن امکانات و تسهیلات لازم برای توسعه فعالیت های بازرگانی و خارجی
- ایجاد و گسترش واحدهای بزرگ مقیاس صنعتی (فلزی - الکترونیکی، شیمیایی و معدنی)
- حمایت مؤثر از نظام بانکی از سرمایه گذاری بخش خصوصی در صنعت استان
- تسریع در تأمین و ایجاد زیرساخت های شهرک صنعتی و توسعه و گسترش آنها
- کمک به بازسازی و نوسازی و ارتقای فناوری های صنایع غذایی و تبدیلی استان

- بهره‌گیری از موقعیت منحصر به فرد مرزی استان برای ایجاد منطقه آزاد تجاری
- ۳- اهداف و راهبردهای توسعه در بخش میراث فرهنگی و گردشگری
 - اجرایی کردن طرح جامع گردشگری استان
 - ایجاد و توسعه زیر ساخت های مورد نیاز توسعه بخش گردشگری
 - انجام مطالعات و ساماندهی محوطه‌ها و مجموعه‌های تاریخی استان
 - حمایت از بخش خصوصی در ایجاد و گسترش تأسیسات گردشگری
 - ایجاد مناطق ویژه گردشگری استان
 - ایجاد تسهیلات لازم برای ورود گردشگران خارجی از مرزهای زمینی استان با توجه به موقعیت جغرافیایی
- ۴- اهداف و راهبردهای توسعه در بخش بازرگانی و حمل و نقل
 - احداث و توسعه شبکه راه آهن
 - احداث بزرگراه ارومیه - بازرگان و ارومیه - میاندواب و مهاباد
 - احداث پل مرزی پلدشت - نخجوان
 - تجهیز فرودگاه‌های استان
 - توسعه و نوسازی پایانه‌های مرزی استان
 - به‌کارگرفتن ظرفیت‌های بازرگانی خارجی استان در حد مطلوب
 - فعال‌سازی گمرک مرزی ترکیه - آذربایجان (نخجوان) - عراق
 - ایجاد منطقه آزاد تجاری و منطقه ویژه اقتصادی
 - تقویت تجارت بازارچه‌های مرزی
 - ایجاد و استقرار سایت‌های صادراتی
 - تقویت امکانات نمایشگاهی استان
 - ارتقای کیفیت راه‌های درون استانی و بهبود شبکه حمل و نقل
 - ایجاد تسهیلات لازم برای تردد مرز نشینان و معاملات اقتصادی آنها
 - تقویت مناسبات اقتصادی فرا ملی کشور با بهره‌گیری از ظرفیت‌های استان
- ۵- اهداف و راهبردهای توسعه در بخش آموزشی و بهداشت
 - فراهم کردن فرصت تحصیل برای کلیه کودکان لازم‌التعلیم (آموزش همگانی) به ویژه دختران
 - توسعه مدارس شبانه روزی در مناطق مرزی
 - ارتقای شاخص‌های کمی و کیفی آموزش عالی استان در حد میانگین ملی
 - کاهش نرخ بی‌سوادی و ارتقای نرخ باسوادی در حد میانگین ملی
 - توسعه دانشگاه‌های دولتی در شهرهای بزرگ استان

- افزایش ظرفیت پذیرش دانشجویان بومی و گسترش دوره‌های تحصیلات تکمیلی
- تجهیز مراکز بهداشتی درمانی روستایی
- افزایش سهمیه بومی در رشته‌های پزشکی استان
- ایجاد مراکز درمانی فوق تخصصی در شهرهای بزرگ استان
- بسترسازی برای بخش خصوصی به منظور احداث بیمارستان‌های مجهز برای جذب گردشگران درمانی از کشورهای همسایه
- تأسیس دانشگاه بین‌المللی به منظور جذب دانشجویان کشورهای همسایه
- ۶- اهداف و راهبردهای توسعه در بخش فرهنگی و ورزشی
 - توسعه کتابخانه‌های عمومی و کتابخانه‌های دیجیتالی در مناطق روستایی
 - ایجاد پژوهشکده ملی اقوام
 - ایجاد اشتغال و کاهش نرخ بیکاری
 - بسترسازی مناسب برای مشارکت اجتماعی و سیاسی زنان در توسعه استان
 - توسعه نقش و جایگاه زنان در سطوح تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی استان
 - اعتلای معرفت دینی، ارزش‌های فرهنگی و ویژگی‌های هویتی استان
 - ارتقای نقش ورزش در تأمین سلامت جسمی و روحی و تقویت توانمندی‌های افراد
 - توسعه مراکز ورزشی در مناطق شهری و روستایی
 - گسترش ورزش‌های پرورشی، همگانی، تفریحی، قهرمانی و حرفه‌ای در استان
 - توسعه پوشش رادیویی و تلویزیونی با توجه به تنوع قومی و حساسیت مرزی استان
- ۷- اهداف راهبردی توسعه در بخش عمران و روستایی
 - تقویت زیرساخت‌ها و بنیان‌های اقتصادی شهری به ویژه در شهرهای کوچک
 - بهسازی و توانمندسازی مناطق حاشیه‌ای شهرهای بزرگ استان
 - گازرسانی به روستاهای استان
 - افزایش پوشش مخابراتی در مناطق روستایی
 - بهبود حمل و نقل عمومی شهرهای بزرگ استان
 - کمک مؤثر به شهرداری‌های کوچک در جهت تقویت بنیان‌های شهری در آن‌ها
 - تجمع روستاهای کوچک و ایجاد مراکز شهری کوچک با زیرساخت‌های شهری
 - کمک به اجرای طرح‌های بهسازی محیط و مسکن و ساماندهی سکونتگاه‌های روستایی
 - ایجاد شهرک‌های جدید مسکونی به منظور نظارت بر ساخت و کنترل هدفمند توسعه شهرها

